

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Журнал видається з 2015 року

№ 1 (17)

Луцьк
Вежа-Друк
2019

Редакційна колегія

Ліпич Л. Г., доктор економічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Бояр А. О., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Васілевські Мірослав Dr hab. (Суспільна вища школа підприємництва та управління, м. Лодзь, Польща).

Карлін М. І., доктор економічних наук, професор, заступник головного редактора (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Маріуш Подзьор Dr hab. (Вища школа економіки та інновацій, м. Люблін, Польща)

Павліха Н. В., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Полінкевич О. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Павлова О. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Павлов К. В., доктор економічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Стащук О. В., доктор економічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Черчик Л. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Чорна Н. П., доктор економічних наук, доцент (Тернопільський національний економічний університет).

Шворак А. М., доктор економічних наук (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Кулинич М. Б., кандидат економічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Е 45 **Економічний** часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2019. – № 1 (17). – 141 с.

У виданні «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» уміщено наукові статті про сучасний стан та перспективи розвитку економіки України, їх теоретичні, методологічні й практичні аспекти.

Для науковців, аспірантів, студентів, економістів і всіх, хто цікавиться питаннями розвитку економічної системи України.

The collected papers «Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University» publish scientific articles on the current state and prospects of economy development in Ukraine as well as on its theoretical, methodological and practical aspects.

For researchers, graduate students, economists and all those interested in the issues of economic system development in Ukraine.

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора чи кандидата наук (див. додаток 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328).

*Журнал зареєстрований у міжнародній наукометричній базі даних **Index Copernicus**.*

УДК 33(062.552)

**Економічний часопис
Східноєвропейського
національного
університету
імені Лесі Українки**



Журнал заснований у 2015 році
Періодичність 4 рази на рік

№ 1 (17)

2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

- Єлісеєва Людмила**
Корупція як форма антисоціального капіталу7
- Павлов Костянтин, Павлова Олена, Купчак Володимир**
Пріоритетні напрями державного регулювання конкуренції: вітчизняний та зарубіжний досвід14

РОЗДІЛ II. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- Колодійчук Володимир, Аверчев Олександр**
Інтегрована модель управління логістичними потоками на зерновому ринку України21
- Януль Світлана, Павлов Костянтин, Коротя Мирослав, Галянт Сергій**
Характеристика газотранспортної системи України31
- Колосок Андрій**
Соціальний захист населення: актуальні проблеми та перспективи розвитку38

РОЗДІЛ III. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

- Ліпич Любов, Хілуха Оксана, Кушнір Мирослава, Загоруйко Віктор**
Стратегічне управління людським капіталом як складова розвитку підприємства45
- Черчик Лариса**
Екологічна безпека в системі менеджменту підприємства55
- Чешук Віктор**
Сучасні підходи моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств: інноваційний аспект62

РОЗДІЛ IV. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Ищук Світлана

Хімічна промисловість регіонів України: оцінка динаміки розвитку та ефективності функціонування68

Павлова Олена, Павлов Костянтин, Козлов Владислав

Правове регулювання та управління процесом поводження з твердими побутовими відходами в Україні.....76

Хомюк Наталія

Децентралізація як чинник диверсифікації розвитку сільських територій.....85

РОЗДІЛ V. ГРОШІ, ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

Карлін Микола

Фінансовий інструментарій забезпечення кліматичної безпеки: проблеми використання в світі та в Україні.....92

Borysiuk Olena, Datsyuk-Tomchuk Maria

Problems of Life Insurance Development in Terms an Unstable Financial Environment 100

Цимбалюк Ірина

Особливості функціонування податкової системи України та оцінка її фінансової ефективності..... 106

Вахновська Наталія, Пиріг Світлана

Фінансова складова місцевих бюджетів в контексті фінансової децентралізації..... 115

РОЗДІЛ VI. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ, СТАТИСТИКА ТА МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ Й ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Шворак Анатолій, Кулинич Мирослава

Державне регулювання обліку кількості і якості земель на сучасному етапі розвитку аграрних відносин..... 121

Букало Надія

Екологічні витрати, їх економічна природа та стан 128

Вимоги до матеріалів, що публікуються в науковому журналі «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» 138

CONTENT

CHAPTER I. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

<i>Yelisieieva Liudmyla</i> Corruption as a Form of Antisocial Capital	7
<i>Pavlov Konstyantyn, Pavlov Olena, Kupchak Volodymyr</i> Priority Directions of the State Regulation of Competition: Domestic and Foreign Experience	14

CHAPTER II. ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

<i>Kolodiichuk Volodymyr, Averchev Oleksandr</i> Integrated Model of the Logistic Flows Management on the Grain Market of Ukraine.....	21
<i>Yanul' Svetlana, Pavlov Konstantin, Korotya Mirosлав, Galyan Sergey</i> Characteristic of the Gas Transportation System of Ukraine	31
<i>Kolosok Andriy</i> Social Protection of Population: Actual Problems and Prospects of Development.....	38

CHAPTER III. ECONOMICS AND ENTERPRISE MANAGEMENT

<i>Lubov Lipych, Khilukha Oksana, Kushnir Myroslava, Zagoruiko Viktor</i> A Strategic Human Capital Management as Part of Business Development	45
<i>Cherchyk Larysa</i> Environmental Security in the System Management of the Enterprise	55
<i>Cheshuk Victor</i> Modern Approaches to Monitoring the Economic Security of Construction Enterprises: an Innovative Aspect	62

CHAPTER IV. REGIONAL ECONOMY AND ECONOMY OF NATURAL RESOURCES

<i>Ishchuk Svitlana</i> Chemical Industry of the Regions of Ukraine: Assessment of the Dynamics of Development and Efficiency of Functioning	68
<i>Pavlova Olena, Pavlov Konstyantyn, Kozlov Vladyslav.</i> Legal Adjustment and Management of Process of Solid Waste Management in Ukraine.....	76
<i>Khomiuk Nataliia</i> Decentralization as a Factor of Diversification of Development of Rural Territories	85

CHAPTER V. MONEY, FINANCE AND CREDIT

<i>Karlin Mykola</i> Financial Instrument for Providing Climatic Security: Problems of Use in the World and in Ukraine.....	92
<i>Borysiuk Olena, Datsyuk-Tomchuk Maria</i> Problems of Life Insurance Development in Terms an Unstable Financial Environment.....	100

<i>Tsybaliuk Iryna</i>	
Features of the Ukraine tax System Functioning and Assessment of its Fiscal Efficiency.....	106
<i>Vakhnovska Nataliya, Pyrih Svitlana</i>	
Fiscal Composition of Local Budgets in the Context of Financial Decentralization.....	115

**CHAPTER VI. ACCOUNTING, AUDITING, STATISTICS, MATHEMATICAL METHODS
AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS**

<i>Shvorak Anatolii, Kulynych Myroslava</i>	
State Regulation of Accounting of Land Quantity and Quality at the Modern Stage of Development of Agrarian Relations.....	121
<i>Bukalo Nadiya</i>	
Ecological Costs, their Economic Nature and Condition.....	128
<i>Requirements to the Completion of the Articles to the Collection of Journal «Economic journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University».....</i>	138

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 330.1:330.34

Елісеєва Людмила,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-8801-3329
e-mail: ludmyla_kozak@ukr.net
<https://doi.org/10.29038/10.29038/2411-4014-2019-01-7-14>

КОРУПЦІЯ ЯК ФОРМА АНТИСОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті проаналізовано корупцію як форму антисоціального капіталу. З'ясовано економічну природу та чинники формування соціальних норм корупції та хабарництва. На підставі аналізу Індексів схильності до корупції, платників хабарів, Глобального барометру корупції Transparency International та окремих субіндексів Глобального індексу конкурентоспроможності виявлено особливості розвитку корупції в Україні порівняно з країнами пострадянського простору, Західної та Східної Європи. Охарактеризовано мережеві ефекти формування кланової економіки та конкурентного хабарництва. Визначено передумови для викорінення такої соціальної норми в українському суспільстві. На підставі результатів національного соціологічного опитування оцінено готовність українського населення до відмови від такої форми антисоціального капіталу.

Ключові слова: антисоціальний капітал, негативні екстерналії, корупція, корупційна соціальна норма, непотизм, кланова економіка.

Елисеева Людмила
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки;
кафедра аналитической экономики и природопользования;
г. Луцк; ORCID ID 0000-0002-8801-3329
e-mail: ludmyla_kozak@ukr.net

КОРУПЦИЯ КАК ФОРМА АНТИСОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА

В статье проанализирована коррупцию как форму антисоциального капитала. Выяснено экономическую природу и факторы формирования социальных норм коррупции и взяточничества. На основании анализа Индексов склонности к коррупции, плательщиков взяток, Глобального барометра коррупции Transparency International и отдельных субиндексов Глобального индекса конкурентоспособности выявлены особенности развития коррупции в Украине по сравнению со странами постсоветского пространства, Западной и Восточной Европы. Охарактеризованы сетевые эффекты формирования клановой экономики и конкурентной взяточничества. Определены предпосылки для искоренения такой социальной нормы в украинском обществе. На основании результатов национального социологического опроса оценены готовность украинского населения к отказу от такой формы антисоциального капитала.

Ключевые слова: антисоциальный капитал, негативные экстерналии, коррупция, коррупционная социальная норма, непотизм, клановая экономика.

Yeliseieva Liudmyla,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesia Ukrainka Eastern European National University,
Department of Analytical and Environmental Economics,
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-8801-3329
e-mail: ludmyla_kozak@ukr.net

CORRUPTION AS A FORM OF ANTISOCIAL CAPITAL

The article analyzes a corruption as a form of antisocial capital. It's role in the erosion of social capital is determined. The economic nature, preconditions, factors and motives of the formation of the social norms of corruption and bribery are investigated. The essence of corruption is revealed through the relationship between the principal and the agent. The tragedy «Inequality – Mistrust – Corruption» by E. Uslerer is analyzed. The signs of corruption agreement and social mechanisms of its implementation are determined. The dependence of corruption on the culture of different countries is investigated. Based on the analysis of Corruption Perceptions Index (CPI), Bribe Payers Index (BPI), Global Barometer of Corruption by Transparency International and some subindices of the Global Competitiveness Index, the peculiarities of the development of corruption in Ukraine were compared with post-Soviet countries, Western and Eastern Europe. The tendency of state bureaucrats to take bribes, business inclination to bribe and subjective assessment of ordinary citizens regarding the scope and scale of corruption spread in different countries of the world are estimated. The global and national trends in the development of corruption social norms are determined. The main areas of distribution of corruption social norms and their difference for the countries of Eastern and Western Europe are revealed. The peculiarities of the formation of the corruption system «competitive bribery» in Ukraine are analyzed. According to the methodology S. Rose-Ackerman and M. Johnson the problems of forming a competitive bribery and society of the type «Oligarchs and clans» are studied. The spiral of promotion of corruption and its negative consequences for society are analyzed. The network effects of clan economy formation and its features in Ukraine are characterized. The preconditions and readiness of the Ukrainian society to eliminate such a social norm in the national economy are determined at the present stage. Based on the results of the international and national sociological survey, the readiness of the population to abandon such antisocial capital form is assessed and the global trends of public readiness of the fight against corruption in the world are specified.

Key words: antisocial capital, negative externalities, corruption, corruption social norm, nepotism, clan economy.

Постановка проблеми. За оцінками МВФ, Світового банку, експертів Всесвітнього економічного форуму 2019 р. корупція є одним із найбільш потужних чинників-блокаторів, які сповільнюють темпи економічного зростання в Україні. В умовах зовнішньої небезпеки вона є «підривним елементом» всередині національної економіки. Проте викоринити її достатньо складно, оскільки вона вже стала формою антисоціального капіталу, який спричиняє суттєві негативні екстерналії. У зв'язку з цим дослідження корупції через призму інституційного підходу вважаємо актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти даної проблеми розкриті в роботах зарубіжних та українських науковців, серед яких найбільш значимі є дослідження А. Аслунда [1], В. Валле [2], А. Гриценка [3], М. Джонсона [4], С. Роуз-Аккерман [5], Е. де Сото [6], М. Уорена [7], Е. Усланера [8] та ін. Проте у більшості з них аналізується корупція як складова тіньової економіки, тоді як ми спробуємо розглянути цю проблему через призму інституційного підходу.

Постановка завдання. Ми ставили за мету проаналізувати корупцію як форму антисоціального капіталу та виявити особливості формування соціальної норми хабарництва в Україні в контексті світових трендів розвитку глобальної економіки.

Виклад основного матеріалу. Найбільш поширеною формою антисоціального капіталу є корупція. Вона базується на соціальній нормі хабарництва. Остання виникає внаслідок регулярного використання корупційних угод. Коли встановлюється корупційна соціальна норма, хабарі виплачуються тому, що кожен це приймає як належне та природний стан речей, який немає альтернативи. Корупційна соціальна норма визначає економічну поведінку багатьох людей, унаслідок чого виникає корупційна пастка й корупція набуває системного характеру, яку важко подолати. У зв'язку з цим корупція часто розглядається як один із соціальних механізмів координації, форма соціального обміну [3, с. 821]. Більшість дослідників переконані, що основним мотивом до корупції є пошук суб'єктами оптимальних шляхів реалізації своїх інтересів в умовах обмеженості ресурсів [2, с. 19]. Виникнення корупції пов'язують із випадками, коли суб'єкти не можуть отримати доступ до благ через ринок. Так, відповідно до тверджень Е. де Сото її зумовлює бюрократична заорганізованість,

яка перешкоджає вільному розвитку конкурентних відносин [6]. Проте її чинники, як правило, пов'язані з нерівномірним розподілом ресурсів, культурою загальної недовіри та окремими соціальними нормами, які існують в суспільстві. Коли існує значна довіра до незнайомих осіб, люди більш схильні ставитися до них чесно – і проблема корупції трактується як неетична та виняток із правил. Якщо в суспільстві домінуючою є культура загальної недовіри, то корупція стає загальнопоширеною соціальною нормою, вона набуває системного характеру та має значний негативний мережевий ефект. У такому випадку, як констатує Е. Усланер, виникає пастка нерівності-недовіри-корупції, яку важко зламати [8, с. 128]. На схожу пастку вказує П. Морейра, виконавчий директор міжнародної організації Transparency International: «Корупція послаблює демократію, що породжує замкнене коло, у якому вона підриває демократичні інститути, а слабкі демократичні інститути, у свою чергу, мають ще менше можливості для контролю за корупцією» [9]. У цій схемі корупція лише підсилює загальну недовіру та сприяє подальшій ерозії соціального капіталу.

Норми корупції залежать від культурних умов і відрізняються в різних країнах. Вони посилюються традиціями, які сприяють особистому взаємному обміну. Наприклад, у деяких африканських держав подарунки є адекватним зворотнім зв'язком для отриманих послуг, навіть якщо остання надавалася легально згідно з чергою. Так, у країнах із конфуціанською культурою (Китай, Японія, Сінгапур, Тайвань), де чесний і мудрий чиновник вважався культовою особою, індекси корупції є значно нижчими, ніж у країнах Південної Азії (Індія, Пакистан, Бангладеш), у яких немає традиції поваги до інститутів влади.

Економічна суть корупції найкраще розкривається моделлю з трьома акторами: поручитель (принципал) – виконавець (агент) – клієнт. Поручитель визначає владу й ресурси агента. Останній зловживає своїм становищем для отримання приватної вигоди й надає клієнту незаконні привілеї. Це і є корумпована угода або обмін. Є два соціальні механізми забезпечення проведення корупційної угоди – на основі довіри та/чи норм взаємності. Механізм довіри найчастіше спрацьовує у випадку особистого знайомства учасників. Проте корупційна угода є можливою й за низького рівня довіри – через соціальні норми, які існують у суспільстві.

Корупційні угоди мають три ознаки: 1) вони є незаконними, 2) укладаються тасмно, 3) не можуть оскаржуватися у рамках судової системи [7, с. 133]. Корупційна соціальна норма завжди суперечить формальним правилам, визначеним у суспільстві. Порушення формальних правил передбачає ризик санкціонування, тому що кожен може викрити корупційну угоду й порушник може бути покараний публічно або через механізми остракізму. Свідома згода на корупцію передбачає переконання, що корупційний обмін є корисним для всіх учасників закритої мережі та базується на нормах взаємності. У такий спосіб норми взаємності та вузька довіра є основними соціальними механізмами, які уможливають таку угоду.

Визначити масштаби корупції в країні достатньо складно, оскільки її важно облікувати. Наразі найбільш авторитетним інструментом виміру корупції є Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI), який розраховується міжнародною організацією Transparency International. На підставі такого показника можна оцінити схильність людей брати хабарі у різних країнах світу. У 2012 р. ця організація оновила методіку його розрахунку, яка тепер базується на оцінці експертів та ділових кіл країни. У процесі узагальнення даних кожна країна оцінюється за 100-бальною шкалою, де 0 означає найвищий рівень корупції, тоді як 100 – високу «прозорість» економіки. Про те, що корупція стала соціальною нормою в багатьох країнах, у тому числі й Україні, свідчить кілька фактів: 1) упродовж тривалого періоду позиції країн у цьому рейтингу, як правило, суттєво не змінюються, оскільки корупційна, як і будь-які інші соціальні норми, є дуже стійкою; 2) значна кількість країн демонструє високу суспільну готовність брати хабарі тощо.

Згідно з даними CPI за 2018 р. до топ-20 країн з низьким рівнем корупції належать Данія, Нова Зеландія, Фінляндія, Сінгапур, Швеція, Швейцарія, Нідерланди, Канада, Велика Британія, Австралія, Німеччина, Австрія [10] та ін. Проте понад дві третини з 180 досліджуваних країн отримали рейтинг нижче 50, причому середній бал склав 43. Серед регіонів найкращі показники в 2018 р. зберегли Західна Європа та Європейський Союз із середнім балом 66, тоді як регіонами з найнижчим рейтингом виявилися Африка (середній бал – 32) та Східна Європа й Центральна Азія (35). Зазначимо, що найбільш низькі показники протидії корупції на євразійському континенті демонструють країни пострадянського простору через сформовану культуру загальної недовіри та поширення корупційних практик у СРСР. Відповідно до звіту Transparency International за 2018 р. індекс сприйняття корупції

в Україні склав 32 (зі 100 можливих балів). Україна посіла 120 місце серед 180 країн світу. Вона поступово покращує свої показники, проте серед своїх сусідів їй вдалося випередити лише Російську Федерацію. Решта цих країн займають дещо кращі позиції в рейтингу: Польща – 36 (60 балів), Словаччина – 57 (50 балів), Румунія – 61 (47 балів), Угорщина – 64 (46 балів), Білорусь – 70 (44 бали), Молдова – 117 (33 бали) [10]. Таким чином, СРІ підтверджує достатньо високу готовність українського чиновництва брати хабарі.

Якщо Індекс сприяння корупції показує схильність чиновників різних країн брати хабарі, то для оцінки схильності бізнесменів до корупції Transparency International використовує інший показник – т. зв. Індекс платників хабарів (Bribe Payers Index – BPI). Відповідно до даних BPI найнижчий рівень корумпованості продемонстрували Нідерланди, Швейцарія, Бельгія, Німеччина й Японія. Найбільш корумпованими підприємці вважають Китай та Російську Федерацію. У 2011 р. Індекс платників хабарів виявив високий рівень готовності давати хабарі у підприємств з Росії, Китаю, Мексики, Індонезії, ОАЕ, Аргентини [11]. Зібрані дані підтверджують, що люди багатьох високо корумпованих країн охоче готові не лише брати, але й давати хабарі, тоді як фірми з розвинутих країн демонстрували помірну схильність до підкупу. Цінність цього індексу дещо знижується через те, що останнє дослідження Індeksu платників хабарів Transparency International здійснювала в 2011 р. Проте доповнити цю інформацію можна за допомогою субіндексу «Нерегулярні платежі та хабарі» Індeksu глобальної конкурентоспроможності [12]. У 2017–2018 рр. до топ-20 увійшли Фінляндія, Нова Зеландія, Сінгапур, Ісландія, Данія, Норвегія, Австралія, Нідерланди, Велика Британія, Канада та ін. Країни пострадянського простору продемонстрували достатньо високу готовність до корупції. У Східній Європі, за винятком Естонії, ситуація з корупцією, як правило погіршується у східному напрямку.

Такі дослідження Transparency International про достатньо високу готовність отримувати та давати хабарі підтверджують наше припущення про те, що в Україні корупція стала звичною соціальною нормою. Про ці ж тенденції свідчать і результати національних соціологічних досліджень. За даними опитування Соціологічною групою «Рейтинг» у квітні 2018 р. у корупційних угодах за останній рік брали участь усі групи населення (ствердно відповіли близько 25 % респондентів кожної вікової групи за винятком 60 років і старше, де показник був дещо нижчий – 16 %) [13].

Таблиця 1

**Частка респондентів, які платили хабарі державним чиновникам
за останні дванадцять місяців
(за даними Глобального барометру корупції 2017 р.)**

Частка респондентів, %	Країни
< 5	Австралія, Бельгія, Ботсвана, Великобританія, Гонконг, Іспанія, Йорданія, Кабо-Верде, Кіпр, Маврикій, Нідерланди, Німеччина, Південна Корея, Португалія, Словенія, Франція, Швеція, Японія
5 – 9,9	Грузія, Естонія, Італія, Лесото, Намібія, ПАР, Польща, Сенегал, Тайвань, Тринідад і Тобаго, Туніс, Чеська Республіка, Швейцарія
10 – 14,9	Алжир, Бразилія, Бурунді, Буркіна-Фасо, Греція, Косово, Македонія, Малаві, Нігерія, Палестина, Словаччина, Хорватія
15 – 19,9	Аргентина, Болгарія, Замбія, Латвія, Мадагаскар, Туреччина, Чорногорія, Шрі-Ланка, Узбекистан
20 – 29,9	Білорусь, Болівія, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Гватемала, Еквадор, Зімбабве, Казахстан, Китай, Коста-Ріка, Литва, Ліван, Малайзія, Парагвай, Румунія, Сербія, Танзанія, Того, Угорщина, Уругвай, Чилі, Ямайка
30 – 39,9	Азербайджан, Албанія, Венесуела, Габон, Гана, Гвінея, Гондурас, Індонезія, Кенія, Киргизстан, Колумбія, Кот-д'Івуар, Мозамбік, Нікарагуа, Панама, Перу, Росія, Сальвадор, Україна, Уганда
40-49,9	Домініканська Республіка, Єгипет, Камерун, Камбоджа, Молдова, Марокко, Нігерія, Пакистан, Сьєрра-Леоне, Судан, Таджикистан, Тайланд
50 – 74,9	Індія, Лівія, Мексика, В'єтнам
≥ 75	Ємен

Джерело: складено автором за даними [14].

Значно доповнити інформацію про сфери поширення та специфіку корупційних соціальних норм серед пересічних громадян країни дозволяють дані Глобального барометру корупції (Global Corruption Barometer – GCB). На відміну від CPI, Глобальний барометр корупції передбачає опитування пересічних громадян про їх суб'єктивну оцінку рівня корупції в країні [14]. За результатами Глобального барометру корупції 2017 р. кожен третій був упевнений, що корупція є ключовою проблемою їх національної економіки (57 % респондентів переконані в корумпованості державних інститутів своєї країни) та кожен четвертий з опитаних давав хабаря державним чиновникам за останні дванадцять місяців.

Як бачимо, хабарництво є дуже поширеним інститутом у світі. У середньому кожне шосте домогосподарство регіону Європи та Центральної Азії платило хабарі за доступ до державних послуг. Незважаючи на те, що частина домогосподарств країн-член ЄС теж вдалася до хабарів під час контакту з державними службами, проте ставки т. зв. «корупційного податку» були значно вищими на схід. Найвищі показники були зафіксовані в Таджикистані (50 %), Молдові (42 %), Азербайджані, Киргизстані та Україні (по 38 %) [14].

Найбільш корумпованими респонденти вважають поліцію та виборні особи. Зазначимо, що якщо респонденти більш розвинених країн (Австралії, Великої Британії, Канади, Естонії, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Японії) стверджували, що найвищий рівень корупції характерний для політичних партій, то найбільш корумпованою сферою українці назвали судову систему. Подібну точку зору також висловили громадяни Азербайджану, Афганістану, Алжиру, Вірменії, Киргизстану та ін. Типовою в Україні є «побутова» корупція, що свідчить про значне поширення цієї норми в суспільстві. Це відповідає умовам т. зв. конкурентного хабарництва, визначеного С. Роуз-Аккерман. Остання зазначає, що його фундаментальною проблемою є можливість розкручування спіралі корупції з нижчого на вищий рівень. Це і є спосіб розширення мережі хабарництва, коли приклад корупції окремих чиновників залучає все більшу кількість державних службовців у таке «порочне» коло. На думку, С. Роуз-Аккерман зупинити таке розширення корупційної мережі неможливо без сильної політичної волі, що, власне, й спостерігається в Україні, оскільки тут набула поширення й «високорівнева» корупція. За С. Роуз-Аккерман остання відповідає умовам клептократії, тоді як відомий експерт з досліджень економічної політики в Східній Європі А. Аслунд стверджує, що вона тут стала епіцентром виникнення кланової економіки.

Поняття «клан» в Україні трактується інакше, ніж в класичних економічних, політологічних та соціологічних роботах. Відповідно до традиційного підходу основною ознакою клановості є родинні та етнічні зв'язки, які згуртовують групу. В Україні це поняття означає закритість групи, напівконспіративний характер мережі, корпоративну, часто антисуспільну орієнтацію її членів на підтримку «патронів» [15, с. 117]. Це ж відноситься й до поняття «олігархія». Сучасні олігархічні мережі мають низку специфічних ознак: закритість або напівзакритість для чужих, доступ до закритої інформації, психологію вишості тощо [15, с. 118]. Такі кланові, олігархічні групи теж є формою антисоціального капіталу.

О. Гаврилишин, відомий канадський економіст українського походження, який неодноразово обіймав посади в МВФ, був консультантом Світового банку, стверджував, що становлення олігархічних мереж в Україні розпочалося від часу здобуття незалежності Україною. Стара номенклатура залишила за собою право контролю за функціонуванням держави, тоді як відтермінована економічна лібералізація надавала їм достатньо часу для перегрупування та створення сприятливих умов для накопичення капіталу в нових приватних підприємствах [16, с. 252]. В окремих випадках вони накопичували капітал завдяки «прихватуванням», описаної А. Аслундом [1]. Так, станом на 2018 р. Фонд Разумкова констатував, що концентрація статків українських «олігархів» є надмірною. Якщо статки 10 найзаможніших сімей Польщі складають близько 3 %, то в Україні – 13 % ВВП [17]. Завдяки створенню олігархічних мереж їх учасникам часто вдається утримати контроль над бізнесовими ресурсами, проте це має негативний вплив на більш широкі верстви населення.

Згідно з дослідженнями представника Світового банку М. Джонсона [4] саме слабкість громадських та економічних інститутів, а за нашою теорією – недостатній відкритий соціальний капітал, дозволило в Україні сформувати суспільство типу «Олігархи та клани», а в період 2010–2013 рр. – «Офіційний магнат». Правителі таких країн розподіляють блага серед родичів, фаворитів і прибічників [2, с. 23]. У вищих ешелонах влади набув поширення nepotism або корупційний фаворитизм – зловживання родинними зв'язками та знайомствами (конфлікт інтересів). Це ж підтверджується показником «Фаворитизм прийняття державних рішень» субіндексу Індексу глобальної конкурентоспроможності. У 2017–2018 рр.

Україна перебувала на рівні з Чад, Мозамбіком, Гватемалою, Гондурасом та посіла 111 місце серед 137 країн [18], що свідчить про значний вплив економічних інтересів окремих індивідів та груп на напрям економічної політики та високий рівень рентоорієнтованої поведінки політиків.

На думку М. Джонсона, країни з синдромом корупції «Олігархи і клани» повинні насамперед реформувати систему правоохоронних органів, судову систему та посилити захист прав власності. Проте, на нашу думку, таких заходів є недостатньо для подолання корупції чи згортання інших форм антисоціального капіталу, оскільки більшість із них підтримується стійкими соціальними нормами в українському суспільстві. Для їх викорінення необхідна сильна політична воля, дефіцит якої постійно відзначають представники МВФ, урядових структур ЄС, Transparency International та ін., та громадська готовність до змін. Позитивну роль у цьому також можуть зіграти ЗМІ та висвітлення корупційних скандалів. Останні «знімають маски з обличчя» агентів, які роблять їх безособовими; скандали зводять звинувачення до особистого рівня, що переважно намагаються уникнути корумповані актори.

Водночас глобальні звіти Transparency International останніх років фіксують наростання невдоволення людей тим, як уряди вирішують проблеми корупції в їх країнах. Більша половина респондентів переконана в тому, що уряди їх країн представлені групами, які діють у власних інтересах, а не в інтересах нації. Уряди України (86 %), Молдови (84 %), Боснії та Герцеговини (82 %) та Іспанії (80 %) були оцінені найгіршими з боку своїх громадян серед країн Європи та Центральної Азії [19]. Проте важливим суспільним трендом стало те, що більше половини молодих людей переконані в тому, що вони здатні змінити ситуацію: готовність боротьби з корупцією виразили 58 % осіб у віці до 24 років і 50 % – до 55 років. Згідно з соціологічним опитуванням у квітні 2018 р. 55 % опитаних в Україні теж погодилися, що це інститут, який заважає соціально-економічному розвитку. На жаль, останнім часом у межах України настрої протидії корупції дещо погіршилися. Якщо в 2013 р. 21–40 % ствердно відповіли на питання про те, чи можуть пересічні громадяни протидіяти корупції, то в 2017 р. цей показник знизився до 14 % [19].

Таблиця 2

Топ-5 країн-лідерів і аутсайдерів щодо відчуття змінити ситуацію з корупцією (згідно з даними Глобального барометру корупції 2017 р.)

Країни, де найменше населення відчуває можливість впливу на рівень корупції		Країни, де найбільше населення відчуває можливість впливу на рівень корупції	
Білорусія	10 %	Бразилія	83 %
Чеська Республіка	12 %	Гренландія	83 %
Україна	14 %	Коста Ріка	82 %
Угорщина	14 %	Парагвай	82 %
Словаччина	18 %	Португалія	82 %

Джерело: [19].

Крім того, в Україні відрізняється суспільна оцінка використання корупційних норм державними службовцями та пересічними громадянами. Українці вимагають важкої міри покарання за корупцію серед представників центральної, місцевої влади (83 і 75 % опитаних відповідно), тоді як у випадку корупції в освіті та медицині такі вимоги є значно меншими (лише 44 %) [13]. Це свідчить про існування подвійних стандартів і спроби виправдати застосування такої соціальної норми.

Висновки. Отже, соціальний капітал може розвиватися таким чином, що виробляє стійку систему негативних зовнішніх ефектів. Найбільш поширеною формою антисоціального капіталу є корупція, яка базується на соціальній нормі хабарництва. Остання набула значного поширення в Україні серед пересічних громадян і вищих ешелонів влади. Саме це пояснює складність викорінення корупції. Не менш важливими є також заходи, запропоновані Transparency International, серед яких – розвиток нових електронних державних інформаційних систем та підвищення ролі громадськості в процесі перевірки претендентів на державні посади. Особливе значення має формування суспільної культури довіри та ефективної кооперації, заохочення до використання формальних правил під час введення підприємницької діяльності тощо.

Джерела та література

1. Аслунд А. Україна: що пішло не так і як це виправити. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 294 с.
2. Валле В. Корупція: роздуми після Майдану. Київ: Дух і Літера, 2015. 280 с.
3. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований/под ред. А. А. Грищенко. Харків: Форт, 2008. 928 с.
4. Johnston M. Corruption and Reforms: One Size Does Not Fit All. Laxenburg: IACSA, 2013.
5. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы /пер. с англ. О. Я. Алякринского. Москва: Логос, 2010. 344 с.
6. Сото Э. де. Иной путь: Экономический ответ терроризму. Челябинск: Социум, 2007. 408 с.
7. Warren M. The nature and logic of bad social capital/The Handbook of Social Capital. Ed. D. Castiglione, J. Van Deth, G. Wolleb. London: Oxford University Press, 2007. 707 p.
8. Uslaner E. Corruption/Handbook of Social Capital. The Troika of Sociology, Political and Economics. Ed. G. Svendsen. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 2009. 460 p.
9. Corruption Perceptions Index 2018 shows anti-corruption efforts stalled in most countries/ Transparency International. URL: https://www.transparency.org/news/pressrelease/2018_Corruption_Perceptions_Index_RU
10. Corruption Perceptions Index 2018/ Transparency International. URL: www.transparency.org
11. Bribe Payers Index 2011/Transparency International. URL: https://www.transparency.org/whatwedo/publication/bpi_2011
12. Irregular payments and bribes/The Global Competitiveness Index 2017–2018, World Economic Forum, Executive Opinion Survey. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=BRIBEIDX>
13. Суспільно-політичні настрої населення: нові виклики (квітень 2018 р.)/Рейтинг. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_ukraincev_novye_vyzovy.html
14. Global Corruption Barometer/ Transparency International. URL: https://www.transparency.org/news/feature/governments_are_doing_a_poor_job_at_fighting_corruption_across_europe
15. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні. К.: Либідь, 2008. 440 с.
16. Гаврилишин О. Україна: найбільші надії, найбільші розчарування/Велике переродження: уроки перемоги капіталізму над комунізмом. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 438 с.
17. Україна 2017–2018: нові реалії, старі проблеми (аналітичні оцінки)/Фонд Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Pidsumky_ukr_eng.pdf
18. Favoritism in decisions of government officials/The Global Competitiveness Index 2017–2018, World Economic Forum, Executive Opinion Survey. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ042>
19. Full summary report: People and Corruption: citizens' voices from around the world/ Transparency International. URL: https://www.transparency.org/news/feature/global_corruption_barometer_citizens_voices_from_around_the_world

References

1. Aslund A. (2015) *Ukraina: shho pishlo ne tak i jak ce vypravlyty* [Ukraine: what went wrong and how to fix it]. K.: Kyjevo-Moghyljansjka akademija.
2. Vallie V. (2015) *Koruptsiia: rozdumy pislia Maidanu* [Corruption: reflection after the Maidan]. Kyiv: Dukh i Litera.
3. Gritsenko A. (ed.) (2008) *Institutsionalnaya arkhitektonika i dinamika ekonomicheskikh preobrazovaniy* [Institutional architectonics and dynamics of economic transformations]. Kharkov: Fort.
4. Johnston M. (2013). *Corruption and Reforms: One Size Does Not Fit All*. Laxenburg: IACSA.
5. Rouz-Akkerman S. (2010) *Korruptsiya i gosudarstvo. Prichiny, sledstviya, reform* [Corruption and the state. Causes, effects, reforms]. M.: Logos.
6. Soto E. de.(2007) *Inoy put: Ekonomicheskij otvet terrorizmu* [Another way: the economic response to terrorism]. Chelyabinsk: Sotsium.
7. Warren M. (2007) The nature and logic of bad social capital. *The Handbook of Social Capital*. London: Oxford University Press.
8. Uslaner E. (2009) Corruption. *Handbook of Social Capital. The Troika of Sociology, Political and Economics*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
9. *Corruption Perceptions Index 2018 shows anti-corruption efforts stalled in most countries*. Available at: https://www.transparency.org/news/pressrelease/2018_Corruption_Perceptions_Index_RU (accessed 06.02.2019)
10. *Corruption Perceptions Index 2018*. Available at: www.transparency.org (accessed 06.02.2019)
11. *Bribe Payers Index 2011*. Available at: https://www.transparency.org/whatwedo/publication/bpi_2011 (accessed 06.02.2019)
12. *Irregular payments and bribes*. Available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=BRIBEIDX> (accessed 06.02.2019)

13. *Suspiljno-politychni nastroji naseleennja: novi vyklyky (kvitenj 2018 r.)* [Public-political mood of the population: new challenges (April 2018)]. Available at: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_ukraincev_novye_vyzovy.html (accessed 06.02.2019)
14. Global Corruption Barometer. Available at: https://www.transparency.org/news/feature/governments_are_doing_a_poor_job_at_fighting_corruption_across_europe (accessed 06.02.2019)
15. *Politychna systema ta instytuty ghromadjansjkogho suspiljstva v suchasnij Ukraini* [The political system and the institutions of the civil society in Ukraine]. Kyiv: Lybid.
16. Ghavrylyshyn O. (2015) *Ukrajina: najbiljshi nadiji, najbiljshi rozcharuvannja* [Ukraine: the greatest hopes, the greatest disappointments]. *Velyke pererodzhennja: uroky peremoghy kapitalizmu nad komunizmom* [Great rebirth: the lessons of the victory of capitalism over communism]. Ljviv: Vydavnytstvo Starogho Leva.
17. *Ukrajina 2017–2018: novi realiji, stari problemy (analytychni ocinky)* [Ukraine 2017–2018: new realities, old problems (analytical assessments)]. Available at: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Pidsumky_ukr_eng.pdf (accessed 06.02.2019)
18. Favoritism in decisions of government officials. Available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017–2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ042> (accessed 06.02.2019)
19. Full summary report: People and Corruption: citizens' voices from around the world. Available at: https://echas.eenu.edu.ua/index.php/echas/about/submissionshttps://www.transparency.org/news/feature/global_corruption_barometer_citizens_voices_from_around_the_world (accessed 06.02.2019)

Стаття надійшла в редакцію 01.02.2019 р.

УДК 332.145

Павлов Костянтин,
доктор економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Павлова Олена,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри аналітичної економіки та природокористування
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-8696-5641
e-mail: strishenec.olena@eenu.edu.ua

Купчак Володимир,
доктор економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; e-mail: vrvvua@gmail.com.
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-14-20>

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Відомо, що на сьогодні конкурентна політика держави базується на вузькозмістовних принципах, що є недостатнім для її результативності. Як слідство, взагалі не досліджено конкурентну політику держави в розрізі її макроекономічних показників, має місце лише дослідження окремих релевантних ринків. Актуальним є приділення уваги питанням, що стосуються світового досвіду щодо боротьби з явищем монополізації влади з метою їх подальшого застосування на прикладі України. Оскільки за відсутності регульованого конкурентного середовища та без створення прийнятних умов для співіснування суб'єктів ринку її економіка не зможе ефективно функціонувати. В результаті проведеного авторами дослідження пріоритетних напрямів забезпечення державних регуляторних процесів відносно конкурентних відносин як в нашій державі так і в провідних країнах світу дозволило дійти висновку, що в більшості країн, забезпечення прозорих конкурентних умов ринкового співфункціонування знаходиться на особливому рівні контролю; в окремих державах антимонопольний контроль та його реалізацію здійснює відповідна установа антимонопольного регулювання.

Ключові слова: регулювання, державне регулювання, державна антимонопольна політика, конкуренція, напрями регулювання конкуренції.

Павлов Константин,
доктор экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк; ORCID ID: 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Павлова Елена,
доктор экономических наук, профессор,
заведующая кафедрой аналитической экономики и природопользования
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк; ORCID ID: 0000-0002-8696-5641
e-mail: strishenec.olena@eenu.edu.ua

Купчак Владимир
доктор экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования
г. Луцк; e-mail: vrvrua@gmail.com

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КОНКУРЕНЦИИ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Известно, что сегодня конкурентная политика государства базируется на узкосмысловных принципах, чего недостаточно для ее результативности. Как следствие, вообще не исследована конкурентная политика государства в разрезе ее макроэкономических показателей, имеет место только исследования отдельных релевантных рынков. Актуальным является уделение внимания вопросам, касающимся мирового опыта по борьбе с явлением монополизации власти с целью их дальнейшего применения на примере Украины. Поскольку при отсутствии регулируемой конкурентной среды и без создания приемлемых условий для сосуществования субъектов рынка ее экономика не сможет эффективно функционировать. В результате проведенного авторами исследования приоритетных направлений обеспечения государственных регуляторных процессов относительно конкурентных отношений как в нашем государстве так и в ведущих странах мира позволило сделать вывод, что в большинстве стран, обеспечения прозрачных конкурентных условий рыночного совместного функционирования находится на особом уровне контроля; в отдельных государствах антимонопольный контроль и его реализацию осуществляет соответствующее учреждение антимонопольного регулирования.

Ключевые слова: регулирование, государственное регулирование, государственная антимонопольная политика, конкуренция, направления регулирования конкуренции.

Pavlov Konstantyn,
Doctor of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Analytical Economics and Natural Resources
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk; ORCID ID: 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Pavlova Olena,
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Analytical Economics and Natural Resources
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk; ORCID: 0000-0002-8696-5641
e-mail: strishenec.olena@eenu.edu.ua

Kupchak Volodymyr,
Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor of the Department of Analytical Economics and Natural Resources
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk; e-mail: vrvrua@gmail.com

PRIORITY DIRECTIONS OF THE STATE REGULATION OF COMPETITION: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

In the process of studying the priority directions of regulating the state of competitive relations in our state, attention is drawn to its disproportionality. This situation is due to the fact that the overwhelming majority of business structures operate in an oligopolistic market, or in general, monopoly forms of market co-operation.

At the same time, a significant volume of markets at various levels continues to be monopolized, since there has still not been created identical and transparent conditions for the functioning of absolutely all market participants. That creates a number of obstacles for the development of the state's economy and ensuring an adequate level of competitive balance.

It is known that today the state's competitive policy is based on narrow-minded principles, which is insufficient for its effectiveness. As a result, the competition policy of the state in general is not investigated in the context of its macroeconomic indicators, only research of some relevant markets takes place.

At present, it is important to focus attention on issues relating to world experience in combating the monopolization of power with a view to their further application on the example of Ukraine. Since, in the absence of a regulated competitive environment and without creating acceptable conditions for the coexistence of market players, its economy will not be able to function effectively.

It is known that measures to implement the legislative norms of a competitive direction are the basis for the successful development of the economy of our country.

Antitrust activities, including antitrust legal regulation, are a prerequisite for ensuring transparent competitive principles of coexistence of business entities.

Consequently, as a result of the study of priority directions of regulation by the state of competitive relations, both in our state and in the leading countries of the world, we can sum up the following: in most countries, ensuring transparent competitive conditions of market co-operation is at a special level of control; in some states, antitrust control and its implementation is carried out by the relevant antimonopoly body (institution) under public administration.

From this, we believe that domestic antimonopoly legislation needs transformation processes, and the study of the world's leading countries should contribute to this.

Key words: regulation, state regulation, state antimonopoly policy, competition, directions of regulation of competition.

Постановка проблеми. В процесі дослідження пріоритетних напрямів забезпечення регулювання з боку держави конкурентних відносин як в нашій державі, привертає увагу його непропорційність. Таке становище склалося у зв'язку тим, що переважна більшість підприємницьких структур функціонують за умов олігополістичного ринку, або ж взагалі монополічних форм ринкового співфункціонування.

В той же час, значний обсяг ринків різних рівнів продовжують бути за монополізованими, оскільки до цих пір не було створено ідентичних та прозорих умов для функціонування абсолютно усіх учасників ринку. Що створює ряд перепон для розвитку економіки держави та забезпечення належного рівня конкурентного балансу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо державного регулювання конкурентних відносин займалися такі вчені: А. Асаула, В. Гейця, Т. Гірченко, О. Гриценка, О. Ковалевської, І. Кривов'язюка, А. Мартин, В. Мороз, Т. Овсянникової, Т. Одаренко, В. Павлова, А. Третяка. Водночас, питанням, що стосуються забезпечення пріоритетних напрямків регулювання конкурентних відносин присвячено не достатньо уваги.

Постановка завдання. Метою даної статті є ґрунтовне дослідження пріоритетних напрямів регулювання з боку держави конкурентних відносин в Україні та за її межами.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що заходи щодо реалізації законодавчих норм конкурентного спрямування є фундаментом успішного розвитку економіки нашої держави.

Антимонопольна діяльність, в тому числі антимонопольне нормативно-правове забезпечення - це обов'язкова передумова спрямована на забезпечення прозорих конкурентних засад співіснування господарюючих суб'єктів [1, 2].

Сучасне розуміння антимонопольного законодавства виникло ще у XIX столітті в Канаді та США, де на той час відбувалися перші процеси монополізації, що здійснювали негативний вплив на економіку цих країн. Розуміння монополій, в той час сприймалося як повне усунення будь-яких конкуренцій з метою панування певної компанії на ринку, а нормативно-правове антимонопольне забезпечення діяло лише умовно. В найкращому випадку здійснювалися антимонопольні заходи шляхом заключення угод щодо ціноутворення та поділу ринків [8].

Сьогодні ж, законодавство антимонопольного спрямування є значно ширшим, як за своїм змістом, так і сферою впливу та має свої відмінності в залежності від країн його застосування, хоча і

зводиться до регуляторної чи заборонної системи. *Антимонopolьне нормативно-правове забезпечення* – це сукупність нормативних актів та законів, дію, яких направлено на підтримку, захист та розвиток конкурентних засад і боротьбу з монополіями у різних формах їх прояву. Законодавство антимонопольного спрямування, на сьогодні є сформованим в більш, ніж 60 країнах світу, хоча і різняться за назвою. Від так, в країнах Європейського Союзу – це боротьба з обмеженням конкурентних свобод; безпосередньо в Австрії, Німеччині, Швеції – антикартельне законодавство; в Сполучених Штатах Америки – антитрестівські законодавчі основи; в азіатських країнах – антимонопольне законодавство.

Перший антитрестівський закон (закон Шермана) було прийнято 1890 року в Америці. По мірі поглиблення ринкових відносин зміст закону постійно підсилювався. Найважливішим показником, що визначає рівень монополізації ринку є індекс Герфіндала – Гіршмана. До основних дій підприємств, які спричиняють антимонопольну реакцію є протидія нововведенням; масовий обсяг продукції; нечесне витіснення конкурента та утримання надприбутків.

Підприємство відноситься до монопольного за умови, коли його частка ринку перевищує 35 % [11].

В кожній з країн світу існують свої підходи до теоретичних основ та практичної ефективності дій, що пов'язане, з регулюванням конкурентних норм та правил на ринку. Загалом, на сьогоднішній день існує три загальноприйнятих системних підходи до регулювання конкуренції.

В переважній більшості європейських країн панує «*Регуляторна система*». Характеризується вона спрямованістю щодо протидії зловживанню монопольним становищем на ринку. В її основі покладено основні норми контролю та регуляторні принципи. Слід також зазначити те, що утворено Європейську регуляторну систему у післявоєнні часи, що значно пізніше, ніж в Сполучених Штатах Америки. За змістом основних антимонопольних законодавчих норм Європи, монополістична діяльність на території країн-членів Європейського Союзу не є забороненою та допускається до того часу, поки не порушує законодавства [8].

Тобто, за своїм змістом, в меншій мірі лобіює чесну конкуренцію, а ніж інтереси виробників національного значення серед інших країн Європейського союзу та носить протекціоністський характер. Європейська антимонопольна правова система «вбачає» в картельних об'єднаннях певну користь для економічного розвитку держав і шляхом обліку та реєстрації організації картельних змов спеціальними державними органами направлена, в першу чергу, на процес регулювання їх діяльності. В Німеччині цю функцію виконує Федеральне управління картелів.

В країнах Європейського союзу, процесу реєстрації в першу чергу підлягають ті угоди, зміст яких в тій чи іншій мірі може зашкодити вільним конкурентним відносинам. На законодавчому рівні в країнах Європи визначаються ті угоди монопольними, зміст яких несе в собі чіткій ринковий розподіл та «фіксацію» цін, або ж у випадку зосередження більш як третини ринку під впливом однієї фірми.

До того ж, в країнах Європи процес регулювання конкурентних відносин здійснюється централізованим шляхом. Даний процес забезпечується завдяки застосуванню міжнародних об'єднань національного законодавства країн-учасниць. В цілому, єдине бачення політики щодо регулювання конкурентних відносин в країнах Європейського союзу досягнуто завдяки уніфікованим принципам, в основу яких покладено попередження інфляційних процесів, забезпечення єдиних умов для виробників товарів та послуг, створення сприятливої платформи для підвищення рівня ефективності національних виробництв та стабілізації підприємництва. Слід зазначити, що вагоме місце в антимонопольному правовому забезпеченні відводиться унеможливленню втручання з боку держави у економічні процеси ринку, а саме: субсидювання, датаціювання та будь-якої іншої форми допомоги з боку як державних органів, так і приватних підприємств [8].

У свою чергу, в процесі формування антимонопольного законодавства в Східноєвропейських країнах було взято досвід Японії та Сполучених Штатів Америки. В Росії процес регулювання конкурентних відносин забезпечує Державний комітет Російської Федерації з антимонопольної підтримки. Антиконтурентне законодавство Росії, з метою забезпечення прозорого та ефективного функціонування ринків, направлено на суттєве обмеження, або ж взагалі повну ліквідацію функціонування нечесної конкуренції та будь-яких монопольних проявів [3].

Система антимонопольного спрямування американського типу, що активно застосовується насамперед в Сполучених Штатах Америки та інших країнах західної півкулі, спирається на принципи заборон на монополію в любых її проявах. В її основу покладено захист чесної конкуренції

на національному ринку та обов'язкове збереження національних компаній, виробництв, що є неконкурентоспроможними. «Заборонна система» законодавства антимонопольної дії характеризується повною забороною будь-яких монополій та спроб щодо монополізації ринку. Вона бере свій початок ще з 1890 року у США, з моменту прийняття закону Шермана. Вона і по цей день залишається основним антитрестовським законом, метою якого є попередження можливості таємних змов з метою поділу ринків. В 1914 р. у США було проголосовано та прийнято закон Клейтона, після чого доповнено законом Робінсона-Патмана в 1936 році, зміст якого забезпечував регуляторну дію у випадках усунення конкурентів шляхом, здійснення нечесної цінової політики, створення штучних перешкод входу на певний ринок, заборони придбання конкурентних товарів [10].

В Сполучених Штатах Америки реалізація антимонопольного законодавства здійснюється шляхом діяльності Антитрестовського управління Міністерства юстиції та Федеральної торгової комісії, діяльність якої ґрунтується на Законі про Федеральну торгову комісію з 1914 р. Основними шляхами щодо забезпечення реалізації антимонопольної політики в США є контроль за процесом ціноутворення монополістів та оподаткування монополістичних прибутків за спеціальними ставками [2, 3].

Кінцевою метою створення нормативно-правового забезпечення антимонопольного спрямування є повне недопущення монополій та використання у любых проявах, контроль над об'єднаннями різних підприємств, розвиток конкурентного середовища та підтримка його життєздатності.

Зазначимо, що за своїм змістом «заборонна система» реалізації законодавства антимонопольного спрямування є жорсткою та чітко вказує межі «дозволеного», чим створює надійну основу для реалізації повноважень контролюючих органів [10].

Азіатська антимонопольна система використовується на сьогодні в Північній Кореї, Японії та інших провідних державах азійської частини східної півкулі. Завданням даної системи є створення умов для забезпечення та сприяння розвитку чесних конкурентних засад в діяльності всіх учасників внутрішнього ринку. Відтак, національні виробники товарів та послуг поступаються позиціями на користь іноземних учасників ринку. Хоча, за умови гри національних компаній на іноземних ринках, задля досягнення переваг часто-густо має місце взаємодія між виробниками однієї держави.

В Японії ж, органом, що контролює дотримання антимонопольного законодавства, являється Комітет по справедливих угодах. Також зазначимо, що японське антимонопольне законодавство теж базується на системі заборонного характеру. Одним з основних законів є Закон «Про заборону приватної монополії та забезпечення чесних угод». При розробці даного законопроекту було взято за основу практику США. В його зміст державою покладено кількісне обмеження виробництва певного виду товарів чи послуг, а саме, ринкова частка однієї фірми не повинна перевищувати 50 % від усього обороту на ринку, або ж межі даного показника у 75 %, якщо ситуація стосується двох виробників [8].

Монопольним також вважається становище, за умов якого ціноутворення з боку монополіста здійснюється на необґрунтовано високому рівні. До того ж, значна увага з боку держави приділяється контролю щодо не завищення реалізаційних та управлінських витрат відносно опосередкованих показників [4].

Загалом, особливості антимонопольних систем та відмінності між ними полягають насамперед в пріоритетності та кінцевій меті їх реалізації, а саме: індустріалізації чи боротьбі з монополіями.

До прикладу, в Сполучених Штатах Америки індустріальні засади значно поступаються антимонопольній політиці, тобто заходи, що спрямовано на забезпечення чесної конкуренції для країни є важливішими, а, ніж, її загальний економічний розвиток. В свою чергу, в країнах Європейського Союзу та Азіатських країнах, навпаки, за мету стоїть, в першу чергу, розвиток загальних економічних позицій держави, а не конкурентних умов співіснування учасників ринку [8].

Також слід відзначити, що в переважній більшості Європейських країн та передових азійських державах менш жорстким є сприйняття монополізації ринків. В Європі політика щодо регулювання конкуренції являє собою важливий інструмент для успішного регулювання економіки її країн-членів.

Висновки. Отже, в результаті дослідження пріоритетних напрямів забезпечення регулювання з боку держави конкурентних відносин як в нашій державі так і в провідних країнах світу дозволяє резюмувати наступне: в більшості держав, забезпечення прозорих конкурентних умов ринкового співфункціонування знаходиться на особливому рівні контролю; в окремих державах антимонопольний контроль та його реалізацію здійснює відповідний антимонопольний орган (установа), що знаходиться в державному віданні.

Від так, вважаємо, що вітчизняне законодавство антимонопольного спрямування потребує трансформаційних процесів, а досліджений досвід провідних країн світу повинен цьому сприяти.

Джерела та література

1. Економіка нерухомості : навч. посіб. / А. М. Асаул, В. І. Павлов, І. І. Пилипенко, Н. В. Павліха, І. В. Кривов'язюк. Київ: ІВЦ Держкомстату України., 2004. 350 с.
2. Економічна теорія [Текст]: підручник / С. В. Мочерний [та ін.]. Київ: Академія, 2004. 855 с.
3. Економічна циклопедія. У 3-х т. Т. 2 / редкол.: С. В. Мочерний [та ін.]. Київ: Академія; Тернопіль: ТАНГ, 2001. 848 с.
4. Мамутов В. К., Чувпило О. О. Госоподарче право зарубіжних країн : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Ділова Україна, 1996. 352 с.
5. Павлов К. В. Теоретичні аспекти конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*: журн. Луцьк, 2017. № 3 (11). С. 7–12.
6. Павлов К. В. Вплив конкурентних відносин на регіональні ринки нерухомості в умовах інституційного забезпечення. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*: журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. № 4(8). С. 89–93.
7. Павлов К. В. Змістова характеристика функціонування регіональних ринків нерухомості. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*: журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. № 1 (9). С. 102–109.
8. Павлов К. В. Оцінка конкурентоспроможності регіональних ринків житлової нерухомості України: монографія. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2018. 482.
9. Павлов К. В. Регулювання інвестиційно-житлових відносин в Україні. Монографія. Рівне: НУВГП, 2013. 250 с.
10. Піндайк Р. С. Мікроекономіка : [пер. з англ.] / Р. С. Піндайк, Д. Л. Рубінфельд. Київ: Основи, 1996. 646 с.
11. Свод законов Российской Империи. Т. 10. Ч. 1. Свод законов гражданских. Петроград, 1914. С. 71.
12. Стрішинець О. М., Ліщук В. І., Слісєєва Л. В. Економічна теорія : навч. посіб. для студентів вищ. учб. навч. закл. Луцьк: СХУ ім. Лесі Українки, 2014. 240 с.
13. Стрішинець О. М., Павлов К. В. Особливості конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Економіка»*. Збірник наукових праць. Вип. 1 (47). Т. 2. / Ужгород, 2016. С. 35–38.
14. Стрішинець О. М., Павлов К. В. Теоретичні аспекти конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*: журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. № 3 (11). С. 7–12.

References

1. Asaul, A. M., Pavlov, V.I., Pilipenko, I.I., Pavlikha, N.V., Kryvov'yazyuk, I.V. (2004). *Ekonomika nerukhomosti : navch. posib.* [Real Estate Economics: Teach. manual]. Kyiv: IVTS Derzhkomstatu Ukrayiny [in Ukrainian].
2. Mochernyy, S. V. et al. (2004). *Ekonomichna teoriya* [Economic Theory]. Kyiv: Academy [in Ukrainian].
3. Mochernyy, S. V. (Eds.). (2001). *Ekonomichna entsyklopediya* [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Academy; Ternopil: TANG [in Ukrainian].
4. Mamutov V. K., Chuvpylo, O. O. (1996). *Hosopodarche pravo zarubizhnykh krayin : pidruch. dlya studentiv yuryd. spets. vyshch. navch. Zakl* [State aid law of foreign countries: under the leadership. for students law. special higher tutor shut up]. Kyiv: Dilova Ukrayina [in Ukrainian].
5. Pavlov K. V. (2017). *Teoretichni aspekty konkurentsiyi na rehional'nykh rynkakh zhytlovoyi nerukhomosti* [Theoretical Aspects of Competition in the Regional Markets of Residential Real Estate]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky – Economic Journal of the Lesia Ukrainka Eastern European National University*, 3 (11), 7–12 [in Ukrainian].
6. Pavlov, K. V. (2016). *Vplyv konkurentnykh vidnosyn na rehional'ni rynky nerukhomosti v umovakh instytutsiynoho zabezpechennya* [Influence of competitive relations on regional real estate markets in the context of institutional support]. L. G. Lypych, & M. B. Kulinich (Eds.) *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky – Economic Journal of the Lesi Ukrainki Eastern European National University*, 4 (8), 89–93 [in Ukrainian].
7. Pavlov, K. V. (2017). *Zmistova kharakterystyka funktsionuvannya rehional'nykh rynkiv nerukhomosti* [Content characteristic of the functioning of regional real estate markets]. L. G. Lypych, & M. B. Kulinich (Eds.) *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky – Economic Journal of the Lesi Ukrainki Eastern European National University*, 1 (9), 102–109 [in Ukrainian].

8. Pavlov K. V. (2018). Otsinka konkurentospromozhnosti rehional'nykh rynkiv zhytlovoi nerukhomosti Ukrayiny : monohrafiya [Assessment of the Competitiveness of Regional Real Estate Markets in Ukraine: Monograph]. Luts'k : PrAT «Volyns'ka oblasna drukarnya» [in Ukrainian].
9. Pavlov, K. V. (2013). Rehulyuvannya investytsiyno-zhytlovykh vidnosyn v Ukrayini [Regulation of Investment and Housing Relations in Ukraine]. Rivne: NUVGP [in Ukrainian].
10. Pindayk R. S., Rubinfel'd, D. L. (1996). Mikroekonomika [Microeconomics]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
11. Svod zakonov Rossiyskoy Imperii. T. 10. CH. 1. Svod zakonov grazhdanskikh [The code of laws of the Russian Empire. T. 10. Part 1. Code of Civil Law]. (1914). Petrograd. [in Russian].
12. Strishinets O. M., Lishchuk, V. I., Yelisyeyeva, L. V. (2014). Ekonomichna teoriya : navch. posib. dlya studentiv vyshch. uchb. navch. zakl. [Economic theory: teaching. manual for students of higher education. teaching tutor shut up]. Luts'k : SNU im. Lesi Ukrayinky [in Ukrainian].
13. Strizenets, O. M., & Pavlov, K. V. (2016). Osoblyvosti konkurentnykh vidnosyn na rehional'nykh rynkakh nerukhomosti [Features of Competitive Relations in Regional Real Estate Markets]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya «Ekonomika» – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series «Economics»*, 1, Vol. 2, 35–38 [in Ukrainian].
14. Strizenets, O. M., & Pavlov, K. V. (2017). Teoretychni aspekty konkurenciyi na rehional'nykh rynkakh zhytlovoi nerukhomosti [Theoretical aspects of competition in the regional markets of residential real estate]. L. G. Lypych, & M. B. Kulinich (Eds.) *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky – Economic Journal of the Lesi Ukrainki Eastern European National University*, 3 (11), 7–12 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.12.2019 р.

РОЗДІЛ II

Економіка й управління національним господарством

УДК 658.8.011.1:633.1

Колодійчук Володимир,
доктор економічних наук, доцент,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького, кафедра менеджменту,
м. Львів; ORCID ID 0000-0003-2757-6299
e-mail: V-A-K@ukr.net

Аверчев Олександр,
доктор сільськогосподарських наук, професор,
проректор з наукової роботи та міжнародної діяльності,
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»,
м. Херсон; ORCID ID 0000-0002-8333-2419
e-mail: averchev2011@ukr.net
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-21-31>

ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ПОТОКАМИ НА ЗЕРНОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Досліджено, що процес управління матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками передбачає їх просторово-часову синхронізацію з метою максимізації системного ефекту. На основі інтеграції Єдиної агрологістичної системи (САЛС) Асоціації аграрних перевізників України і авторської концептуальної моделі механізму трансформації логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК України запропонована емпірична модель ефективного розвитку вітчизняної зернової логістики, яка дасть змогу охопити весь логістичний ланцюг у підкомплексі. Визначено, що у запропонованій емпіричній моделі цільова функція системи реалізується за умови заміщення витратних фізичних функцій дешевшими інформаційними потоками щодо маніпуляцій із зерном. Доведено, що інформаційний взаємозв'язок між Центром моніторингу логістичної системи та Аграрною біржею допоможе інтегрованій моделі ефективного розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК налагодити комунікації зі світовим біржовим ринком зерна та забезпечити аналітичні дослідження й ринкові прогнози на внутрішньому зерновому ринку.

Ключові слова: управління, логістичні потоки, зерновий ринок, інтегрована модель, зернопродуктовий підкомплекс АПК.

Колодійчук Владимир,
доктор экономических наук, доцент,
Львовский национальный университет ветеринарной медицины
и биотехнологий имени С. З. Гжицкого, кафедра менеджмента,
г. Львов; ORCID ID 0000-0003-2757-6299
e-mail: V-A-K@ukr.net

Аверчев Александр,
доктор сельскохозяйственных наук, профессор,
проректор по научной работе и международной деятельности,
ГБУЗ «Херсонский государственный аграрный университет»,
г. Херсон; ORCID ID 0000-0002-8333-2419
e-mail: averchev2011@ukr.net

ИНТЕГРИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИМИ ПОТОКАМИ НА ЗЕРНОВОМ РЫНКЕ УКРАИНЫ

Доказано, что процесс управления материальными, информационными и финансовыми потоками предусматривает их пространственно-временную синхронизацию с целью максимизации системного эффекта. На основе интеграции Единой агрологистической системы (ЕАЛС) Ассоциации аграрных перевозчиков Украины и авторской концептуальной модели механизма трансформации логистической системы в зернопродуктовом подкомплексе АПК Украины предложена эмпирическая модель эффективного развития отечественной зерновой логистики, которая позволит охватить всю логистическую цепь в подкомплекса. Определено, что в предложенной эмпирической модели целевая функция системы реализуется при замещении дорогостоящих физических функций более дешевыми информационными потоками касательно манипуляций с зерном. Доказано, что информационная взаимосвязь между Центром мониторинга логистической системы и Аграрной биржей поможет интегрированной модели эффективного развития зернопродуктового подкомплекса АПК наладить коммуникации с мировым биржевым рынком зерна и обеспечить аналитические исследования и рыночные прогнозы на внутреннем зерновом рынке.

Ключевые слова: управление, логистические потоки, зерновой рынок, интегрированная модель, зерно-продуктовый подкомплекс АПК.

Kolodiichuk Volodymyr,
D.Sc. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Management,
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies,
Lviv; ORCID ID 0000-0003-2757-6299
e-mail: V-A-K@ukr.net

Averchev Oleksandr
Doctor of Agricultural Science, professor
Vice-rector for research and international activities
State Higher Educational Institution "Kherson State Agrarian University
Kherson; ORCID ID 0000-0002-8333-2419
e-mail: averchev2011@ukr.net

INTEGRATED MODEL OF THE LOGISTIC FLOWS MANAGEMENT ON THE GRAIN MARKET OF UKRAINE

The purpose of this article is to create an empirical model of the export operations effectiveness logistic provision of the grain producers in Ukraine on the basis of existing and suggested institutional elements. It was investigated that the process of the material, informational and financial flows management provides their spatio-temporal synchronization with the aim of maximizing the systemic effect. Based on the integration of the Unified Agro Logistics System (UALS) of the Association of Agrarian Carriers of Ukraine and the author's conceptual model of the transformation mechanism of the logistics system in the Ukrainian AIC grain product sub-complex, it was suggested an empirical model for the effective development of domestic grain logistics, which will enable the coverage of the entire logistics chain in the sub-complex, as the UALS offers relate to the logistics of intra-state grain flows in the «field-elevator» system, and the model we suggested – «elevator – elevator» or «elevator – port» – across Ukraine. It is determined that in the suggested empirical model, the objective function of the system is realized under conditions that the expendable physical functions are replaced by cheaper information flows in relation to manipulations with the grain. It is proved that the information-related relationship between the Monitoring Center of the logistics system and the Agrarian Exchange will help the effective development integrated model of the AIC grain-product sub-complex to establish communication with the world grain-market and to provide the analytical research and market prognosis in the internal grain market. Improvement and launch of the Electronic Trading System on the Agrarian Exchange for the creation of the commodity derivatives fully-fledged market in Ukraine will enable national producers to manage their price risks more effectively and to perform more predictable production activities.

Key words: management, logistics flows, grain market, integrated model, grain product sub-complex AIC.

Постановка проблеми. Забезпечення прозорості функціонування зернового ринку та створення паритетних умов для всіх його учасників – це є фундаментальний принцип ефективного розвитку логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК України. Отримання достойних фінансових результатів, що забезпечують процес розширеного відтворення виробництва, передбачає вирішення проблеми вільного та прямого доступу виробників зерна до ринкових механізмів взаємовідносин із покупцями, а не монопольні зобов'язання перед ціновим диктатом монополістів-посередників. Тому

розробка логістичних моделей доступу фермерів та інших виробників зерна в регіонах України до біржових механізмів ціноутворення та реалізації продукції, а також використання прогресивних схем самостійного виходу на внутрішній і міжнародний ринки зерна, є актуальним завданням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади логістичної діяльності та обґрунтування систем управління матеріальними, інформаційними, фінансовими та сервісними потоками є предметом вивчення у зарубіжних працях Д. Дж. Бауэрсокса і Д. Дж. Клосса [1], Дж. Р. Стока і Д. М. Ламберта [2], а також у працях українських учених – О. П. Величка [3], Є. В. Крикавського [4], В. І. Перебийноса [5], Н. І. Чухрай [6] та інших, які створили теоретичний фундамент для прийняття управлінських рішень. Однак ці дослідження мають переважно загальнонауковий характер і не відображають особливості управління логістичними потоками у галузевому розрізі, зокрема на зерновому ринку України.

Постановка завдання. Метою статті є формування емпіричної моделі логістичного забезпечення ефективності експортних операцій виробників зерна України на основі структурно-функціональної інтеграції існуючих та запропонованих інституційних елементів.

Для досягнення поставленої мети ми вирішували наступні завдання: сформувану інтегровану модель ефективного розвитку логістики зерна в Україні, яка охоплює весь логістичний ланцюг у зернопродуктовому підкомплексі АПК від поля до лінійного чи портового елеватора в масштабі всієї України з можливістю виходу на світовий ринок зерна. На основі монографічного методу досліджено структуру і напрями діяльності Асоціації аграрних перевізників України та Держпродспоживслужби щодо функціональної відповідності інтегрованій емпіричній моделі.

Виклад основного матеріалу. Матеріальні потоки, що є основою функціонування логістичної системи, переходячи із динамічного стану у статичний, утворюють матеріальні запаси. Якщо елімінувати всю складність логістичної системи й виокремити з неї елементи зберігання зернових мас, то примітивність діяльності українських елеваторних підприємств полягає в обмеженні їх функціоналу до рівня «прийняв зерно – видав зерно», тобто продавець і покупець зерна, котрі, знаходячись у різних областях України, забезпечують міжобласне переміщення визначеної партії зерна з місця її зберігання.

Запропонований нами у [7] концептуально новий підхід до організації функціонування логістичних систем у зернопродуктовому підкомплексі АПК [8] сприятиме максимальному зменшенню транспортної складової у структурі витрат за рахунок певної «віртуалізації» матеріальних потоків між сертифікованими елеваторними потужностями, яких станом на 01.12.18 року в Україні є 761 підприємство, з одночасним запровадженням системи моніторингу та забезпечення міжрегіональних балансів зерна (Центр моніторингу логістичної системи). Оскільки зерно, яке вирощують у всіх регіонах України, є стандартизованим продуктом, що позиціонує його за переліком ознак як біржовий товар, нами запропоновано максимальне зменшення напруженості міжрегіональних зернових потоків через взаємозаміщення й без того знеособлених партій зерна. Тобто продавець, який зберігає на відповідному сертифікованому складі певну кількість зерна, у разі його продажу передає право власності покупцю у формі відповідного документа (складського свідоцтва), а покупець отримує зерно з відповідними кількісними та якісними параметрами на сертифікованому зерновому складі у своїй області.

Перевагами запропонованої схеми оптимізації логістичної системи є:

1) реалізація цільової функції логістичної системи в зернопродуктовому підкомплексі АПК та підвищення синергетичного ефекту від взаємодії його складових елементів;

2) сприяння вирішенню проблеми невідповідності існуючого потенціалу потужностей сертифікованих елеваторів параметрам пропозиції зерна в Україні за рахунок пріоритетного експорту причорноморського зерна з південних областей без його зберігання у період пікових навантажень на портові елеватори;

3) зменшення транспортних витрат за незмінності або збільшення обсягів укладених комерційних угод за рахунок скасування стохастичних перевезень дрібних партій зерна через заміну їх централізованим переміщенням консолідованих партій (маршрутизація залізничних перевезень замість повагонних відправлень);

4) інституційне забезпечення функціонування інформаційних потоків (Центр моніторингу логістичної системи) сприятиме зменшенню трансакційних витрат у всіх без винятку учасників логістичного ланцюга;

5) спрощення системи державного моніторингу стану зернових балансів держави та оперативності державних інтервенцій і реалізації соціальних програм продовольчого забезпечення регіонів України;

6) сприяння розвитку біржового ринку в Україні, особливо в частині укладання спотових угод;

7) стимулювання зернозберігаючих підприємств до сертифікації потужностей, що дасть їм змогу скористатися перевагою «віртуалізації» зернових потоків;

8) підвищення інвестиційної привабливості зернопродуктового підкомплексу АПК й створення організаційних передумов для ефективного функціонування фінансових потоків логістичної системи.

Для дієвості запропонованого механізму необхідно забезпечити:

1) законодавчу регламентацію якісно нових відносин через прийняття і доповнення відповідних законів про логістичну діяльність, зернопродуктовий підкомплекс АПК та інших законодавчих актів, що регулюють увесь спектр правових відносин між учасниками логістичного ланцюга;

2) приведення у відповідність якісних характеристик зернової маси з міжнародними стандартами та здійснення об'єктивного лабораторного контролю якості зерна, що усуває маніпуляції якісними та ціновими характеристиками між елементами зазначеної системи;

3) участь усіх сертифікованих зернових складів у «віртуалізації» зернових потоків та єдиній системі моніторингу й забезпечення міжобласних балансів зерна;

4) відповідний рівень захисту бланків документів на право власності на зерно;

5) уніфікацію вимог і правил роботи з клієнтами й відповідними документами;

6) рівність усіх учасників у розподілі синергетичного ефекту від запровадження концептуальної моделі механізму оптимізації логістичної системи.

Безумовно, матеріальний потік є фундаментом функціонування логістичної системи, а інформаційний і фінансовий позиціонуються як забезпечувальні потоки. Утім переміщення і видозміна матеріального потоку – найбільш витратна складова логістичної системи і наші пропозиції щодо часткової віртуалізації зернових потоків реалізують ідею часткового заміщення витратних фізичних функцій дешевшими інформаційними потоками щодо маніпуляцій із зерном. При цьому логістична система у зернопродуктовому підкомплексі АПК реалізує свою цільову функцію, адже покупець фізично отримує зерно з відповідними кількісними та якісними параметрами на найближчому від себе елеваторі, а продавець – відповідну суму коштів за реалізовану продукцію. Для дієвості запропонованої моделі необхідна просторово-часова синхронізація зернових, інформаційних і фінансових потоків і цю проблему ми пропонуємо вирішувати через залучення додаткової структурної ланки – Центру моніторингу логістичної системи. Запропонована інституційна структура бере на себе функції синхронізації логістичних потоків, максимально замістивши стохастичні перевезення зерна окремих трейдерів централізованою маршрутизацією для досягнення міжобласних зернових балансів в Україні.

Емпіричний рівень нашого дослідження вимагає верифікації запропонованої моделі механізму логістики зернопотоків у систему галузевих відносин на зерновому ринку України. Якщо запропонований механізм, який є елементом багатокомпонентного середовища, органічно впишеться в існуючу систему, це означатиме її нову якість та перспективність подальшого розвитку.

Досліджуючи тенденції розвитку логістики в Україні та прогнозуючи ситуацію у коротко- та середньостроковому періоді, ми звернули увагу на перспективність Єдиної агрологістичної системи України (ЄАЛС), яка на початку 2014 року була презентована Асоціацією аграрних перевізників України (ААПУ) [9]. Зазначений проект, що містить інноваційні рішення у забезпеченні автомобільних перевезень, підтриманий Міністерством аграрної політики та продовольства України, Міністерством інфраструктури та Міністерством економіки, викликав зацікавленість у безпосередніх учасників аграрного ринку. Часткову апробацію такої системи, над створенням якої працювали як вітчизняні, так і закордонні фахівці, провели під час жнив 2014 року в режимі тестування в окремих агрохолдингах, що дало змогу виявити й врахувати окремі недоліки. Взявши за основу ЄАЛС та запропонований нами механізм оптимізації логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК та об'єднавши їх, покажемо на рис. 1 інтегровану емпіричну модель ефективного розвитку логістики зерна в Україні.

Зупинимось детальніше на Єдиній агрологістичній системі України, яка створена для об'єднання всіх учасників агрологістичного ринку – замовників (агрохолдингів), перевізників та елеваторів – з метою налагодження ефективної взаємодії на основі прямих договорів.

Забезпечення прямого операційного взаємозв'язку між агрохолдингами й автоперевізниками сільськогосподарської продукції, очевидно, сприятиме зменшенню собівартості перевезень і відповідному зниженню тарифів, а також підвищенню якості транспортного обслуговування сільськогосподарських виробників. Єдина агрологістична система України фактично є першим етапом у створенні проекту щодо диспетчеризації логістики агрохолдингів.

Система складається з чотирьох основних модулів (див. рис. 1):

1. База – реєстр перевізників і транспортних засобів;
2. База замовників (агрохолдингів);
3. База пунктів вивантаження-завантаження (адресна база елеваторів);
4. Аналітичний центр.

В аналітичному центрі на постійному зв'язку як з агрохолдингами, так і з перевізниками знаходяться оператори. Інформація від замовника про необхідність перевезти зерно надходить в аналітичний центр, оператор через відповідне програмне забезпечення аналізує запит і за допомогою SMS-білінгу¹, під'єданого до системи, відправляє інформацію до цільових перевізників. Перевізник, який зацікавлений у замовленні, з'єднується з оператором і підтверджує готовність до перевезення. Як тільки вантаж буде прийнятий до перевезення, оператор фіксує в системі статус автомобіля – «зайнятий», що усуває можливість одночасного замовлення автомобіля іншими агрохолдингами та полегшує роботу логістів. Після завершення транспортування оператор змінює статус автомобіля на статус «вільний», що дає змогу іншим агрохолдингам залучати звільнений транспортний засіб для перевезення.

У базі елеваторів, яка є одним із модулів ЄАЛС, є їх технічні характеристики, що дають змогу замовити автомобіль, який відповідає довжині вагової платформи, вантажопідйомності елеваторних ваг, а також врахувати інші характеристики й можливості приймання автомобілів. Усі оновлення в ЄАЛС відбуваються в режимі реального часу (on-line), тому всі під'єдані до системи учасники мають рівний і оперативний доступ до інформації, що підвищує якість транспортного обслуговування агрохолдингів й оперативність розподілу автомобілів на маршрути. Після завершення роботи агрохолдинг може виставити перевізнику оцінку, що формує рейтинг останнього і стимулює його підвищувати якість транспортних послуг.

В Єдину агрологістичну систему інтегрована спеціально розроблена програма GPS-навігації. На сьогодні існують різні системи GPS (*Global Positioning System* – система глобального позиціонування), однак вони скоріше ускладнюють задачу моніторингу транспортних засобів, оскільки перевізники використовують різні GPS-системи і логісту необхідно контролювати процес перевезення в різних інтерфейсах. Інформація на моніторі виводиться в десятках віконць, а це відчутно заважає роботі й спричинює збої. Саме тому GPS-системи не набули популярності у сфері аграрної логістики України. Інтегрована в ЄАЛС програма GPS-навігації має такі переваги:

- 1) простий інтерфейс, що забезпечує повний контроль за транспортними засобами;
- 2) єдине вікно в режимі on-line.

При цьому розроблена GPS дає змогу:

- 1) визначати місцезнаходження транспортного засобу та забезпечувати моніторинг переміщення автомобілів в on-line режимі;
- 2) здійснювати планування витрат із врахуванням відстаней і облік логістичних операцій;
- 3) ефективно проводити маршрутизацію автоперевезень.

Отже, Єдина агрологістична система України допомагає [9]:

- 1) підвищити якість обслуговування агрохолдингів;
- 2) мінімізувати затрати часу і засобів на взаємодію між учасниками транспортного процесу;
- 3) вилучити з ринку неконкурентоспроможні транспортно-експедиторські компанії;
- 4) уникнути одночасного замовлення транспортного засобу декількома агрохолдингами;

¹ SMS-білінг – спосіб монетизації послуг за рахунок мобільних платежів через SMS (*Short Message Service* – «служба коротких повідомлень»).

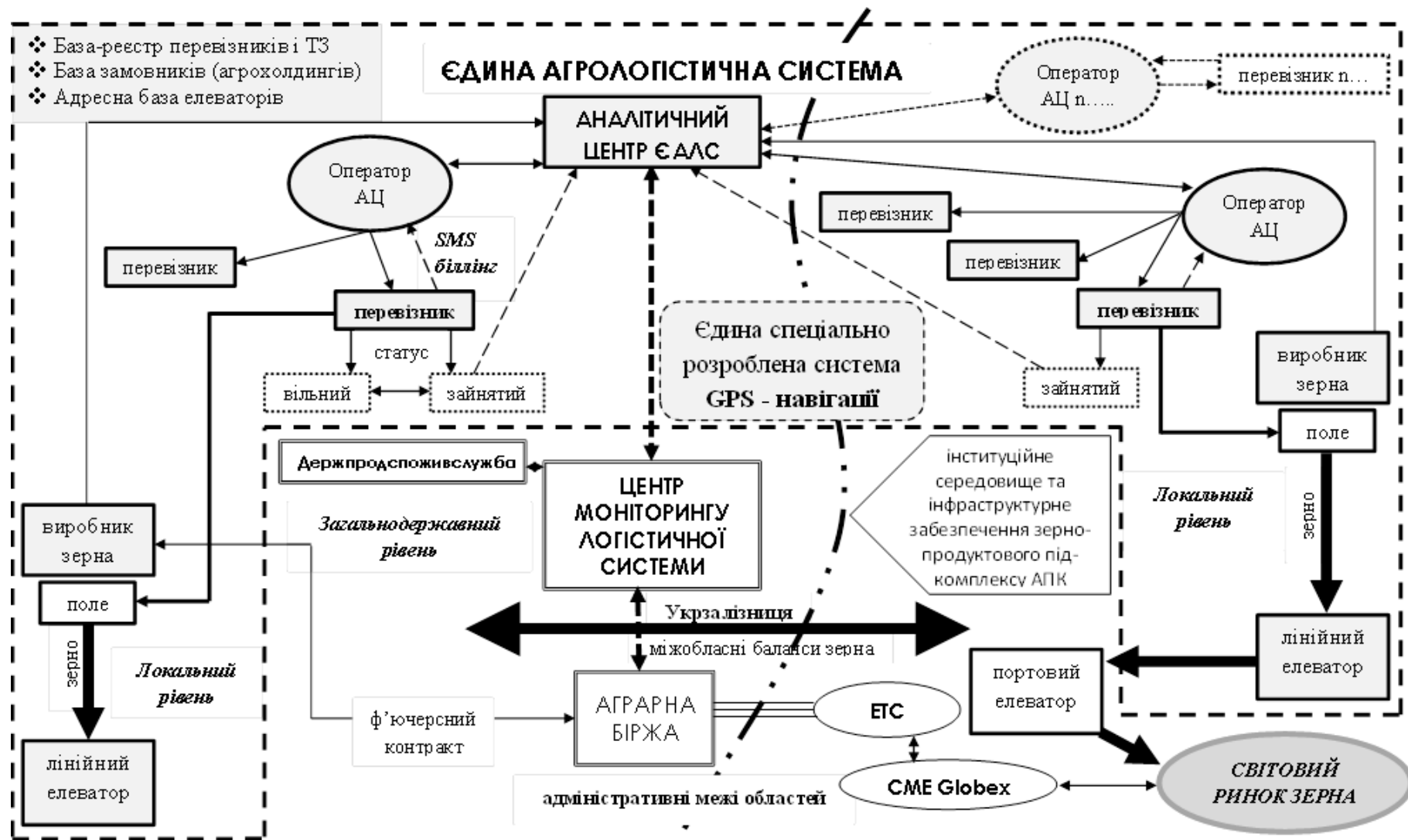


Рис. 1. Інтегрована емпірична модель ефективного розвитку логістики зерна в Україні (власна розробка)

- 5) підвищити ефективність маршрутизації перевезень;
- 6) знизити собівартість транспортних послуг.

Щодо програмного продукту ЄАЛС ставилася задача надійності пошуку і прозорості підписання заявки на автомобіль для всіх учасників логістичного процесу. Така система дає змогу автоматизувати процес і мінімізувати час подання вантажного автомобіля на місце завантаження, оскільки закладений алгоритм розв'язання транспортної задачі допомагає розділити всі сільськогосподарські райони на технічні зони й забезпечити першочергову подачу найбільш наближених транспортних засобів. У міру зайнятості автомобілів система у пошуку вільних транспортних засобів віддалятиметься від місця завантаження, поки не обере найоптимальніший варіант. Це дає змогу зменшити відстань пробігу порожнього автомобіля й знизити як собівартість перевезення, так і тариф.

Автоперевізникам така система допомагає підвищити показники інтенсивності використання транспортних засобів, що з позицій логістики означатиме зростання напруженості матеріальних потоків за рахунок збільшення кількості рейсів за сезон. Підвищення показників оборотності прямопропорційно впливатиме на прибутки автоперевізників, які зазвичай намагаються мінімізувати кількість рейсів, компенсуючи це підвищеними тарифами за перевантаження автомобілів. У підсумку виникає макроекономічна проблема тотального погіршення якості доріг, що особливо посилюється в період високих літніх температур, на який припадає пік транспортних потоків зерна. Чітка координація транспортних операцій зменшить частку транзакційних витрат автовласників, що дасть змогу їм не перевантажувати транспортні засоби, отже, сприяти збереженню автошляхів.

Незаперечною перевагою ЄАЛС є проектна можливість для підтримання неперервного автоматичного зв'язку між водієм і замовником. Проблемою багатьох населених пунктів залишається низька якість або повна відсутність мобільного зв'язку та мережі Інтернет. Водій фактично втрачає зв'язок на певний час із диспетчером або із логістичним відділом замовника, що ускладнює процес комунікацій.

Для агрохолдингів важливого значення набуває прогнозування витрат ще до початку жнив і ЄАЛС дає змогу погодити фінансові умови з надавачами транспортних послуг завчасно, оскільки запропонована агрологістична система розв'язує задачі наскрізного ціноутворення на транспорті і відповідно тарифікації перевезень. Причому ЄАЛС допомагає не лише спланувати необхідну кількість транспортних засобів, а й вносити корективи в міру дозрівання зернових і можливих відхилень реальних показників від планових.

Серед інноваційних можливостей ЄАЛС слід виокремити заплановане проектне впровадження модуля електронного підпису для користувачів ЄАЛС, що прискорює робочі процеси й автоматизує прийняття рішень для учасників транспортного процесу. Крім того, з огляду на специфіку аграрного ринку забезпечити паперовий документообіг із кабіни водія технологічно неможливо, тому виникає потреба в залученні транспортно-експедиторської компанії, що підвищує тариф перевезення для агрохолдингу, не створюючи при цьому доданої вартості.

Для зручності користувачів ЄАЛС України її розробники передбачили декілька стандартних пакетів [9]. Наприклад, один із-поміж них передбачає пошук транспортних засобів відповідно до розрахункового критерію оптимальності й оперативний взаємозв'язок у системі «перевізник – замовник». Інший стандарт обслуговування системи, який самостійно може обрати користувач, пропонує додатковий сервіс від транспортно-експедиторської компанії (ТЕК) щодо супроводження вантажів і ЄАЛС відповідно координуватиме роботу у системі «замовник – ТЕК – перевізник». Слід зазначити, що користувач може оперативним чином замінити обраний пакет обслуговування на інший, прийнятніший для конкретних умов.

Отже, запропонована Асоціацією аграрних перевізників України Єдина агрологістична система є інструментом оперативної взаємодії між агрохолдингами та автоперевізниками в ланцюгу «поле – лінійний (портовий) елеватор», спроможним забезпечити ефективний контроль всіх етапів вантажопереробки й транспортування зернових мас за одночасного зниження логістичних витрат.

Інтегрувавши запропоновану нами модель механізму функціонування логістичної системи і модель ЄАЛС Асоціації аграрних перевізників, ми фактично охоплюємо весь логістичний ланцюг у зернопродуктовому підкомплексі АПК. Метою нашого дослідження є підвищення ефективності логістичних систем на ринку зерна і продукції його переробки, а оскільки логістика передбачає удосконалення управління потоками від первинного джерела сировини до споживача кінцевої продукції, можемо стверджувати, що інтегрована модель охоплює практично всю логістичну систему (до сфери

переробки), оскільки пропозиції ЄАЛС стосуються логістики внутрішньообласних зернопотоків у системі «поле – елеватор», а запропонована нами модель – «елеватор – елеватор» або «елеватор – порт» у масштабі України.

Для органічного об'єднання описаних моделей необхідно розглянути сумісність окремих логістичних потоків, а також умови їх синхронізації.

Матеріальний потік, що є основою логістичного управління, має послідовний взаємозв'язок з Єдиною агрологістичною системою і запропонованою нами моделлю та може піддаватися незалежним маніпуляціям в обох моделях. Причому в ЄАЛС значно відчутна сезонна напруженість матеріального потоку, оскільки система формує зернові потоки між полем і елеватором лише в період жнив, а запропонована нами модель – в період експорту та внутрішнього споживання зерна, що має менш помітні сезонні коливання. Ще одним застереженням моделі ЄАЛС є її цільова спрямованість на обслуговування агрохолдингів, які формують майже третину загальної пропозиції зерна в Україні, а інші господарства фактично опинилися поза цим сервісом. На нашу думку, функціональні можливості Єдиної агрологістичної системи необхідно розширити з метою обслуговування середніх за масштабами виробництва господарств та окремих дрібних виробників.

Якщо великотоварні підприємства мають всі передумови для задіяння ефекту масштабу через зменшення постійних витрат на одиницю зернової маси та відповідного утримання конкурентних позицій, то малотоварні виробники, зібравши урожай, зіштовхуються з комплексом проблем логістичного характеру. На практиці вони змушені одразу реалізовувати зерно агротрейдерам за нижчою ціною, яка природно формується у післязбиральний період, оскільки відсутність власних зернозберігаючих потужностей, недостатність транспортних засобів й висока вартість послуг елеваторів не залишає їм альтернатив.

Комплексно вирішуючи питання ефективності функціонування логістичних систем у зернопродуктовому підкомплексі АПК України, ми не могли оминати цю проблему і запропонували відповідний інструментарій інтеграції малотоварних виробників у світовий зерновий ринок (див. рис. 1). Мова йде про повноцінний ринок товарних деривативів (ф'ючерсних і форвардних контрактів та ін.) в Україні, який дасть змогу українським виробникам використовувати світовий досвід в управлінні цінними ризиками й самостійно здійснювати операції на світовому ринку зерна.

Фінансові потоки, що забезпечують функціонування інтегрованої моделі ефективного розвитку логістики зерна, також є достатньо структурованими, тому жодних проблем у результаті інтеграції ЄАЛС і запропонованої нами моделі виникати не повинно. Фінансові розрахунки між перевізниками й агрохолдингами в системі «поле – елеватор» відбуваються відповідно до тарифів, розрахунки між ЄАЛС та її користувачами проходять за допомогою SMS-білінгу та відповідних членських внесків, а подальші взаєморозрахунки між елементами логістичного ланцюга у запропонованій нами моделі є органічною складовою товарно-грошових відносин ринкової економіки.

Уточнюючи статус запропонованого Центру моніторингу логістичної системи, ми схилиємося до думки про доцільність державного його підпорядкування з огляду на стратегічне значення зернопродуктового підкомплексу АПК у забезпеченні продовольчої безпеки України. Цей статус і визначатиме бюджетні джерела інвестування зазначеної інституційної структури. Аргументами на користь державної підпорядкованості Центру є те, що державна структура сприятиме:

- 1) удосконаленню системи державних закупівель зерна та інтервенційних втручань на зерновому ринку;
- 2) забезпеченню державного контролю над балансами зерна з метою визначення експортних квот на зернові культури;
- 3) забезпеченню необхідного захисту і контролю над обігом складських документів на право власності на зерно;
- 4) існуючій державній монополії на залізничні перевезення, які повинні узгоджуватися з відповідним моніторингом міжобласних балансів зерна;
- 5) полегшенню функцій стандартизації зерна й контролю за паритетністю якісних параметрів зернових мас у різних областях України, оскільки державну сертифікацію зернових складів проводила Держсільгоспінспекція, яка була ліквідована у 2016 році, а функції щодо контролю над елеваторами передані новоствореній Державній службі України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба – SSUFSCP), яка має розгалужену мережу Головних управлінь в областях України.

Центр моніторингу логістичної системи може бути як окремим інституційним елементом, так і складовою частиною Міністерства аграрної політики та продовольства України або інших державних установ чи організацій. Оскільки в обґрунтуванні концептуальної моделі механізму оптимізації логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК ми акцентували на сертифікованих елеваторах, то, безумовно, центр моніторингу повинен мати принаймні інформаційний взаємозв'язок із Держпродспоживслужбою. Остання проводить щорічну сертифікацію зерносховищ, які щомісячно надсилають звіти щодо проходження фізичних мас у розрізі окремих зернових культур. Тому можна припустити й часткове перепрофілювання Держпродспоживслужби, надавши їй функції щодо координації загальнодержавних зернових балансів, використавши при цьому як її інформаційну базу, так і кадровий, технічний і комунікаційний потенціали.

Синхронізація інформаційних потоків в інтегрованій моделі (див. рис. 1) повинна бути забезпечена також між Центром моніторингу логістичної системи та Аналітичним центром ЄАЛС. Інформаційний обмін даними доцільно здійснювати щодо бази елеваторів, а також оперативного контролю та забезпечення балансів зерна суміжних областей, де раціонально використовувати автомобільний транспорт. Фактично запропонована нами модель може виступати замовником автотранспортних послуг на невеликі відстані (до 300 км) для забезпечення міжобласних зернових балансів. Оскільки піки інтенсивності вантажопотоків у моделі ЄАЛС та у запропонованій нами схемі забезпечення міжелеваторних переміщень зерна мають часовий лаг, це, безумовно, викличе інтерес не лише в Асоціації аграрних перевізників України, як координуючої структури ЄАЛС, а й безпосередньо у транспортно-експедиторських компаній, які втрачають доходи від сезонності навантажень.

Для забезпечення аналітичних досліджень й ринкових прогнозів на внутрішньому зерновому ринку між Центром моніторингу логістичної системи та Аграрною біржею (див. рис. 1) необхідно встановити інформаційний взаємозв'язок, що дасть змогу інтегрованій моделі ефективного розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК налагодити комунікації зі світовим біржовим ринком зерна. Удосконалення і запуск Електронної торговельної системи на Аграрній біржі для повноцінного ринку товарних деривативів в Україні допоможе національним виробникам використовувати світовий досвід в управлінні цінними ризиками і здійснювати більш передбачувану виробничу діяльність. Ідеться про повноцінний ринок товарних деривативів (ф'ючерсних і форвардних контрактів та ін.) на базі запуску Електронної торговельної системи (ЕТС) Аграрної біржі, що допоможе вітчизняним виробникам використовувати світовий досвід в управлінні цінними ризиками, здійснювати більш передбачувану виробничу діяльність.

Проблемою впровадження біржових електронних торгів в Україні, як показала практика невдалого запуску ЕТС, є низька обізнаність у цьому питанні потенційних учасників – виробників зерна, а також обмеженість функціональної торгової платформи, оскільки в основу розробки ЕТС Аграрної біржі покладено моделі пострадянських країн (Росії й Білорусі), які досить закриті й не інтегровані в європейський і американський електронний біржовий ринок.

Поряд із реалізацією освітніх програм роботи з механізмами електронних біржових торгів пропонуємо забезпечити сумісність ЕТС з електронною торговою платформою CME GLOBEX та іншими віртуальними торговельними майданчиками, адже відкритість ЕТС дасть змогу ефективно інтегрувати АПК України у світовий ринок продовольства та забезпечить відповідність внутрішніх і світових цін на зерно. Для початку якісних змін допустимі спотові контракти, однак на перспективу біржа повинна стати стартовим майданчиком для ф'ючерсних торгів на біржовому електронному ринку. Для цього необхідно вжити низку першочергових заходів, які дадуть змогу забезпечити національні інтереси на світовому ринку зерна. Це – будівництво відповідної матеріально-технічної бази для зберігання зерна, забезпечення дієвої системи контролю його якості (сертифікація за схемою GTAS) і створення логістичної інфраструктури для ефективного переміщення матеріальних потоків на внутрішньому й зовнішньому зерновому ринку.

Отже, для функціонального забезпечення ефективності зернопродуктового підкомплексу АПК України першочергового значення набуває просторово-часова синхронізація й оптимізація матеріальних, інформаційних і фінансових потоків. Для цього необхідно:

1) розглянути можливість взаємозаміщення витратніших матеріальних менш витратними інформаційними потоками, що ми запропонували у принциповій схемі механізму оптимізації логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК;

2) верифікувати запропоновану модель механізму логістики зернопотоків у систему галузевих відносин на зерновому ринку України, що набуло розвитку в її інтеграції з перспективною, на наш погляд, Єдиною агрологістичною системою України, розробленою і частково апробованою Асоціацією аграрних перевізників України;

3) передбачити функціональні взаємозв'язки у процесі взаємодії потоків між інституційними елементами логістичної системи, що визначило потребу в узгодженні інформаційних потоків щодо змісту та використання інформації між Аналітичним центром ЄАЛС, Центром моніторингу логістичної системи та Аграрною біржею. Матеріальні і фінансові потоки в інтегрованій моделі між її складовими узгодження не потребують, оскільки їх автономність пояснюється тим, що ЄАЛС стосується логістики внутрішньообласних зернопотоків у системі «поле – елеватор», а запропонована нами модель – «елеватор – елеватор» або «елеватор – порт» у масштабі України;

4) визначити базову структуру для створення Центру моніторингу логістичної системи, для чого доцільно частково перепрофілювати Держпродспоживслужбу, надавши їй функції щодо координації загальнодержавних зернових балансів, використавши при цьому її інформаційну базу, кадровий та комунікаційний потенціал.

Висновки. Процес управління матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками передбачає їх просторово-часову синхронізацію з метою максимізації системного ефекту. Сформована емпірична модель ефективного розвитку логістики зерна в Україні на основі інтеграції моделі Єдиної агрологістичної системи України Асоціації аграрних перевізників і авторської концептуальної моделі механізму оптимізації логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК дає змогу охопити весь логістичний ланцюг у зернопродуктовому підкомплексі АПК від поля до лінійного чи портового елеватора в масштабі всієї України. Інформаційний взаємозв'язок між Центром моніторингу логістичної системи та Аграрною біржею допоможе інтегрованій моделі ефективного розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК налагодити комунікації зі світовим біржовим ринком зерна.

Джерела та література

1. Бауэрсокс Д. Дж., Клосс Д. Дж. Логистика: Интегрированная цепь поставок. Москва: Олимп-Бизнес, 2008. 640 с.
2. Сток Дж. Р., Ламберт Д. М. Стратегическое управление логистикой. Москва: Инфра-М, 2005. 797 с.
3. Величко О. П. Логістика в системі менеджменту підприємств аграрного сектору економіки: Монографія. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2015. 525 с.
4. Крикавський Є. В. Логістичне управління : підручник. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2005. 684 с.
5. Перебийніс В. І., Перебийніс О. В. Транспортно-логістичні системи підприємств: формування та функціонування: [монографія]. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2005. 207 с.
6. Чухрай Н. І. Логістика в діяльності вертикальних маркетингових структур аграрного бізнесу. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького*. 2014. Т.16, № 1(58), ч. 2. С. 235–243.
7. Колодійчук В. А. Концептуальна модель оптимізації логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК України. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 60–65.
8. Колодійчук В. А. Галузеве позиціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Економічний часопис-XXI*: наук. журнал. 2014. № 9–10 (1). С. 45–48.
9. II Всеукраїнський Конгрес Асоціації АПУ «Единая агрологистическая система как основа экономической эффективности». URL: <http://aapu.com.ua/ii-vseukrainskij-kongress-associacii-apu/>.

References

1. Bowersox, D. J., & Closs, D. J. (2008). Yntegryrovannaya ser postavok [Logistics: Integrated chain of deliveries]. M.: Olimp-Biznes [in Russian].
2. Stock G. R., & Lambert D. M. (2005). Strategycheskoe upravlenye logystykoj [Strategic management of logistics]. M.: Infra-M [in Russian].
3. Velychko, O. (2015). Logistyka v systemi menedzhmentu pidpryemstv agrarnogo sektoru ekonomiky: Monografiya [Logistics in the management system of enterprises of the agrarian sector of the economy: Monograph]. Dnipropetrovsk: Akcent PP. [in Ukrainian].
4. Krikavsky, Ye. (2005). Logistychne upravlinnya: pidruchnyk [Logistic management: textbook]. Lviv: Publishing house NU «Lvivska politechnika». [in Ukrainian].
5. Perebyinis, V., & Perebyinis, O. (2005). Transportno-logistychni systemy pidpryemstv: formuvannya ta funkcionuvannya: monografiya [Transport and logistics systems of enterprises: establishment and performance: monograph] Poltava: RVV PUSKU. [in Ukrainian].

6. Chukraj, N. I. (2014) Logistyka v diyalnosti vertykalnykh marketyngovykh struktur agrarnogo biznesu [Logistics in the activities of vertical marketing structures of agrarian business]. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology, 16, № 1(58), 235–243. [in Ukrainian].
7. Kolodiichuk V. A. (2016) Konceptualna model optymizaciyi logistychnoyi systemy u zernoproduktovomu pidkompleksi APK Ukrainy [Conceptual model of optimization of the logistics system in grain product subcomplex of AIC of Ukraine]. Economics of AIC, 5, 60–65. [in Ukrainian].
8. Kolodiichuk V. A. (2014) Galuzeve pozycionuvannya zernoproduktovogo pidkompleksu APK Ukrainy [Branch positioning of grain product subcomplex of AIC of Ukraine]. Economic annals-XXI: Journal, 9–10 (1), 45–48. [in Ukrainian].
9. II Vseukraynskyj Kongress Assocyacyu APU «Edynaya agrologystycheskaya systema kak osnova ekonomycheskoj efektyvnosti» [II All-Ukrainian Congress of the Association of APA «Unified Agrarian System as the Basis of Economic Efficiency»] – Retrieved from <http://aapu.com.ua/ii-vseukrainskij-kongress-associacii-apu/>.

Стаття надійшла в редакцію 01.02.2019 р.

УДК 338.45:662.76](477)

Януль Світлана,
студент,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; e-mail: svitlanayanul@ukr.net

Павлов Костянтин,

доктор економічних наук, доцент,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; ORCID: 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Коротя Мирослав,
аспірант

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
г. Луцк; e-mail: myroslav.korotya@vlgas.com.ua

Галаянт Сергій,
аспірант

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; e-mail: sergiy.galyant@vlgas.com.ua
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-31-38>

ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЗОТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Досліджено основні характеристики газотранспортної системи України, визначено переваги та проблеми експлуатації. Відображено сучасні тенденції та становище на ринку енергоносіїв, адже він став інструментом реалізації інтересів політичної поведінки країн, джерелом міжнародних конфліктів та базою для політичних та економічних змов.

Через те, що паливно-енергетичний комплекс країн Європи, учасником якого є Україна, дуже швидко змінюється, споживачам природного газу запропоновано володіти інформацією та враховувати майбутні та сучасні тенденції. Розробляючи стратегію здійснення енергоефективних робіт, рекомендовано враховувати національні інтереси, потреби в енергетичному паливі в межах раціонального споживання та поділу джерел енергопостачання.

Ключові слова: газотранспортна система України, підземні сховища, газ, паливно-енергетичний комплекс, магістральні трубопроводи, потужність, енергетична безпека, транспортування.

Януль Светлана,
студент
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк; e-mail: svitlanayanul@ukr.net

Павлов Константин,
доктор экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
м. Луцк; ORCID: 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Коротя Мирослав,
аспирант,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк; e-mail: myroslav.korotya@vlgas.com.ua

Галянт Сергей,
аспирант,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк; e-mail: sergiy.galyant@vlgas.com.ua

ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЗОТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Исследованы основные характеристики газотранспортной системы Украины, определены преимущества и проблемы эксплуатации. Отражено современные тенденции и положение на рынке энергоносителей, ведь он стал инструментом реализации интересов политического поведения стран, источником международных конфликтов и базой для политических и экономических заговоров.

Так как топливно-энергетический комплекс стран Европы, участником которого является Украина, очень быстро меняется, потребителям природного газа предложено владеть информацией и учитывать будущие и современные тенденции. Разрабатывая стратегию осуществления энергоэффективных работ, рекомендуется учитывать национальные интересы, потребности в энергетическом топливе в пределах рационального потребления и разделения источников энергоснабжения.

Ключевые слова: газотранспортная система Украины, подземные хранилища, газ, топливно-энергетический комплекс, магистральные трубопроводы, мощность, энергетическая безопасность, транспортировки.

Yanul' Svetlana,
student of the Department of Analytical Economics and Natural Resources,
of the Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk; e-mail: svitlanayanul@ukr.net

Pavlov Konstantin,
Doctor of Economics, associate professor
Associate Professor of the Department of Analytical Economics and Natural Resources,
of the Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk, ORCID ID: 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Korotya Miroslav,
post-graduate student of the Department of Analytical Economics and Natural Resources
of the Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk; e-mail: myroslav.korotya@vlgas.com.ua

Galyan Sergey,
post-graduate student of the Department of Analytical Economics and Natural Resources
of the Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk; e-mail: sergiy.galyant@vlgas.com.ua

CHARACTERISTIC OF THE GAS TRANSPORTATION SYSTEM OF UKRAINE

The acceleration of energy issues in the economies of different countries is associated with the transportation, extraction, consumption and conversion of energy resources, in particular gas. The Ukrainian gas transportation system is an important part of the country's export potential, with its favorable geographic location at the crossroads of Europe and Asia.

In the article, we will try to analyze whether the gas transportation system for the country is an element of its energy security and one of the decisive components of the national economy. It carries out important functions: the delivery of gas to the Ukrainian market of consumption and transportation through the territory of the country of gas to the countries of Western and Central Europe. At the present stage of development, there are the following main problems of the gas transit system through the Ukrainian GTS: – outdated technology of gas transportation networks; - low level of exploration work for the search of new gas production fields; - a very large dependence on gas imports; – insufficient amount of investments; – in recent years there is a problem of loss of the GTS; – determination of the optimal transit tariff.

The status of the transit state of gas gives Ukraine economic and political benefits, as natural gas for many countries of the world is the main product for their fuel and energy complex. The Ukrainian system has proven reliability and transparency. A peculiarity is the fact that the joint operation of trunk pipelines with storage facilities is being carried out. A powerful network of underground gas storage facilities with the largest capacity makes the gas transportation system of Ukraine even more reliable, because in the event of a change in weather it is able to provide the necessary volumes of gas to the consumer countries.

The development of Ukraine's cooperation in the energy sector with other countries is an important driving force of the national economy. The following factors hinder cooperation: – political problems with the main supplier of gas; - uncertainty and low level of communication with foreign-policy systems of international level.

However, despite the problems and obstacles, our state is the main transit, and also keeps the total volume of transported gas within its territory within acceptable limits.

Key words: gas transportation system of Ukraine, underground storage facilities, gas, fuel and energy complex, main pipelines, power, energy security, transportation.

Актуальність. Внаслідок того, що на сучасному етапі міжнародних зв'язків та розвитку економік різних країн існують протистояння між вичерпністю паливно-енергетичних ресурсів та наявністю своїх енергоресурсів у деяких країнах, виникає боротьба за володіння енергоресурсами, право їх транзиту, а вплив на ринок енергоносіїв став інструментом реалізації інтересів політичної поведінки країн, джерелом міжнародних конфліктів та базою для політичних та економічних змов.

Загострення енергетичних питань в економіці різних країн пов'язано також із транспортуванням, видобутком, споживанням та перетворенням енергетичних ресурсів, зокрема газу.

У зв'язку із цим, найважливішою частиною нафтогазового комплексу України є нафто- і газотранспортна системи, які забезпечують транспортування енергоресурсів як до споживача в Україні, так і виконують транзитне постачання російського газу та нафти до країн Центральної та Південної Європи. Українська газотранзитна мережа є важливою частиною експортного потенціалу країни через вигідне географічне розташування на перехресті Європи та Азії. Транспортування енергоресурсів відіграє важливу роль в економіці та має значні чинники для збільшення обсягів перевезень і також може сприяти укріпленню незалежності України шляхом інтеграції в економіку розвинених країн-споживачів [9].

Постановка проблеми. Можна визначити такі основні проблеми системи транзиту газу через ГТС України:

- застаріла техніка мереж транспортування газу;
- низький рівень розвідувальних робіт пошуку нових родовищ видобутку газу;
- дуже велика залежність від імпорту газу; – недостатня кількість інвестицій;
- в останні роки існує проблема втрати ГТС;
- визначення оптимального тарифу транзиту.

До проблем також відносять те, що в країні нестабільна політична ситуація. Ще один чинник виникнення проблем на ГТС є те, що вона працює вже багато років. Застарілий технічний стан та технічні можливості є великою проблемою газотранспортної системи України.

Ще одна проблема пов'язана з тим, що не використовуються повністю потужності, хоча теоретично є можливість транспортувати понад 140 мільярдів м³ на рік.

Аналіз основних досліджень. Досліджують та приділяють велику увагу у своїх роботах темі ефективного використання ГТС України, здійснення оптимальної диверсифікації джерел постачання паливно-енергетичних ресурсів та збереження статусу транзитної держави Земляний М., Кулицький С., Кучмистенко О., Мухін В., Павлов К., Саприкін В., Стрішенець О., Уніговський Л. та інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає в ґрунтовному дослідженні характеристики, проблем та переваг використання газотранспортної системи України

Виклад основного матеріалу. Перший газопровід було побудовано у 1924 р. Він мав назву Дашава-Львів, а сприяло цьому відкриття родовищ нафти й газу у нафтогазоносних областях: Карпатській, Причорноморській та Дніпрово-Донецькій. З 1945 року Україна розпочала експорт природного газу в Польщу, у Чехословаччину з 1967, а потім в Австрію. У 1990-х роках був час, що єдиним газопроводом з Росії в Західну Європу був газопровід, що проходить через територію України. Потім борг перед «Газпромом» компанією «Нафтогаз України», що здійснювала транспортування газу із Росії через українську територію спровокував будівництво газопроводу Ямал – Європа через Білорусь та Польщу, який був відкритий наприкінці 1999 року. Це відбулося заради того, щоб позбутися залежності від України у транзиті.

Сучасна газотранспортна система (ГТС) України є однією з ланок національної мережі транзиту, розподілу та зберігання природного газу, по величині одна з найбільших у світі, включає близько 38 000 км загальних газопроводів, у тому числі магістральних – понад 22 000 кілометрів, а також газопровідних відводів близько 15 000 км різного призначення і продуктивності, 72 компресорні станції, понад 1600 газорозподільних станцій, 13 підземних сховищ газу з найбільшою в Європі місткістю газу. У загальному, потужність на вході дорівнює 228 мільярдів м³ у рік, а на виході 178,5 млрд м³, хоча потенційні можливості – до 195 млрд м³ на рік [1].

Комплекс підземних сховищ газу (ПСГ) має територіальний поділ на чотири регіони: Донецький, Причорноморський, Прикарпатський та Київський. загальна місткість 13 газосховищ становить близько 32 млрд м³ та займає третє місце в світі за такими чинниками, як загальний об'єм газу та продуктивність (становить 9 % загального світового об'єму). Основні переваги ПСГ полягають також у тому, що вони у загальному мають здатність забезпечити Україні безпеку газопостачання, зберігання та надійне транспортування. Їхнє основне призначення полягає у тому, щоб відбувалося безперебійне транспортування газу в країни Європи, відповідно із накопиченням запасу влітку, для використання зимовий період.

Газотранспортна система України виконує важливі функції: доставка газу на ринок споживання України та транспортування через територію країни газу до країн Західної та Центральної Європи. Тому належний рівень системи і перевірка технічного стану здійснюється відповідно до Законів України: «Про трубопровідний транспорт», «Про нафту і газ», Енергетичною стратегією України на період до 2030 року.

Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України», власником якої є держава (в особі Кабінету Міністрів) – найбільше першорядне підприємство паливно-енергетичного комплексу країни. Керівництво та розгляд основних питань на підприємстві здійснюється на найвищому державному рівні, тому що його діяльність має дуже важливе значення для економіки. До складу компанії «Нафтогаз України» входить 3 дочірні компанії, 5 дочірніх підприємств, 2 державні акціонерні товариства та 2 відкритих акціонерних товариств. Їхня діяльність спрямована за чотирма основними напрямками: 1. Видобуток і переробка: ПАТ «Укргазвидобування», ДАТ «Чорноморнафтогаз», ВАТ «Укрнафта»; 2. Транспортування: ДК «Укртрансгаз», ВАТ «Укртранснафта», ДАТ «Укрспецтрансгаз»; 3. Розподіл та реалізація: ДК «Газ України», ДП ВЗП «Нафтогаз», СП «Укргазенерго», ДП «Нафтогазмережі»; 4. Забезпечення виробництва: ДП «Укрнафтогазкомплект», ДП «Науканафтогаз» [2].

Дочірня компанія «Укртрансгаз» почала своє існування у 1998 р. і була створена згідно постанови КМУ «Про розмежування функцій з видобування, транспортування, зберігання і реалізації природного газу». Компанія «Укртрансгаз» має у своєму підпорядкуванні 14 підрозділів-філій, завданнями яких є:

- постачання, розподіл газу;
- транспортування його через територію України;
- сервісне обслуговування техніки;
- виконання ремонтних робіт;
- зберігання газу у підземних сховищах;
- діагностика обладнання;
- складання проектів будівництва та монтажу газопроводів;
- забезпечення газом споживачів України.

Основними функціями підприємств компанії «Укртрансгаз» є проведення робіт розвідок та розробок нових родовищ, їх пробурення, зберігання та транзит нафтопродуктів і газу, транспортування природного та скрапленого газу для споживання. На п'яти газопереробних заводах, які входять у компанію, здійснюється переробка газу конденсату, нафти та вироблення моторного палива, нафтопродуктів та скрапленого газу. У компанію «Укртрансгаз» також входить мережа автозаправних станцій [5].

Починаючи із 2007 року стався газовий конфлікт України із Росією через те, що основний постачальник газу та транзитер – компанія «Газпром» захотіла збільшити ціну на газ, мотивуючи рішення тим, що це відповідає середньому рівню європейських цін, а також змінити тариф за транспортування газу до Європи. Умовою було відокремлення оплати за газ від оплати за транзитні послуги, тому що раніше це мало форму бартеру – оплата за транспортування була встановлена певною кількістю газу і не залежала від ціни. Українська сторона відмовилася, мотивуючи свою відмову тим, що домовленість на раніше чинних умовах повинна була бути до 2013 року.

Через борг у 2008 році «Газпром» хотів припинити постачання газу після того, як «Нафтогаз України» звинуватили у розкраданні транзитного газу, було проведено вилучення документів компанія та дочірніх компаній, а посадові особи, причетні до того були затримані співробітниками Служби Безпеки України.

Право на продаж газу на території України віддали компанії «Росукренерго». Через кілька років, у 2013 наша країна у представництві «Нафтогазу» уклала меморандум з «Туркменгазом» відновлення постачання туркменського газу в Україну і європейські країни.

У сучасних умовах контракт «Нафтогаз» – «Газпром» включає чітко визначений обов'язковий обсяг транзиту російського газу через Україну до кінця 2019 року обсягом не менше 110 мільярдів м³ щорічно, проте ця умова жодного разу не була виконана. Після 2020 року (за прогнозами голови правління «Газпрому») обсяг транзитного газу через територію України може бути зниженим до 15 мільярдів м³ газу на рік. Причиною цього може бути те, що Росія затвердила два проекти будівництва газопроводів в обхід території України, які пролягатимуть через дно Балтійського або Чорного моря. Хоча така інформація не є виправданою, зважаючи на те, що у 2017 році Україна транспортувала до ЄС рекордну кількість газу за останні роки – 93 мільярди м³. Обсяг транзиту газу через територію України у 2016 році підвищився на 23 % в порівнянні з попереднім роком. Загроза транспортування газу через обхідні газопроводи становить втрату для України близько трьох мільярдів доларів на рік [12].

У 2015 році було проведено реформування «Нафтогазу» задля виконання Третього енергетичного пакета Європейського енергоспівтовариства, у якому було встановлено межі функцій видобутку, транспортування та постачання палива споживачам. У тому ж році Кабмін змінив управління компанією з Міненергівугілля в управління Міністерством економічного розвитку та торгівлі, також завершив формування наглядової ради.

22 вересня 2016 року Кабмін перепідпорядкував компанію під своє управління та запланував реструктуризацію «Нафтогазу», передаючи новим компаніям-операторам діяльність транспортування та зберігання газу під окрему юрисдикцію.

9 листопада 2017 року Кабінет Міністрів України затвердив рішення про створення нової компанії-оператора газотранспортної системи – акціонерного товариства «Магістральні газопроводи України».

Нещодавно Міністерство палива та енергетики України оприлюднило проект-аналіз регуляторного акту – проект-розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції розвитку, модернізації та переоснащення газотранспортної системи України», у якому зазначено, що «метою є забезпечення нормативного врегулювання визначених проектом концепцій розвитку, модернізації та переоснащення ГТС України для забезпечення надійного, ефективного функціонування та інтеграції у загальноєвропейську мережу газопроводів. Проект спрямований на комплексне вирішення заходів утримання об'єктів газотранспортної системи в належному стані, підвищення рівня транспортування природного газу, забезпечення надійної та ефективної роботи всіх ланок і елементів системи.

Завданням зазначеного розпорядження є забезпечення розробки адаптованого до норм європейського та міжнародного законодавства комплексу нормативно-правових актів для правового регулювання основи технічної політики, щодо забезпечення модернізації, технічного переоснащення газотранспортної системи України та її розвитку; пріоритетних напрямків розробки та виробництва вітчизняного технологічного обладнання для законодавчого закріплення механізму правового забезпечення надійності та ефективності функціонування ГТС України»[8].

Задля зростання видобутку газу та зростання обсягів інвестицій у цю галузь необхідно створити такі умови, щоб забезпечити інвесторів у поверненні вкладень, а також одержанні прибутку шляхом оптимізування ціни на власному ринку, проведенню операцій щодо зменшення ризиків та удосконалення способу отримання ліцензії на розвідку та розробку газових родовищ.

Переваги та перспективи. Статус транзитної держави газу в Європу дає Україні економічні та політичні вигоди, тому що природний газ для багатьох країн світу є основним продуктом для їх паливно-енергетичного комплексу.

Чинники, що сприяють розвитку використання транзитного потенціалу та вибору газотранспортної системи України для транзиту газу європейськими країнами:

1. Вигідне для країн Центральної та західної Європи географічне розташування України;
2. Наявність мережі магістральних трубопроводів
3. Розвинена система повітряного, морського і залізничного транспорту та доступні ціни на його послуги.
4. Україна здатна усунути слабкі місця європейської газотранспортної системи через те що може тимчасово зберігати європейський газ у своїх сховищах.
5. Україна може значно підсилити енергетичну безпеку ЄС через ефективне використання потужностей РСТ та розбудовою нових орієнтованих на ринок Європи.

Українська система немає непрогнозованості експлуатації та має доведену надійність та прозорість. Особливістю є те, що виконується спільна робота магістральних трубопроводів зі сховищами. Потужна мережа підземних сховищ газу з найбільшою місткістю робить газотранспортну систему України ще надійнішою, тому що в разі зміни погоди здатна забезпечити необхідні обсяги газу країнам-споживачам.

Використання української газотранспортної системи для транзиту природного газу з Росії до країн Європейського Союзу та Молдови має переваги, у зв'язку з тим, що відбувається більш надійно та прозоро, у порівнянні з газопроводами, побудованими в обхід території нашої країни.

Розташування газопроводів України проходять по суші, а це спрощує виконання аварійних робіт та реконструкції, та використовується менше часу у випадку аварії. Особливою перевагою є те, що в історії України з вини нашої сторони не було жодного випадку зупинки транспортування газу.

За останніми газовими угодами ускладнено розрахунки тарифів і зросла ціна для України, при тому що транспортування газу може виконувати роль не тільки, як джерело прибутку, але як політичний інструмент у відносинах з країнами-споживачами для відстоювання інтересів України. Зважаючи на значну потужність ГТС, яка використовується не повністю, можна транспортувати великі обсяги газу. Ефект від використання транзиту залежить від його тарифу. Існують різні точки зору щодо транзитного тарифу, одна з них – вони повинні бути розраховані на основі витрат, включаючи норму прибутку.

Через те, що є різні підходи до визначення вартості капіталу, існує диференціація цін на газ, а також на різні витрати. У європейських країнах транзитні тарифи відрізняються тому, що вони розраховуються на основі формул, які враховують багато різних показників. У кожній країні будуть різні експлуатаційні витрати, капітальні, а також враховуються обсяги і терміни поставки, якість та інші чинники. Найбільш оптимальною оцінкою втрат України від підвищення ціни на імпорт газу має бути шляхом підвищення тарифу транзиту, також має бути врахований взаємозв'язок між обсягами транспортування газу та ціною (якщо збільшується обсяг транспортування газу, пропорційно повинно бути зменшення тарифу, а якщо різко підняти тариф, то має бути скорочення транзиту) [3].

Висновки та перспективи. Розвиток співробітництва України в енергетичній сфері з іншими країнами є важливою рушійною силою національної економіки. Налагодити співпрацю заважають такі чинники, як:

- політичні проблеми з основним постачальником газу – Росією;
- невизначеність та невисокий рівень зв'язку з зовнішньополітичними системами міжнародного рівня.

Монопольна влада Росії, як основного постачальника газу створює тиск на Україну, тому основним напрямком зниження залежності від імпортованого газу напрямок в сторону збільшення видобутку власного газу, а також зменшення частки газу, як основного ресурсу в паливно-енергетичному комплексі. Недостатні обсяги інвестицій та складні умови видобутку перешкоджають зниженню енергозалежності України. Основними рішеннями цієї проблеми можуть бути: залучити до вкладу в інновації ГТС іноземних інвесторів, розрахувати тарифи на транзит формульним підходом (враховує дуже багато показників та підняти їх).

Перспективним є те, що незважаючи на спроби Росії транспортувати природний газ в обхід території України, наша держава є головним транзитом, а також зберігає загальний обсяг транспортованого газу своєю територією в прийнятних межах. [3]

Проте, нещодавно відбулося порушення монополію «Газпрому» завдяки подоланню технічних бар'єрів та розширенню мережі постачання газу в країнах Балтії та Польщі. Умови регіональних ринків газу поступово стають конкурентними [4].

Джерела та література

1. Газотранспортна система України. 2007. URL: ukrexport.gov.ua.
2. Газотранспортна система України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Газотранспортна_система_України
3. Земляний М. Г., Рязова Т. В. Транзит та постачання газу в Україні. Реалії та перспективи. URL: db.niss.gov.ua.
4. Кулицький С. Оцінка перспектив розвитку української газової сфери в контексті ймовірних змін у логістиці газового ринку Європи. *Україна: події, факти, коментарі*. 2017. № 6. С. 51–67. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2017/ukr6.pdf>
5. Кучмистенко О. В. Аналіз режимів функціонування української газотранспортної системи як об'єкта управління. *Нафтогазова енергетика*. 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nge_2013_1_8.
6. Павлов К. В. Застосування методів нормування показників та нечіткої логіки при оцінці рівня еколого-безпечного природокористування. *Структурні зміни в економіці природокористування: теоретичні основи та прикладні аспекти* [Текст] : [кол.моногр.] / за заг. Ред д-ра екон. наук, проф О. М. Стрішенець. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 46–63.
7. Павлов К. В. Регулювання інвестиційно-житлових відносин в Україні. Монографія. Рівне: НУВГП, 2013. 250 с.
8. Про схвалення Концепції розвитку, модернізації і переоснащення газотранспортної системи України. URL: mre.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art id=139477.
9. Саприкін В. Стан та перспективи міжнародного співробітництва України в енергетичній сфері. *Economics*. 2000. № 40.
10. Стрішенець О. М. До питання про майбутнє теорії ринкового фундаменталізму. *Науковий вісник. Серія : Економічні науки Буковинський держ. фінанс. ун-т*. Чернівці: Вид-во БДФУ, 2012. Вип. 1. С. 386–391.
11. Стрішенець О. М., Павлов К. В. Теоретичні аспекти конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич*. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. № 3 (11). С. 7–12.
12. economics.unian.ua/energetics. URL: economics.unian.ua/energetics.

References

1. Hazotransportna systema Ukrayiny [Ukraine's gas transportation system] (2007). ukrexport.gov.ua. Retrieved from <http://ukrexport.gov.ua>. [in Ukrainian].
2. Hazotransportna systema Ukrayiny [Ukraine's gas transportation system] (n.d.) [wikipedia.org](https://uk.wikipedia.org/wiki/Hazotransportna_systema_Ukrayiny). Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Hazotransportna_systema_Ukrayiny [in Ukrainian].
3. Zemlyanyy M. H.(n.d.) Tranzyt ta postachannya hazu v Ukrayinu. Realiyi ta perspektyvy [Transit and gas supply to Ukraine. Realities and Prospects]. db.niss.gov.ua. – Retrieved from db.niss.gov.ua. [in Ukrainian].
4. Kulyts'kyu S.(2017). Otsinka perspektyv rozvytku ukrayins'koyi hazovoyi sfery v konteksti ymovirnykh zmin u lohystytsi hazovoho rynku Yevropy [Estimation of prospects for the development of the Ukrainian gas sector in the context of probable changes in the gas market logistics in Europe]. *Ukrayina: podiyi, fakty, komentari – Ukraine: events, facts, comments*, 6, 51–67. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2017/ukr6.pdf> [in Ukrainian].
5. Kuchmystenko O. V.(2013). Analiz rezhymiv funktsionuvannya ukrayins'koyi hazotransportnoyi systemy yak ob'yekta upravlinnya [Analysis of the modes of functioning of the Ukrainian gas transport system as an object of management]. *Naftohazova enerhetyka – Oil and gas energy*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nge_2013_1_8. [in Ukrainian].
6. Pavlov K.V.(2016). Zastosuvannya metodiv normuvannya pokaznykiv ta nechitkoyi lohiky pry otsyntsi rivnya ekoloho-bezpechnoho pryrodokorystuvannya. [Application of the methods of valuation of indicators and fuzzy logic in assessing the level of ecologically safe nature management]. *Structural Changes in the Economics of Natural Resources: Theoretical Foundations and Applied Aspects*. O. M. Strishenets' (Ed.). Luts'k: Vezha-Druk. [in Ukrainian].
7. Pavlov K.V.(2013). Rehulyuvannya investytsiyno-zhytlovykh vidnosyn v Ukrayini. [Regulation of investment and housing relations in Ukraine]. Rivne: NUVHP. [in Ukrainian].

8. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku, modernizatsiyi i pereosnashchennya hazotransportnoyi systemy Ukrayiny [On Approval of the Concept of Development, Modernization and Re-equipment of the Gas Transportation System of Ukraine] (n.d.) *mpe.kmu.gov.ua*. Retrieved from mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art id=139477. [in Ukrainian].
9. Saprykin V.(2000). Stan ta perspektyvy mizhnarodnoho spivrobitnytstva Ukrayiny v enerhetychniy sferi [Status and Prospects of Ukraine's International Cooperation in the Energy Sector]. *Economics – Economics*, 40. [in Ukrainian].
10. Strishenets' O. M. (2012). Do pytannya pro maybutnye teoriyi rynkovoho fundamentalizmu. [The question of the future of the theory of market fundamentalism]. *Naukovyy visnyk. Ekonomichni nauky. Scientific Herald. Economic Sciences*, 1, 386–391. [in Ukrainian].
11. Strishenets' O. M. & K. V. Pavlov.(2017). Teoretychni aspekty konkurentsiyi na rehional'nykh rynkakh zhytlovoyi nerukhomosti [Theoretical aspects of competition in the regional markets of residential real estate]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky – Economic Journal of Lesya Ukrainka East-European National University*. 3/11. 7–12. [in Ukrainian].
12. Enerhetyka [Energetics] (n.d.). *economics.unian.ua*. Retrieved from economics.unian.ua/energetics. [in Ukrainian].

Стаття надійшла в редакцію 09.02.2019 р.

УДК 364.3 (477.82)

Андрій Колосок,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0001-9167-5430
e-mail: kolosok.andrew@eenu.edu.ua
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-38-45>

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти соціального захисту населення в Україні та у Волинській області, визначено його специфіку та особливості становлення. Проаналізовано програму житлових субсидій, виплату державної соціальної допомоги, санаторно-курортне оздоровлення, пільгове забезпечення, заборгованість із виплати заробітної плати та її рівень. Розглянуто соціальний захист населення в цілому і його особливих категорій: інвалідів, новонароджених, внутрішньопереміщених та демобілізованих осіб, учасників операції об'єднаних сил, Революції Гідності й членів їхніх сімей. Згруповано основні показники соціального захисту регіону, визначено їх динаміку. Виокремлено основні проблеми соціального захисту населення, сформовано пріоритетні напрями його розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні. Обґрунтовано помилковість наявної системи житлових субсидій, вказані її основні недоліки та альтернативи використання бюджетних коштів.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, субсидія, пільга.

Андрей Колосок,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Лесы Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк ORCID ID: 0000-0001-9167-5430
e-mail: kolosok.andrew@eenu.edu.ua

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА НАСЕЛЕНИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты социальной защиты населения в Украине и в Волынской области, определены ее специфика и особенности становления. Проанализированы программа жилищных субсидий, выплата государственной социальной помощи, санаторно-курортное оздоровление, льготное

обеспечение, задолженность по выплате заработной платы и ее уровень. Рассмотрена социальная защита населения в целом и ее отдельных категорий: инвалидов, новорожденных, перемещённых и демобилизованных лиц, участников операции объединённых сил, Революции Достоинства и членов их семей. Сгруппированы основные показатели социальной защиты региона, определена их динамика. Выделены основные проблемы социальной защиты населения, сформированы приоритетные направления ее развития, на общегосударственном и региональном уровне. Обоснованно ошибочность существующей системы жилищных субсидий, указанные ее основные недостатки и альтернативы использования бюджетных средств.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, субсидия, льгота.

Andriy Kolosok,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Chair of Economics, Security and Innovation Activity of the Enterprise,
Lutsk; ORCID ID: 0000-0001-9167-5430
e-mail: kolosok.andrew@eenu.edu.ua

SOCIAL PROTECTION OF POPULATION: ACTUAL PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The aim of the paper is to study the theoretical and applied principles of current state and prospects of populations' social protection development in Ukraine.

The article deals with theoretical and practical aspects, specificity and peculiarities of formation of populations' social protection in Ukraine and Volyn region. The program of housing subsidies, payment of state social assistance, sanatorium and resort health improvement, preferential support, as well as wage arrears are analyzed in this work.

The social protection of the population in general, as well as its special categories are considered (such as invalids, newborns, internally displaced and demobilized persons, participants of the united forces operation and the Revolution of Dignity including members of their families). The basic indicators of social protection of the region are systematized and their dynamics are determined. The main problems of populations' social protection are singled out, as well as priority directions of its development on the national and regional levels are formed. The falsehood of the existing system of housing subsidies is substantiated, its main disadvantages and alternatives to the budget funds use are indicated.

The populations' social protection should take place within the framework of the state poverty reduction strategy, which should take into account the following priority directions of its development: the regulation of the legislative framework (in particular the settlement of controversial provisions and the concentration of the whole regulations in one Social Code); improvement of social assistance system, in particular adherence to the principle of targeting social benefits with a gradual refusal of general benefits and subsidies; creating conditions for citizens' self-defense, including opportunities for employment with decent real wages; effective redistribution of funds from large businesses in favor of ordinary employees; provision of financing parity for social protection programs (in particular, creation of a three-level pension system and compulsory health insurance, increasing the role of local budgets and self-government bodies in social security, promoting charitable programs, social-ethical marketing actions and corporate social responsibility).

Key words: social protection, social security, subsidy, privilege.

Постановка наукової проблеми та її значення. За умов стрімкого збільшення вартості комунальних послуг, значних інфляційних процесів та низьких заробітних плат, проблема соціального захисту населення України стає пріоритетним напрямом діяльності органів державної влади. Найбільшої уваги потребує вирішення питання надання населенню субсидії на централізоване опалення, газ, електроенергію, водопостачання та водовідведення, які використовуються для побутових потреб, оскільки вони становлять найбільшу частку у витратах домогосподарств. Нині, такої субсидії потребує більше ніж половина усіх українських сімей, що є економічно не обґрунтованим та створює значне невдоволення в суспільстві.

Крім того, соціальний захист населення з кожним роком потребує все більшого фінансування з державного та місцевих бюджетів, проте ефективність використання наданих коштів є низькою, а подекуди виникає гостра дискусія, щодо доцільності та раціональності певних соціальних програм, їх реформування та зміни пріоритетів. Тому питання реформування соціальної політики держави є надзвичайно актуальним та потребує негайного вирішення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців дану проблематику досліджували : Бегун С І, Гринчишин І. М., Коленда Н. В., Ліпич Л. Г., Полінкевич О. М., Рісна Р. Р., Садова У. Я., Співак Я. О., Хілуха О. А. та ін.

Однак, більшість проведених досліджень розглядали соціальний захист населення без врахування одночасного впливу військових дій, різкого знецінення національної валюти та стрімкого подорожчання енергоносіїв. За таких умов, за межею бідності опинилось більшість населення країни, що потребує нагальної зміни пріоритетів соціальної політики, аби забезпечити гідний рівень життя громадянам України та не допустити чергового стрибка соціальної напруги.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження теоретико-прикладних засад стану та перспектив розвитку соціального захисту населення в Україні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Соціальний захист населення напряму пов'язаний із соціально-економічним розвитком держави, чим економіка країни успішніша тим менше людей потребують соціального захисту, і тим більше держава може виділити коштів на ці цілі, і навпаки.

Згідно офіційних даних державної служби статистики України за 2015–2017 роки відбулося зменшення кількості зареєстрованих безробітних, зокрема у 2016 році у порівнянні з 2015 роком на 100,0 тис. осіб (20,4 %), та у 2017 році в порівнянні з 2016 роком на 36,4 тис. осіб (9,3 %) [5]. Але дана ситуація пояснюється не покращенням економіки країни, а особливостями процедури реєстрації безробітних державною службою зайнятості та великим відтоком працездатного населення на заробітки за кордон.

Номінальна середньомісячна заробітна плата одного працівника за досліджуваний період має стійку тенденцію до зростання, зокрема у 2016 році у порівнянні з 2015 роком вона збільшилась на 875 грн. (20,9 %), та у 2017 році в порівнянні з 2016 роком на 2034,0 грн. (40,9 %), на грудень 2018 року складає 10573 грн. Таке зростання спричинене суттєвим підняттям у 2017 році мінімальної заробітної плати, проте дана позитивна динаміка нівелюється значними інфляційними процесами (рис. 1).

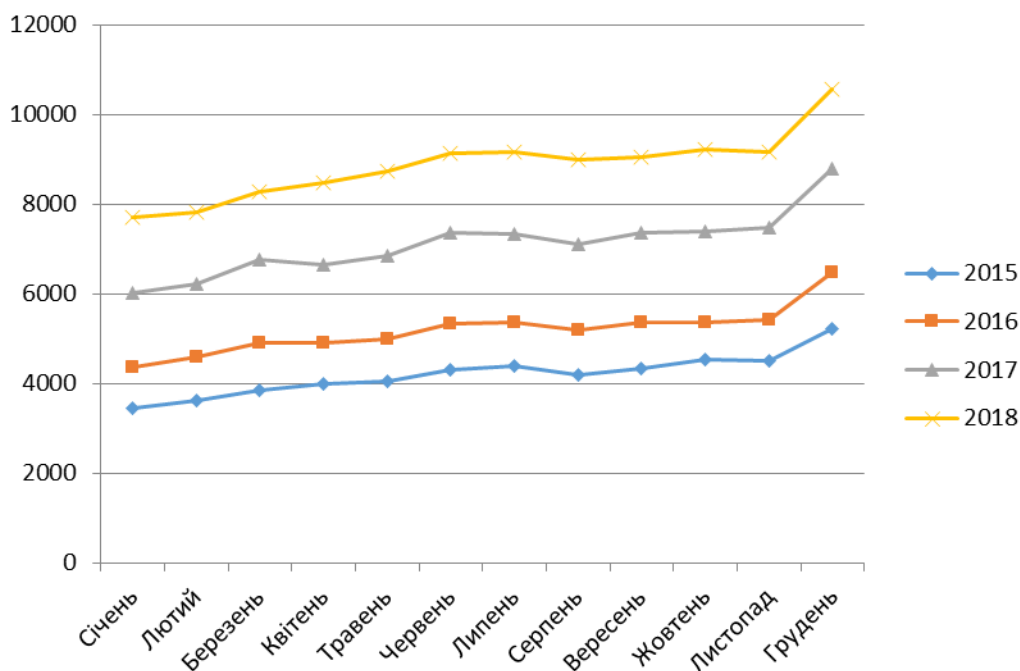


Рис. 1. Динаміка номінальної середньомісячної заробітної плати одного працівника протягом 2015–2018 років, грн.

Джерело. Складено автором на основі [5]

Згідно обстеження 8 тис. домогосподарств державною службою статистики середньомісячні загальні доходи одного домогосподарства у 2017 р. становили 8013 грн. Міське домогосподарство отримувало в середньому за місяць 8071 грн, сільське – 7893 грн. У середньому на одну особу, яка входить до складу домогосподарства (далі особа), еквівалентні загальні доходи (далі – доходи) становили 3798

грн у місяць, у міських домогосподарствах – 3880 грн, у сільських – 3637 грн. Рівень середньомісячних доходів однієї особи у 2,4 рази перевищував рівень законодавчо встановленого на цей період прожиткового мінімуму (1603,67 грн). Середньодушові доходи домогосподарств у 2017 році порівняно з попереднім роком зростали більшими темпами, ніж індекс споживчих цін за цей період: відповідно 131 % проти 114,4 %.

Частка населення із середньодушовими доходами нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму в середньому за місяць (далі – нижче прожиткового мінімуму) зменшилася порівняно з 2016 р. на 1,4 % і склала 2 % (розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму за цей період зріс на 16 %). Частка такого населення скоротилася серед мешканців малих міст з 5 % до 3 %, серед мешканців великих міст – відповідно з 3 % до 1 %, серед селян – з 4 % до 3 %. Чверть осіб, рівень доходів яких нижче прожиткового мінімуму, – це працюючі (загалом – 1,4 % усіх осіб цієї групи), третина – діти до 18 років (4 %), майже п'ята частина – непрацюючі пенсіонери (1,6 %). Серед працюючих частка осіб, середньодушові доходи яких були нижче прожиткового мінімуму, скоротилася в 1,8 рази, серед дітей до 18 років та серед непрацюючих пенсіонерів – відповідно в 1,5 та 1,4 рази [5].

Складною залишається ситуація із заборгованістю із виплати заробітної плати, зокрема у 2016 р. у порівнянні з 2015 роком вона збільшилась на 123,2 млн грн (6,6 %), та у 2017 році в порівнянні з 2016 р. на 364,4 грн (23,1 %), і на вересень 2018 року складає 2889 млн грн. Таке збільшення заборгованості спричинене зростанням кількості економічно не активних підприємств, а також ускладненням ситуації на вугільних шахтах.

Соціальний захист населення у Волинській області здійснюється відповідно до загальнодержавної соціальної політики з коштів державного та місцевих бюджетів. Згідно офіційної інформації про підсумки роботи департаменту соціального захисту населення Волинської обласної державної у 2018 році станом на жовтень місяць в області зареєстровано 320587 пільговиків. Тобто кожен третій житель Волинської області є пільговиком, з них:

- 77 613 – ветерани праці;
- 34 710 – ветерани війни;
- 13 000 – учасники бойових дій (9777 задіяних в операції об'єднаних сил, яких визнано учасниками бойових дій);
- 18 458 – багатодітні сім'ї.

Державну підтримку в області отримують 86,8 тисяч сімей, що мають на вихованні дітей. В 2018 р. з державного бюджету для забезпечення виплати даної соціальної допомоги надійшло 1,6 млрд грн, заборгованості не має. Протягом 2018 року реалізовано державну програму з надання соціальних стипендій, зокрема її отримали 531 студент на загальну суму 8,8 млн грн.

У жовтні 2018 року субсидія на оплату житлово-комунальних послуг призначена 79,9 тис. сім'ям, що у порівнянні з минулим опалювальним періодом менше на 87,1 тис. сімей. Сума нарахувань за надані субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг становить 995,8 млн грн. Тобто кількість отримувачів субсидій на житлово-комунальні послуги скоротилась майже у двічі, проте їх реальна кількість суттєво зміниться після опрацювання усіх поданих заяв та здійснення автоматизованих перерахунків. Щодо готівкової субсидії на тверде паливо та скрапленний газ, то її отримало 28,6 тис. сімей на загальну суму 87,5 млн грн. Згідно монетизації субсидій, встановлено право на отримання зекономлених сум 41,6 тис. одержувачів на суму 26,1 млн грн [2].

У Волинську область надійшло 3950 «пакунків малюка» на загальну суму 19,7 млн гривень, які передбачені для надання одноразової натуральної допомоги породіллям, які народили дитину. Станом на жовтень 2018 року 149 «пакунків малюка» вручено породіллям безпосередньо при виписці з пологового будинку, 865 «пакунків малюка» доставлено до місця проживання новонароджених [3].

«Пакунок малюка» є суттєвою допомогою молодим мамам, оскільки містить предмети першої необхідності та видається відразу по народженню дитини, а отримання фінансової допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, потребує затрат часу на процедуру оформлення документів, не завжди її виплачують вчасно.

Важливе місце у Волинській області займає соціальний захист учасників Революції Гідності, внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС. Зокрема, у 2018 році учасникам Революції Гідності та їх родинам, надано одноразову фінансову допомогу на загальну суму 9,7 млн грн, з них: 1,2 млн грн особам, смерть яких спричинена участю у масових акціях громадського протесту; 2,1 млн грн

особам, які отримали важкі тілесні ушкодження; 3,3 млн грн особам, які отримали середні тілесні ушкодження; 3,1 млн гривень особам, які зазнали легких тілесних ушкоджень. Необхідно відмітити, що дана сума одноразових виплат є безпрецедентно високою, оскільки за 2014–2017 роки даним категоріям виплачено 7,4 млн грн [2].

Щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, то в області на потреби 1167 таких сімей виплачено 8,9 млн грн. Окрім того, переміщеному учаснику бойових дій надано компенсацію для придбання житла на суму 969,9 тис. грн.

У Волинській області на кінець 2018 року перебуває на обліку 9777 учасників операції об'єднаних сил, та 209 родин в яких один з членів сім'ї загинув (помер) в результаті бойових дій. З них 1189 учасників операції об'єднаних сил потребують санаторно-курортного оздоровлення та лікування. На дані цілі у 2018 р. в області виділено із державного бюджету 3,5 млн грн, за які оздоровлено 425 осіб, що становить 36 % від загальної кількості.

Надзвичайно важливою складовою соціального захисту учасників операції об'єднаних сил є їх психологічна реабілітація, заради не допущення суїциду та повноцінного повернення в суспільне життя. З метою цієї метою із державного бюджету виділено 676,7 тис грн, станом на жовтень 2018 р. така допомога надана 55 % від загальної кількості учасників ОБС, які перебувають на обліку.

На реалізацію програми соціальної та професійної адаптації учасників операції об'єднаних сил у 2018 році виділено 741,0 тис. грн, за які 132 особи пройшли перекваліфікацію та отримали нову професію затребувану на ринку праці [3].

Актуальним для Волинської області залишається соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Зокрема, на обліку знаходиться 132 тисячі таких осіб, з них 65 тисяч використовують своє право на пільги та компенсації.

З державного бюджету на ці цілі у 2018 році виділено 95,3 млн. гривень. З них 5,4 млн грн на санаторно-курортного лікування (оздоровлено 688 осіб з інвалідністю); 105,3 тис грн на грошові компенсації по не використаних путівках (217 осіб); 46,4 млн грн на забезпечення безкоштовним харчуванням потерпілих дітей (20250 осіб) в 128 дитячих садках та школах, розміщених на території радіоактивного забруднення у Камінь-Каширському, Любешівському та Маневицькому районах. При цьому середня вартість харчування на одну дитину в день складає 31,40 грн.

З бюджету Волинської області на пільгове медичне обслуговування постраждалих громадян внаслідок Чорнобильської катастрофи виділено 9,1 млн грн. З них проведено біля 8 тисяч відшкодувань пільгових рецептів на придбані ліки та здійснене зубопротезування. В середньому допомога на одну постраждалу особу становила: на ліки 809,04 грн, на зубопротезування 1751,21 грн.

Щодо соціального забезпечення то у Волинській області є шість будинків-інтернатів, де на повному утриманні перебувають 739 осіб, у переважній більшості це психічно хворі та люди похилого віку, які потребують догляду та не мають близьких родичів. В області функціонує 21 територіальний центр соціального обслуговування, 3 центри надання соціальних послуг, 34 відділення надання соціальної допомоги вдома, їх послугами протягом 2018 року скористалось 29,2 тис. осіб [2].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Поєднавши та узагальнивши всі тлумачення та підходи, ми можемо стверджувати, що не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «соціальний захист населення», а також єдності думок щодо його складу, структури та методів прояву. На основі проведених досліджень ми сформуваємо власне бачення сутності даної категорії та розуміємо під соціальним захистом систему взаємопов'язаних економіко-правових заходів направлених на покращення добробуту вразливих верств населення шляхом надання їх пільг, допомог, субсидій, соціальних послуг чи можливостей додаткового заробітку з метою їх підтримки та створення умов для набуття власної фінансової самодостатності.

Соціальний захист населення повинен виконувати наступні функції : перерозподільну, захисну, реабілітаційну, превентивну, стимулюючу; та дотримуватись принципів: безперервності, системності, соціальної справедливості, суспільної доцільності, економічної ефективності, соціального партнерства. Причому ключове значення належить стимулюючій функції, оскільки вона надає можливість самостійно забезпечити власний добробут та зменшити кількість отримувачів соціальної допомоги в цілому.

У вітчизняних реаліях неможливо запровадити одну із досліджених зарубіжних систем соціального захисту населення в такій мірі як вона функціонує за кордоном. Оскільки, Україна це держава із притаманною лише їй специфікою економіки, менталітетом суспільства, різні можливості і по

наявними матеріальним ресурсам. Тому необхідно формувати власну модель соціального захисту, враховувати помилки та здобутки зарубіжних колег, переймати їх передовий досвід.

Інституційне забезпечення соціального захисту населення забезпечується численним апаратом державних органів, які потребують значного фінансування та функціонують у громіздкому правовому полі, а їх ефективність залежить від розміру коштів закладених у бюджеті.

Україна перебуває у важкому соціально-економічному стані, спричиненому тривалим збройним конфліктом, загальним економічним спадом та політико-корупційними міжусобицями в середині держави. Погіршують ситуацію постійні інфляційні процеси пов'язані з від'ємним торговим сальдо та постійним подорожчанням енергоресурсів. Держава фінансово неспроможна виконати усі заходи соціального захисту передбачені законом.

Необхідно відмітити, що соціальний захист населення Волинської області за досліджуваній період відбувався в складних умовах, спричинених вищенаведеними загальнодержавними факторами. В області значна кількість населення потребує соціального захисту. Зокрема, кожний третій її житель є пільговиком, ускладнює ситуацію наявність великої кількості постраждалих громадян внаслідок Чорнобильської катастрофи, більша половина домогосподарств не в змозі самостійно оплатити комунальні послуги та потребують надання житлової субсидії. Така ситуація потребує значного фінансового ресурсу, та створює величезне навантаження на місцеві департаменти соціального захисту населення.

Протягом 2015-2018 років на території Волині реалізовувались нові державні програми, удосконалювались уже існуючі, шукались шляхи оптимального вирішення проблем усіх пільгових категорій населення. Однак, не всі запроваджені зміни спричинили очікуваний ефект. До позитивних моментів безумовно слід віднести налагодження соціального захисту військових операції об'єднаних сил.

Соціальний захист населення повинен відбуватися в рамках державної стратегії подолання бідності, яка повинна враховувати наступні першочергові напрями його розвитку: впорядкування законодавчо-нормативної бази, зокрема врегулювання спірних положень та зосередження усього масиву регулюючих положень в одному Соціальному кодексі; вдосконалення системи надання соціальної допомоги, зокрема дотримання принципу адресності соціальних виплат з поступовою відмовою від загальних пільг та субсидій; створення умов для забезпечення самозахисту громадян, тобто можливостей працевлаштування з гідною реальною заробітною платою; здійснення ефективного перерозподілу коштів від крупного бізнесу на користь простих працівників; забезпечення паритетного фінансування програм соціального захисту, зокрема створення трирівневої пенсійної системи, загальнообов'язкового медичного страхування, підвищення ролі місцевих бюджетів та органів самоврядування у соціальному забезпеченні, стимулювання благодійних програм, акцій соціально-етичного маркетингу, соціальної відповідальності бізнесу.

Ключовою проблемою соціального захисту в Україні є програма житлових субсидій. На наш погляд, вона помилкова, малоефективна та містить ряд суттєвих недоліків:

- нівелює в працюючих прагнення до додаткового офіційного заробітку, та спонукає їх до отримання зарплат в конверті;
- створює додаткові можливості для розкрадання та корупції;
- одні змушені мерзнути, а інші випалюють соціальну норму без відповідної потреби;
- аби отримати субсидію, необхідно виконати певні умови, що є принизливим та розтягнутим в часі.

На нашу думку, набагато ефективніше перенаправити кошти з програми житлових субсидій на підвищення мінімальної заробітної плати. В результаті зникнуть корупційні ризики, в українську економіку зайдуть додаткові інвестиції у вигляді платоспроможного попиту, зменшиться апарат працівників соціальної сфери.

Вирішення проблем соціального захисту населення є першочерговим в країні, оскільки наявні тенденції, можуть спричинити черговий стрибок соціальної напруги та призвести до катастрофічних наслідків. Тому, вищим органам державної влади слід змінити пріоритети, і замість примарної боротьби з корупцією, займатись подоланням бідності та підвищенням рівня життя населення.

Джерела та література

1. Бегун С. І., Колосок А. М. Соціальний захист населення Волинської області: реалії та перспективи. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 12 (186) С. 267–274.

2. Волинська обласна державна адміністрація. URL: <http://voladm.gov.ua/>
3. Головне управління статистики у Волинській області. URL: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
4. Гринчишин І. М., Проць В. І. Тенденції формування та використання фінансових ресурсів пенсійного страхування в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 698–701.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Коленда Н. В. Соціальний захист населення регіону як шлях до забезпечення його соціальної безпеки / Н. В. Коленда, А. М. Колосок. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 3. С. 67–73.
7. Ліпич Л. Г., Хілуха О. А., Кушнір М. А. Чинники впливу на формування системи оплати праці. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 2 С. 38–44.
8. Полінкевич О. М. Процесне управління підприємствами на засадах корпоративної соціальної відповідальності бізнесу. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 3. С. 56–62.
9. Садова У. Я., Рісна Р. Р. Реєміграція як механізм соціальної політики у справах внутрішньо переміщених осіб в Україні. 2015. № 2. С. 55–64.
10. Співак Я. О. Соціальний захист населення: міждисциплінарний аспект. *Intellectual Archive*. 2018. № 2 (7). С. 68–79.

References

1. Begun, S.I., Kolosok, A.M. (2016). Sotsialnyi zakhyst naseleння Volynskoi oblasti: realii ta perspektyvy [Social security of population in the volyn oblast: realia and prospects]. *Aktualni problemy ekonomiky*. – Actual problems of economics, 12, 186, 267–273 [In Ukrainian].
2. Volynska oblasna derzhavna administratsiia [Governor of Volyn Oblast]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://voladm.gov.ua/> [In Ukrainian].
3. Holovne upravlinnia statystyky u Volynskii oblasti [Department of Statistics in Volyn Oblast]. (n.d.). www.lutsk.ukrstat.gov.ua Retrieved from <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
4. Hrynychshyn, I. M., Prots, V. I. (2015). Tendentsii formuvannia ta vykorystannia finansovykh resursiv pensiinoho strakhuvannia v Ukraini [The basic tendencies of formation and use of financial resources of pension insurance in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Global and National Problems of Economy, 3, 698–701 [In Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
6. Kolenda, N.V., Kolosok, A. M. (2017). Sotsialnyi zakhyst naseleння rehionu yak shliakh do zabezpechennia yoho sotsialnoi bezpeky [The Social Protection of the Population of the Region as a Way to Ensure its Social Security]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Economic Journal of the Lesya Ukrainka Eastern European National University, 3, 67–73 [In Ukrainian].
7. Lypych, L. G., Kushnir, M. A. & Hiluha, O. A. (2017). Chynnyky vplyvu na formuvannia systemy opłaty pratsi [Factors Which in Fluence the Formation the Company Wage System]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. – Economic Journal of the Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2, 38–44 [In Ukrainian].
8. Polinkevych, O. M., Leshchuk V. P. (2017). Protsesne upravlinnia pidpriemstvamy na zasadakh korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu [Process Management of Enterprises on the Basis of Corporate Social Responsibility of Business]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. – Economic Journal of the Lesya Ukrainka Eastern European National University, 3, 56–62 [In Ukrainian].
9. Sadova U. Y., Risna R. R. (2015). Reemihratsiia yak mekhanizm sotsialnoi polityky u spravakh vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Remigration as a mechanism of social policy for internally displaced persons in Ukraine]. *Rehionalna ekonomika*. Regional Economy, 2, 55–64 [In Ukrainian].
10. Spivak, Y. O. (2018). Sotsialnyi zakhyst naseleння: mizhdystyplinarnyi aspekt [Social Protection: Interdisciplinary Aspect]. *Intellectual Archive*, 2, 7, 68–79 [In Canada].

Стаття надійшла в редакцію 10.02.2019 р.

РОЗДІЛ III

Економіка та управління підприємствами

УДК 005.931.11:331.522.4:658.5

Ліпич Любов,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності;
м.Луцьк; ORCID ID 0000-0002-9059-7271
e-mail: lglipych@gmail.com

Хілуха Оксана,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства;
Луцьк; ORCID ID 0000-0002-1228-7171
e-mail: lglipych@gmail.com

Кушнір Мирослава,
кандидат економічних наук, доцент,
Львівський університет бізнесу та права
кафедра фінансів, банківської справи та страхування;
Луцьк; ORCID ID 0000-0002-4441-4278
e-mail: lglipych@gmail.com

Загоруйко Віктор,
кандидат економічних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет,
кафедра менеджменту;
Луцьк; e-mail: lglipych@gmail.com
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-45-55>

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМТВА

Людський капітал є призмою, через яку слід оцінювати досягнення підприємства. Він також характеризується як одна з найсильніших переваг при створенні вартості певної бізнес-одиниці на конкурентному ринку. Його використання в економіці підприємства пов'язане з безпосереднім залученням працівника, тому персонал – найважливіший ресурс, і в той же час капітал (актив). Обґрунтовано, що людський капітал має вартість в тому випадку коли, забезпечує розвиток, дозволяє впроваджувати інноваційні стратегії, підвищує ефективність роботи та економічну ефективність підприємства, а також використовує ринкові можливості та нейтралізує потенційні загрози. Управління людським капіталом, будучи функціональною стратегією, має відповідати стратегії розвитку підприємства за цілями та структурою. Мета стратегічного управління людським капіталом – визначити напрями і методи його використання для досягнення цілей організації, і, як наслідок, підвищення вартості підприємства.

Теорія та практика управління розробили безліч корисних моделей для підтримки стратегічного управління людським капіталом, які відрізняються рівнем складності, обсягом знань, необхідних для їх використання, а також витратами на впровадження. Доведено, що кожне підприємство здатне знайти, оптимальну з точки зору його потреб. Отже, стратегії управління людським капіталом повинні стати обов'язковою нормою, а їх інтеграція з глобальною стратегією розвитку підприємства необхідною умовою для зміцнення його цінностей.

Ключові слова: інвестиції, людський капітал, стратегічне управління людським капіталом, вартість підприємства, стратегія розвитку підприємства.

Липич Любовь,
доктор економічних наук, професор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности;
Луцк; e-mail: ORCID ID 0000-0002-9059-7271
e-mail: lgliptych@gmail.com

Хилуха Оксана,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия;
Луцк ORCID ID 0000-0002-1228-7171
e-mail: lgliptych@gmail.com

Кушнир Мирослава,
кандидат экономических наук,
Львовский университет бизнеса и прав
кафедра финансов, банковского дела и страхования;
Луцк ORCID ID 0000-0002-4441-4278
e-mail: lgliptych@gmail.com

Загоруйко Виктор,
кандидат экономических наук, доцент,
Луцкий национальный технический университет,
кафедра менеджмента;
Луцк e-mail: lgliptych@gmail.com

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ КАПИТАЛОМ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Человеческий капитал является призмой, через которую следует оценивать достижения предприятия. Он также характеризуется как одно из самых сильных преимуществ при создании стоимости определенной бизнес-единицы на конкурентном рынке. Его использование в экономике предприятия связано с непосредственным привлечением работника, поэтому персонал – важнейший ресурс, и в то же время капитал (актив). Обосновано, что человеческий капитал имеет стоимость в том случае, когда, обеспечивает развитие, позволяет внедрять инновационные стратегии, повышает эффективность работы и экономическую эффективность предприятия, а также использует рыночные возможности и нейтрализует потенциальные угрозы. Управление человеческим капиталом, будучи функциональной стратегией, должно соответствовать стратегии развития предприятия по целям и структуре. Цель стратегического управления человеческим капиталом – определить направления и методы его использования для достижения целей организации, и, как следствие, повышение стоимости предприятия.

Теория и практика управления разработали множество полезных моделей для поддержки стратегического управления человеческим капиталом, которые отличаются уровнем сложности, объемом знаний, необходимых для их использования, а также затратами на внедрение. Доказано, что каждое предприятие способно найти, оптимальную с точки зрения его потребностей. Таким образом, стратегии управления человеческим капиталом должны стать обязательной нормой, а их интеграция с глобальной стратегией развития предприятия необходимым условием для укрепления его ценностей.

Ключевые слова: инвестиции, человеческий капитал, стратегическое управление человеческим капиталом, стоимость предприятия, стратегия развития предприятия.

Lubov Lipych
Professor Doctor of economics Sciences,
Lesia Ukrainka Eastern European National University,
Department of Economics, Security and Innovation of the Enterprise;
Lutsk; e-mail: ORCID ID 0000-0002-9059-7271
e-mail: lglipych@gmail.com

Khilukha Oksana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesia Ukrainka Eastern European National University,
Department of Economics, Security and Innovation of the Enterprise;
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-1228-7171
e-mail: lglipych@gmail.com

Kushnir Myroslava,
PhD in Economics,
Lviv University of Business and Law
Department of Finance, Insurance and Banking,
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-4441-4278
e-mail: lglipych@gmail.com

Zagoruiko Viktor,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lutsk National Technical University,
Department of Menedgment,
Lutsk; e-mail: lglipych@gmail.com

A STRATEGIC HUMAN CAPITAL MANAGEMENT AS PART OF BUSINESS DEVELOPMENT

The company's achievements could be measured in the prism of human capital. Human capital adds substantial value to a business in a competitive market. Human capital in a company is associated with employment, employees are an essential resource, and at the same time, capital (asset).

The human capital add value to a company in case it provides development, brings opportunity to innovative strategies, increases the efficiency of the work process and economic efficiency of the enterprise, uses market opportunities and neutralizes potential threats.

Strategic human capital management should be in line with the business strategy by objectives and structure. The purpose of strategic human capital management is to determine its directions and methods to achieve the goals of the organization, and, increase its value.

The strategy of human capital management requires: to take into account the needs and capabilities of all employees without exception (since they all have value – from the head of the company to the unskilled worker), the integration of human capital management with the business development strategy, sectoral and functional strategies.

The theory and practice of management have developed many useful models to support strategic human capital management, with varying levels of complexity, the amount of knowledge required for their use, and the cost of implementation. An analysis of the models of strategic human capital management suggests that each enterprise can find the optimal ones from its point of view (Michigan model, Harvard model, Schuler human capital model, a model of acquisition and involvement (contractual), a model of all-outs in human capital, etc.).

Consequently, a strategic human capital management should become a mandatory norm, and their integration with the business strategy is a prerequisite for strengthening its values.

Keywords: investment, human capital, strategic human capital management, business value, business development strategy.

Постановка проблеми. Найчастіше у фінансовому аналізі підприємств працівники розглядаються з точки зору витрат, тоді як інвестування в людський капітал є важливим елементом їх стратегії та основою росту конкурентоспроможності. Сьогодні економісти погоджуються з думкою, що персонал – найважливіший ресурс, і в той же час капітал (актив) організації. В умовах невизначеності економічної ситуації підприємства змушені базувати свій розвиток на управлінні людським

капіталом, оскільки він є одним з ключових елементів, що впливає на їх успіх: адже якість продукції та послуг залежить саме від них. Слідом за цим економічна теорія стверджує, що витрати на освіту та розвиток працівників – це не споживання, а інвестиції. Інвестиції в людський капітал складають основу підприємства, що використовує досвід та практичні навички персоналу для свого подальшого розвитку. Без його належного розвитку та створення позитивного корпоративного клімату не можна сподіватися на подальший успіх, тим більше, що технічний та технологічний розвиток змушує роботодавців та працівників постійно підвищувати свою кваліфікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку людського капіталу досліджені в роботах західних вчених М. Армостронга [1], Г.Беккера [2,3], Дж.Кендрика [6], Дж. Мінцера [8], Н.Тихи [7], К.Фомбруна [7], М. Деванна [7], Т.Шульца [4,5], тощо. Значних результатів у вивченні ролі та проблем формування людського капіталу досягли українські вчені серед яких О.Амоша [9], В. Антонюк [9], Д. Богиня [10], О. Грішнова [11], О.Герасименко [11], А. Колот [11], Л. Мельцер [9], Л. Семів [12] та інші. Західні дослідники заклали базові і методологічні засади проблеми, а вітчизняні – розширили світовий досвід на рівні застосування, формування та відтворення людського капіталу у рамках національної економіки. В зв'язку з цим набуває актуальності дослідження стратегічного управління людським капіталом, погляд на працівника як на головний забезпечуючий та якісно невичерпаний ресурс економічного зростання нового типу, а також як ціль цього зростання. Сучасне бачення поступового суспільного розвитку відводить працівнику центральне місце у процесі економічного відтворення, виходячи з того, що людина як особистість є і вхідним, і кінцевим пунктами соціально-економічного розвитку.

Метою цієї роботи є підкреслення важливості стратегічного управління людським капіталом, ідентифікація його сутності, обґрунтування необхідності його взаємозв'язку зі стратегією розвитку підприємством, відображення в різноманітних моделях

Виклад основного матеріалу. Людський капітал є складовою частиною нематеріальних активів, що дозволяють підприємству вибудовувати конкурентні переваги та досягати надвисоких прибутків. Людський капітал сьогодні є призмою, через яку слід оцінювати досягнення підприємства. Він також характеризується як одна з найсильніших переваг при створенні вартості певної бізнес-одиниці на конкурентному ринку. Його використання в економіці пов'язане з безпосереднім залученням працівника, який є його носієм і може вільно ним розпорядитися. Однак неможливо оцінити людський капітал на основі традиційних фінансових звітів, які не дають інформації про потенціал компанії. До характеристик вартості людського капіталу відносять: відповідальність, ефективність роботи, старанність, ідентифікацію особи з місією підприємства, мобільність та доступність, готовність і здатність до співпраці в команді, позитивне ставлення до ієрархії цінностей підприємства. Це прояви особливостей, які не можна оцінити з точки зору формування вартості організації. Вони мають свій не лише економічний, але й фітнес-аспект. Людський капітал є реальною владою і, у зростаючій кількості підприємств відіграє важливу роль при визначенні їх вартості, за умови, що відповідний капітал використовується належним чином. Управління людським капіталом підтримується цілим ланцюгом вартості кадрових процесів – підбір, навчання, оцінка та мотивація працівників. Воно також впливає на конкурентну перевагу завдяки своїй ролі у визначенні кваліфікації, компетентностей, мотивації та задоволеності працівників, а як результат витрат на їх підбір, розвиток та винагороду. Тобто управління людським капіталом на підприємстві є «носієм» вартості персоналу.

У кожній організації можна виокремити три групи цінностей, так звану тріаду, тобто цінності, що мають значення для клієнта, для працівника та підприємства (власника). Кожна з цих груп містить ряд складових, що змінюються в часі та є або мають бути ієрарховані. Управління людським капіталом створює ці цінності, але в той же час є їх носієм.

З точки зору конкурентоспроможності підприємства, слід звернути увагу на важливість вартості та унікальності людського капіталу. Людський капітал має вартість в тому випадку коли, забезпечує розвиток організації, дозволяє впроваджувати інноваційні стратегії, підвищує ефективність роботи та економічну ефективність підприємства, а також використовує ринкові можливості та нейтралізує потенційні загрози. При такому підході значення людського капіталу виражається через його корисність для досягнення конкурентної переваги. Чим більше людський капітал сприяє досягненню конкурентної переваги, тим більш вартісним він є для підприємства. Унікальність, друга з особливостей людського капіталу, характеризує особливі навички, притаманні конкретним працівникам:

чим рідше певний вид навичок проявляється на внутрішньому та зовнішньому ринку праці, тим більш унікальними вони є.

Найбільш важливим елементом розвитку кожного підприємства є його працівники, особливістю яких є те, що вони постійно змінюються, під впливом біологічних та соціальних чинників. Зміни у людському капіталі трактують як складову управління ним. Зв'язок між стратегією розвитку підприємства та управління людським капіталом може розглядатися в різних аспектах. По-перше, стратегія розвитку підприємства впливає на напрями його кадрової політики, зокрема на зміну завдань з управління персоналом, навички, досвід, інноваційні пропозиції, стимулювання, просування службовою драбиною тощо. По-друге, результати стратегічного управління людським капіталом відображаються на наслідках реалізації стратегії розвитку підприємства.

Мистецтво стратегічного планування багато в чому ґрунтується на правильному впорядкуванні прийняття стратегічних рішень та координації діяльності у різних сферах і на різних рівнях управління. Основна умова інтеграції сфери управління людським капіталом зі стратегією розвитку підприємства полягає у встановленні чітких цілей в цій царині та в інших сферах діяльності підприємства, таких як виробництво, маркетинг, фінанси тощо. Цілі та визначені заходи є основою для оцінки їх ефективності. Уніфікований підхід до оцінки всіх напрямків діяльності підприємства, включаючи управління людським капіталом, узгоджується зі встановленою концепцією моніторингу всіх ключових аспектів стратегії розвитку на тлі виконання поставлених завдань. Стратегія розвитку підприємства визначає напрями, темпи та методи розвитку всієї організації, задаючи напрям галузевим та функціональним стратегіям. Стратегії за видами діяльності підприємства повинні дати відповідь на питання, як досягти успіху в певній галузі або на конкретному ринку. У свою чергу, функціональні стратегії, серед яких можна виокремити виробничі, маркетингові, фінансові, інвестиційні, управління людським капіталом тощо, визначають методи реалізації стратегії розвитку та галузевих стратегій з точки зору окремих функцій підприємства. Управління людським капіталом, будучи функціональною стратегією, має відповідати стратегії розвитку підприємства за цілями та структурою. Це передбачає визначення місця конкретних працівників з метою забезпечення певних позицій в організації, корпоративній культурі, рекрутації та розвитку. Напрями управління людським капіталом тісно корелюють з посиленням конкурентної позиції в зовнішньому середовищі. Реалізація конкретних стратегій вимагає адаптованих до них систем управління людським капіталом – в одних випадках акцент робиться на інноваціях, в інших на досвіді та рутинній діяльності. Так, стратегія диверсифікації вимагає адаптації систем оплати праці до специфіки галузі, а стратегія диференціації заохочує творчість. Стратегія спеціалізації зосереджена на цінностях, пов'язаних із задоволенням потреб клієнта, в стратегії рентабельності витрат зусилля зосереджують на ідентифікації напрямів ощадності.

Працівники є стратегічним ресурсом, завдяки якому підприємство створює конкурентну перевагу, основні компетенції та функції, що відрізняють його від конкурентів. Людський ресурс складається з компетенцій менеджерів та працівників, їх знань, навичок, мотивації, поведінки та ставлення до роботи. Людський капітал розвивається шляхом постійних інвестицій. Характер його змін визначається тим, що завершення однієї стадії є початком нової, що є відправною точкою для подальших змін. Стратегія розвитку підприємства повинна відповідати певним вимогам управління людським капіталом, а саме:

- формувати людський потенціал з урахуванням впливу зовнішнього середовища, головним чином через використання нових можливостей та мінімізації наслідків загроз;
- враховувати вплив конкуренції і ринкових тенденцій – підприємства конкурують за працівників і повинні бути інформовані про їх кількість та кваліфікацію на місцевому, регіональному та національному ринках праці;
- враховувати тенденції ринку праці з точки зору заробітної плати, безробіття, умов праці, мінімальної заробітної плати, діапазону додаткових пільг і репутації.

Стратегія управління людським капіталом підприємства вимагає:

- вибору оптимального з наявних варіантів та прийняття рішень, що передбачають конкретні дії з метою його реалізації;
- врахування потреб та можливостей усіх працівників без винятку, оскільки всі мають цінність – від керівника підприємства до некваліфікованого робітника;

– інтегрування управління людським капіталом зі стратегією розвитку, галузевими та функціональними стратегіями.

Управління людським капіталом у відповідності до стратегії розвитку підприємства направлене на вирішення його внутрішніх та зовнішніх проблем. У той же час стратегічне управління людським капіталом містить рішення, які мають важливе значення для політики в області зайнятості та розвитку персоналу підприємства, а також ті, що впливають на відносини між власниками та найманими працівниками.

Стратегічне управління людським капіталом – це комплексний підхід до управління ним. Традиційні методи управління людським капіталом ґрунтуються на припущеннях, що працівники належать підприємству. Розвиток цього ресурсу полягає в зниженні рівня плинності та забезпеченні (наприклад, через систему матеріальних стимулів, формуванні кар'єрного шляху) лояльності працівників до нього. Тим часом, в умовах сучасної економіки людський капітал стає все більш мобільним. Підприємства все частіше отримують таланти з зовнішнього ринку. Таким чином, сьогодні проблема полягає в тому, щоб не обмежувати мобільність, а використовувати її для створення внутрішнього ринку талантів. Будь-які дії в цьому відношенні, в процесі реалізації стратегії, повинні бути засновані на визначенні попиту на таланти, необхідні підприємству, а в подальшому реалізації різних схем їх залучення, з урахуванням особливостей різних груп працівників. Згідно з концепцією стратегічного управління людським капіталом останні трактуються в контексті потенційного джерела отримання конкурентних переваг. Ця концепція трактує персонал як актив, на який впливає зовнішнє середовище і, особливо, конкуренцію на ринку праці, які викликають довгострокові ефекти. Вона базується на необхідності взаємозв'язку із загальною стратегією розвитку підприємства, його організаційною структурою, корпоративною культурою, цінностями, потребою в більш активних діях – передбачати майбутній розвиток подій, а не просто відповідати на зміни в зовнішньому середовищі. Мета стратегічного управління людським капіталом, перш за все, визначити напрями і методи його використання для досягнення цілей організації, і, як наслідок, підвищення вартості підприємства.

Концепція стратегічного управління людським капіталом знайшла своє відображення в відповідних моделях. До найбільш відомих серед них відносять Мічиганську, Гарвардську та модель Шулера.

Мічиганська модель (модель відповідності) демонструє процес стратегічного управління людським капіталом з урахуванням зовнішнього середовища, місії та організаційної структури. У ній виділено чотири основні напрями роботи з персоналом, а саме: підбір працівників (рекрутація), оцінка результатів їх роботи, винагорода та розвиток персоналу. За цією моделлю потік даних із зовнішнього середовища до підприємства, взаємодія місії стратегії з організаційною структурою та управління людським капіталом є односпрямованим. Індивідуальні елементи управління людським капіталом взаємопов'язані, і тим самим створюють цикл їх кругообігу (рис. 1). Роль керівництва полягає в тому, щоб забезпечити зв'язок між формальною структурою та системою управління людським капіталом для досягнення стратегічних цілей підприємства.

Гарвардська модель передбачає, що вплив ситуаційних чинників на підприємство вимагає стратегічного погляду на людський капітал та залучення лінійних керівників до управління ним. Гарвардська модель також включає чотири змінні (4C). Розглянемо їх детальніше.

1. Корпоративна відданість (commitment). Під корпоративною відданістю розуміється лояльність працівників до підприємства, особиста мотивація і прихильність до своєї роботи. Рівень відданості працівника своїй організації можна оцінити, вивчивши думки працівників, рівень плинності кадрів, а також провівши останню бесіду зі співробітниками, що звільняються.

2. Компетентність (competence). Компетентність відповідає рівню кваліфікації працівників, їх професійним навичкам, необхідності їх підготовки і перепідготовки, а також потенціалу щодо виконання роботи більш високого рівня. Цей показник можна оцінити через систему атестації працівників відповідно до переліку професійних компетенцій. Політика управління людським капіталом має бути сконструйована так, щоб залучати, утримувати і мотивувати високопрофесійних компетентних працівників.

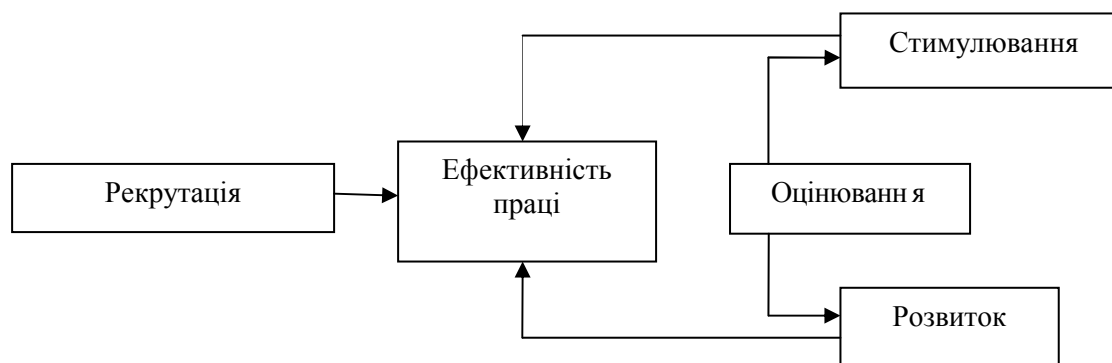


Рис. 1. Мічиганська модель управління людським капіталом

Джерело: N.M. Tichy, Ch.J. Fombrun, M.A. Devanna, Strategic Human Resource Management, «Sloan Management Review» 1982, Winter, nr 2, s. 50 [7].

2. Компетентність (competence). Компетентність відповідає рівню кваліфікації працівників, їх професійним навичкам, необхідності їх підготовки і перепідготовки, а також потенціалу щодо виконання роботи більш високого рівня. Цей показник можна оцінити через систему атестації працівників відповідно до переліку професійних компетенцій. Політика управління людським капіталом має бути сконструйована так, щоб залучати, утримувати і мотивувати високопрофесійних компетентних працівників.

3. Командна узгодженість (congruency). Командна узгодженість означає, що і керівництво, і працівники підприємства мають однакову направленість на реалізацію мети організації та злагоджено працюють для її досягнення. Спільні погляди стосуються основних принципів, що лежать в основі управління роботою підприємства. Вони можуть бути сформовані керівництвом через систему внутрішніх комунікацій, стиль керівництва, організаційну систему і методи роботи та щоденно підтримуватися працівниками підприємства в процесі рутинної роботи. Безперечною ознакою наявності узгодженості є відсутність скарг і конфліктів та гармонія у трудових відносинах.

4. Корпоративна ефективність з точки зору витрат (cost – effectiveness). Корпоративна ефективність витрат визначається ефективністю освітньої підготовки працівників підприємства. Людський капітал повинен використовуватися так, щоб найвищі результати за встановленими критеріями досягалися з мінімальними витратами.

Гарвардська модель припускає, що політика в області людського капіталу має бути спрямована на підвищення рівня кожного С. Перераховані вище змінні розглядаються в контексті таких ситуативних чинників, як: право, ринок праці, філософія управління, стратегія підприємства. Значна роль у впливі на форму кадрового функціонування в цій моделі покладається на зацікавлених контрагентів, таких як: акціонери, менеджери, працівники, профспілки, місцеве самоврядування, влада. Вплив управління людським капіталом характеризується прямими (мотивація, продуктивність, взаємозв'язок цілей підприємства та його працівників) і довгостроковими ефектами (ефективність функціонування підприємства, підвищення добробуту окремих працівників і суспільства). Запропонована модель показана на рис. 2.

На думку Шулера, автора ще однієї моделі стратегічного управління людськими ресурсами, воно повинно здійснюватися в рамках реалізації стратегії розвитку підприємства та відображатися в її місії та основних цілях (рис. 3). У процесі формулювання місії та цілей враховуються впливи внутрішніх та зовнішніх чинників.

На основі двох раніше описаних ознак людських ресурсів (цінність і унікальність) в рамках стратегічної політики, набору цілей, принципів та інструментів, що використовуються для формування людського потенціалу і мотивації співробітників, визначають чотири напрями кадрової політики їх формування:

- модель розвитку людського капіталу;
- модель придбання людського капіталу;

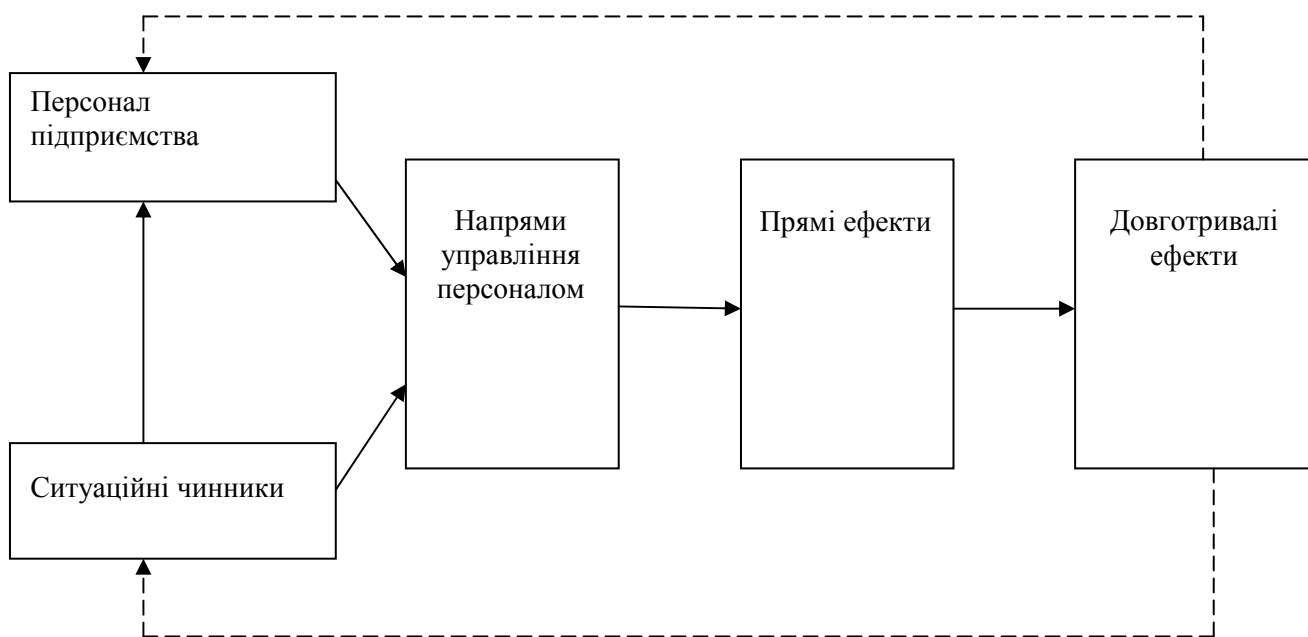


Рис. 2. Управління людським капіталом у Гарвардській моделі

Джерело: М. Beer, В. Spector, P.Q. Lawrence, R.E. Walton, *Managing Human Assets*, The Free Press 1984, New York, s. 16 [13].

- модель залучення (договірна) людського капіталу;
- модель створення альянсів у сфері людського капіталу.

На думку Шулера, автора ще однієї моделі стратегічного управління людськими ресурсами, воно повинно здійснюватися в рамках реалізації стратегії розвитку підприємства та відображатися в її місії та основних цілях (рис. 3). У процесі формулювання місій та цілей враховуються впливи внутрішніх та зовнішніх чинників.

На основі двох раніше описаних ознак людських ресурсів (цінність і унікальність) в рамках стратегічної політики, набору цілей, принципів та інструментів, що використовуються для формування людського потенціалу і мотивації співробітників, визначають чотири напрями кадрової політики їх формування:

- модель розвитку людського капіталу;
- модель придбання людського капіталу;
- модель залучення (договірна) людського капіталу;
- модель створення альянсів у сфері людського капіталу.

Модель розвитку людського капіталу найбільш часто використовується для формування стратегічної кадрової політики підприємства. Її перевага проявляється, зокрема, у створенні організаційної (корпоративної) культури на основі інтеграції потреб працівників, трактуванні людського капіталу як активів підприємства, що супроводжуються інвестиційними вкладеннями, які спрямовані на їх розвиток.

У свою чергу, модель придбання людського капіталу спрямована на отримання кваліфікованих працівників з ринку праці відповідно до стратегії розвитку підприємства. Її перевага полягає в зниженні витрат, пов'язаних з внутрішнім розвитком працівників, однак, організація бере на себе ризик, пов'язаний із можливістю дефіциту працівників необхідних спеціальностей та на ринку праці.

В основі договірних моделей людського капіталу лежить припущення про те, що бізнес-цілі повинні досягатися не лише зусиллями своїх працівників, але і працівників консалтингових організацій. У цьому випадку підприємство зберігає у своїй структурі лише стратегічні компетенції (проекування, дослідження, виробництво, маркетинг тощо), а решта компетенцій виконуються поза його межами.

Ще одна модель – це модель створення альянсів у сфері людського капіталу. Підприємства, що використовують цю модель, зосереджують увагу на придбанні людського капіталу через стратегічні

альянси. Суть таких альянсів полягає в тому, щоб «об'єднати сили» двох або більше організацій для виконання певного завдання чи проекту. Головною перевагою цих моделей є виконання завдання за короткий час і з меншими витратами.



Рис. 3. Стратегічне управління людськими ресурсами Шулера

Джерело: R.S. Schuler, Strategic Human Resources Management, Organizational Dynamics, 1992, Summer, s. 18 [14].

В доповнення до розглянутих моделей, варто також згадати ще дві моделі, які відображають практичний підхід до працівників – об'єктивний і суб'єктивний. Це модель сита та модель людського капіталу. Модель сита ґрунтується на конкуренції як основному стимуляторі ефективності працівників. Вже на вході в підприємство серед претендентів відбирають кращих (товсте сито). Важливим завданням на другому етапі відбору стає оцінка як майбутніх працівників та і вже працюючих. Результати цієї оцінки є основою для просування та звільнення. Головний недолік моделі – відсутність будь-яких прихильностей як з боку працівника так і з боку підприємства. Друга з цих моделей – модель людського капіталу протилежна попередній. Вона характеризується тим, що працівники розглядаються як капітал, який потребує розвитку. Найважливішим напрямком розвитку є навчання, ефективність якого визначає долю підприємства, а звільнення з роботи – останнім засобом до якого воно вдається. До її мінусів слід віднести високі витрати на навчання, які складно покрити, особливо, малим суб'єктам господарської діяльності. Перевагою – високий рівень лояльності працівників до підприємства.

На основі представлених моделей можна стверджувати, що управління людським капіталом еволюціонувало і є повноправною частиною загальної стратегії розвитку підприємства.

Висновки. Теоретичні міркування з питань розвитку людського капіталу та інвестицій в цей капітал в межах стратегії розвитку підприємства, дозволяють зробити ряд висновків, що мають практичне значення для підприємств. Перш за все, треба сказати, що незалежно від розміру, кожне підприємство повинно розробляти стратегію розвитку своєї діяльності. Проблема формування стратегії розвитку малих та середніх підприємств полягає в тому, що вони часто не аналізують ринку, в якому працюють, і тому не хочуть інвестувати в розвиток компетенцій, які на їх думку, не мають для них вирішального значення.

Питання розвитку компетенції тісно пов'язане з проблемами людського капіталу та інвестування у його розвиток. Управління людським капіталом як інструмент функціональної стратегії підприємства вимагає ретельного аналізу внутрішніх і зовнішніх умов, підбору моделі стратегічного управління

ним з урахуванням специфіки підприємства, визначення окремих елементів цієї стратегії в площинах завдань, навичок, досвіду, інновацій, системи оплати праці, просування службовою драбиною і цінностей організації. Теорія та практика управління розробили безліч корисних моделей для підтримки стратегічного управління людським капіталом, які відрізняються рівнем складності, обсягом знань, необхідних для їх використання, а також витратами на впровадження. Завдяки такому різноманіттю кожне підприємство здатне знайти, оптимальну з точки зору його потреб. Отже, стратегії управління людським капіталом повинні стати обов'язковою нормою, а їх інтеграція з глобальною стратегією розвитку підприємства необхідною умовою для зміцнення його цінностей.

Джерела та література

1. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. 8-е издание / перев. с англ. под ред. С. К. Мордовина. СПб.: Питер, 2004. 832 с.: ил.
2. Becker G. S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy. Supplement.* Oct. 1962.
3. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. N. Y.: Columbia University Press for NBER, 1964.
4. Schultz T. The Emerging Economic Science and Its Relation to High School Education. *The High School in a New Era.* 1958.
5. Schultz T. Capital Formation by Education. *Journal of Political Economy.* 1960, Vol. 68.
6. Schultz T. Investment in Human Capital. *The American Economic Review.* March 1961, № 1.
7. Schultz T. Transforming Traditional Agriculture. New Haven; London, 1964.
8. Schultz T. Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research. N.Y., 1971.
9. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование. М. Изд-во Прогресс. 1978 г. 275 с.
10. Tichy N. M., Fombrun Ch. J., Devanna, M. A. (1982) Strategic Human Resource Management, in: *Sloan Management Review* 2/1982, pp. 47–61.
11. Mincer J. Schooling, experience and earning. N.Y.: Columbia University Press, 1974.
12. Антонюк В. П., Амоша О. І., Мельцер Л. Г. та ін. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку: моногр.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2011. 308 с.
13. Богиня Д. Трансформації відтворення трудового потенціалу України в інформаційній економіці: монографія. Львів: Львівська комерційна академія, 2013. 350 с.
14. Колот А. М., Грیشнова О. А., Герасименко О. О. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку : монографія. К. : КНЕУ, 2010. 348 с.
15. Семів Л. К. Сучасні проблеми людського капіталу у вимірі трудової міграції та рееміграції. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2016. Вип. № 3 (119). С.67–70.
16. Beer, Michael, Bert Spector, Paul R. Lawrence, and D. Q. Mills.(1984) *Managing Human Assets: The Groundbreaking Harvard Business School Program.* New York, NY: Free Press.
17. Schuler R.S. Strategic Human Resource Management: Linking People with the Needs of Business. *Organizational Dynamics.* 1992 21, pp.18–32.

References

1. Armstrong, M. (2004). *Praktyka upravleniya chelovecheskymy resursamy* [Practice of Human Resources Management]. SPb.: Peter [in Russian].
2. Becker, G. S. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy. Supplement.*
3. Becker, G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. N.Y.: Columbia University Press for NBER.
4. Schultz, T. (1958). The Emerging Economic Science and Its Relation to High School Education. *The High School in a New Era.*
5. Schultz, T. (1960). Capital Formation by Education. *Journal of Political Economy*, Vol. 68.
6. Schultz, T. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, № 1.
7. Schultz, T. (1964). Transforming Traditional Agriculture. *New Haven.*
8. Schultz, T. (1971). Investment in Human Capital. *The Role of Education and of Research.*
9. Kendrick, J. *Sovokupnyi kapytal US i ego formirovaniye* [Cumulative US capital and its formation]. Moscow: Progress [in Russian].
10. Tichy, N. M., Fombrun, Ch. J., Devanna, M. A. (1982). Strategic Human Resource Management. *Sloan Management Review*, 2, pp. 47–61.
11. Mincer, J. (1974). Schooling, experience and earnings. N. Y.: Columbia University Press.

12. Antonyuk, V. P., Amosha, A. I., Melzer, L. G. and others. (2011). Liudskyi kapital rehioniv Ukrainy v konteksti innovatsiinoho rozvytku [The human capital of the regions of Ukraine in the context of innovation development]. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].
13. Bogynia, D. T. (2013). Transformatsii vidtvorennia trudovoho potentsialu Ukrainy v informatsiinii ekonomitsi [Transformation of the reproduction of labor potential in the context of the formation of an information economy]. Lviv: Lviv Commercial Academy [in Ukrainian].
14. Kolot, A. M., Grishnova, O. A., Gerasimenko, O. O. (2010). Sotsializatsiia vidnosyn u sferi pratsi v konteksti stiikoho rozvytku [Socialization of relations in the field of labor in the context of sustainable development]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
15. Semey, L. K. (2016). Suchasni problemy liudskoho kapitalu u vymiri trudovoi mihratsii ta reemihratsii [Modern problems of human capital in the dimension of labor migration and reamigration]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 3 (119), pp. 67-70 [in Ukrainian].
16. Beer, Michael, Bert Spector, Paul R. Lawrence, and D. Q. Mills. (1984). *Managing Human Assets: The Groundbreaking. Harvard Business School Program*. New York: Free Press.
17. Schuler, R. S. (1992). Strategic Human Resource Management: Linking People with the Needs of Business. *Organizational Dynamics*, 21, pp. 18–32.

Стаття надійшла у редакцію 10.01.2019 р.

УДК 338.24:658:005.935:504

Черчик Лариса,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра менеджменту
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-3901-216X
e-mail: larysacherchyk@gmail.com
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-55-61>

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто існуючі підходи до визначення сутності екологічної безпеки. Набули подальшого розвитку підходи до змістовного наповнення екологічної безпеки підприємства як стану захищеності від негативних впливів внутрішнього та зовнішнього середовища та здатності швидко усунути загрози, забезпечити своє функціонування на основі екологічно орієнтованих техніко-технологічних та управлінських інновацій, що унеможливають нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, життю та здоров'ю людей. Отже екологічну безпеку підприємства доцільно розглядати з двох позицій: як захищеність довкілля, людей від негативного впливу діяльності підприємства та захищеність підприємства від екологічних загроз.

Ключові слова: підприємство, система менеджменту підприємства, екологічна безпека підприємства.

Черчик Лариса,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Лесы Украинки,
кафедра менеджмента,
г. Луцк, ORCID ID 0000-0002-3901-216X
e-mail: larysacherchyk@gmail.com

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В СИСТЕМЕ МЕНЕДЖМЕНТА ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены существующие подходы к определению сущности экологической безопасности. Получило дальнейшее развитие содержательное наполнение экологической безопасности предприятия как состояния защищенности от негативных воздействий внешней и внутренней среды и способности быстро устранить угрозы, обеспечить свое функционирование на основе экологически ориентированных технико-

технологических и управленческих инноваций, которые делают невозможным нанесение вреда окружающей среде, жизни и здоровью людей. Экологическую безопасность предприятия целесообразно рассматривать с двух позиций: как защищенность окружающей среды, людей от негативного воздействия деятельности предприятия и защищенность предприятия от экологических угроз.

Ключевые слова: предприятие, система менеджмента предприятия, экологическая безопасность предприятия.

Cherchyk Larysa,
Dr. Sc. (Economics), Professor, Lesya Ukrainka Eastern European,
National University, Head of the Department of Management
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-3901-216X
e-mail: larysacherchyk@gmail.com

ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE SYSTEM MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

The article examines the existing approaches to the definition of the essence of environmental safety. Further development got the approaches to meaningful filling of ecological safety of the enterprise as a condition of protection from negative influences of the internal and external environment and the ability to quickly eliminate the threats, ensure their functioning on the basis of environmentally-oriented technical, technological and managerial innovations that make it impossible to cause harm to the environment, life and the health of people. Therefore, it is appropriate to consider the environmental safety of the enterprise from two points: the protection of the environment, people from the negative impact of the enterprise and the protection of the enterprise from environmental threats.

It is proved that in Ukraine there are institutional preconditions for the implementation of tools for managing environmental safety in the enterprise management system. Namely, the processes of creating and implementing integrated quality management systems that meet the requirements of international standards are a prerequisite for the survival and sustainable development of enterprises, there is a sufficiently developed environmental law that involves international cooperation, an appropriate institutional structure is created and implemented that provides management of rational use, reproduction, protection and restoration of natural resources, state standards have been developed with requirements for the design documentation and ecological documentation from the assessment of environmental impact, environmental management system implemented as part of the overall system management.

The proposed positioning of ecological safety in the enterprise management system as a criterion for making strategic decisions on: ensuring the compliance of all aspects of the functioning of enterprises with the requirements of the current environmental legislation and national and international environmental standards; provision of ecological rehabilitation and reproduction of disturbed ecosystems; use of ecologically safe resources and technologies; training of specialists who take ecologically-motivated management decisions; use in the system of management of enterprises of ecological management; formation of an effective system of informational and analytical support for environmental safety management.

Key words: enterprise, enterprise management system, ecological safety of the enterprise.

Постановка проблеми. Нині загально визнані загрозливі тенденції зростання залежності суспільства від природного середовища через вичерпання природних ресурсів, зменшення асиміляційного потенціалу навколишнього середовища, втрати ним первинних властивостей. Основними причинами цього є прийняття екологічно необґрунтованих рішень; неефективне використання природних ресурсів; споживацьке ставлення до природних ресурсів, домінування поточних інтересів над перспективними; недосконале екологічне обґрунтування проєктів; недосконалість системи державного управління, законодавчого забезпечення, організаційних механізмів у природокористуванні. Тому постає нагальна потреба реформи інститутів корпоративного екологоорієнтованого управління. Йдеться не просто про імплементацію екологічних імперативів у структуру управління підприємством, а переорієнтацію мислення, системи прийняття управлінських рішень, критеріїв ефективності згідно принципів екоефективності та екосправедливості.

Водночас, характерними ознаками господарського комплексу нашої держави є технологічна криза, фізична та моральна застарілість обладнання та технологій, високі ресурсо-, відходо- та енергоємність виробничих процесів, викривлена, незбалансована та диспропорційна галузева та територіальна структура економіки. Трансформаційні процеси в економіці повинні здійснюватися із врахуванням екологічного імперативу, адже саме момент зародження нових економічних зв'язків, яким є період трансформації економіки, є найбільш лущим для спрямування їх у потрібне, екологічно сприятливе русло, що лежать в основі екологоорієнтованого менеджменту.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам екологічної безпеки присвячено праці таких науковців, як Б. Данилишина, С. Дорогунцова, Є. Єфімова, А. Качинського, І. Огородника, І. Підкамінного, В. Потапова, Г. Серова, М. Хилько, Є. Яковлева та інших.

Поняття екологічної безпеки вперше було застосоване у 1974 р. у США, у праці генерала М. Тейлора «Законні вимоги національної безпеки», де автор наголосив на тому, що основні загрози національній безпеці США розвиваються у невійськовій сфері. Чотири роки по тому президент інституту «Уорлдуотч» Л. Браун у своїй статті «Переглянути визначення національної безпеки» виділив найважливі проблеми, серед яких, разом з енергетичною кризою, були інфляція, імміграція та екологічні загрози. Вже у 90-х роках минулого століття американські політологи дійшли висновку, що вичерпання природних ресурсів та деградація довкілля поглиблюють розрив між економічною та соціальною сферами. Отже, різні публікації, статті, а також дискусії призвели до того, що в США поняття «екологічна безпека» було включено до концепції національної безпеки [1].

Екологічна безпека насамперед пов'язана з безпекою громадян у сфері екології. Це є передумовою здійснення природного і невід'ємного права людини на безпечне довкілля. Поняття «екологічна безпека» є також складовою і передумовою національної та міжнародної безпеки.

Екологічна безпека – категорія соціальна, формується в межах суспільних відносин. Тому екологічна безпека розглядається як найважливіша суспільна цінність у процесі взаємодії людини з природним середовищем, з небезпечними речовинами, використанням руйнівних або небезпечних технологій тощо [2].

Поняття екологічної безпеки можна розглядати у різних масштабах – як локальних, регіональних, так і в глобальних. Проте екологічна безпека є обмеженою у часі та просторі, тобто зміни, які відбулись тепер, можуть стати незворотними завтра, зміни, які відбуваються у локальних межах, можуть перейти у глобальні [3].

А. Тендюк (А. Олексюк) провела дослідження та узагальнила підходи до тлумачень вченими дефініції екологічної безпеки з позиції врахування у ньому ключових об'єктів екологічної безпеки. Так, перша група вчених розглядають екологічну безпеку з позицій відсутності зовнішніх загроз, тобто стану захищеності виключно для людини та суспільства, тобто з позицій антропоцентричного підходу; друга група вчених виділяють такі об'єкти як людина та природні ресурси, а метою забезпечення екологічної безпеки є якісне середовище проживання людини та забезпечення потреби в природних ресурсах для нормального економічного та соціального розвитку суспільства та держави; третю групу представляють вчені, які виділяють серед об'єктів не лише людину, але і біосферу, що дає поєднання антропоцентричного та біоцентричного підходів; четверту групу представляють вчені, які у тлумаченні екологічної безпеки враховують антропоцентричний, біоцентричний та ресурсний підходи [4, с. 12-13].

Проте, незважаючи на ці розробки, залишають дискусійними питання змістовного наповнення екологічної безпеки підприємства, його місця в системі менеджменту підприємства. Тому наукові дослідження в цьому напрямі залишаються актуальними.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування змістовного наповнення екологічної безпеки в системі менеджменту підприємства. Основними завданнями дослідження є: узагальнення існуючих підходів до визначення сутності екологічної безпеки; формування підходів до позиціонування екологічної безпеки в системі екологічного менеджменту підприємства.

Виклад основного матеріалу. Для формування теоретико-методичних підходів до дослідження екологічної безпеки актуальнішою є основна позиція або критерії, що лежать в основі трактування її сутності. Зокрема, екологічна безпека як стан належної екологічної ситуації та зменшення небезпеки для здоров'я трактується у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50) [5], як відсутність суттєвих збитків для НПС – ДСУ «Безпека промислових підприємств. Терміни і визначення» [6]; як захищеності від екологічних загроз і складову національної безпеки її розглядає А. Качинський [3]; як стан захищеності від небезпек різного походження – І. Підкамінний [7], І. Огородник [8], О. Судакова, Д. Судакова [9]; як гарантії економічного розвитку підприємства, на основі безпечного використання зовнішнього і внутрішнього соціально-економічного, природно-ресурсного та мінерально-сировинного потенціалу – О. Ілляшенко, О. Будрик, [10], М. Костецький [11]. В. Щербина розглядає безпеку як комплексне поняття, і таку систему заходів, що забезпечують нейтралізацію можливих негативних наслідків. Це вимагає професійної підготовки фахівців, які

кваліфіковано можуть забезпечити достатній рівень безпеки і такий «бажаний» стан суб'єкта управління, за якого ймовірність змін його якостей і параметрів зовнішнього середовища негативно не впливає на результати діяльності [12, с. 222]. А Войнаренко та О. Яременко зазначають, що безпека – це «такий стан суб'єкта господарювання, при якому ефективно функціонують механізми запобігання або зменшення впливу загроз стабільності розвитку та функціонування» [13, с. 60].

Таким чином, визначення сутності екологічної безпеки неоднозначне, при цьому найчастіше її розглядають як: стан захищеності від екологічних загроз; відсутністю суттєвих збитків для навколишнього середовища; стан належної екологічної ситуації; мінімальний антропогенний вплив на навколишнє середовище та об'єкти біосфери; відсутність загроз для природних об'єктів; відсутність екологічного ризику; забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу та відповідних умов для життєдіяльності населення.

Екологічна безпека передбачає задоволення екопотреб у всіх виявах життєдіяльності, гарантію проживання в екологічно чистому та сприятливому для життєдіяльності середовищі.

Коли йдеться про екологічну безпеку підприємства, то розглядають дві позиції:

- 1) захищеність довкілля, людей від негативного впливу діяльності підприємства;
- 2) захищеність підприємства від екологічних загроз.

Виходячи з цього, виділяються внутрішні та зовнішні загрози екологічній безпеці підприємства.

Перша позиція виходить з того, що господарська діяльність пов'язана з витратами ресурсів, негативним впливом на довкілля через викиди, скиди, відходи виробничої діяльності, порушення природних ландшафтів, шкідливі умови праці, що призводить до професійних захворювань, нещасних випадків тощо. Для багатьох підприємств характерний високий рівень морального та фізичного старіння обладнання, використання застарілих технологій та технічних засобів, залишковий принцип фінансування природоохоронних заходів та капітальних вкладень в очисні споруди. Крім того приймаються управлінські рішення, де пріоритетом є економічні інтереси без урахування екологічних аспектів діяльності, наявні випадки порушення технології, техніки безпеки та принципів еколого-безпечного виробництва.

Недотримання умов екологічної безпеки призводить до збільшення витрат підприємства. Зокрема, якщо є шкідливе виробництво, зростають відповідні доплати, витрати на виплату пільгових пенсій, компенсації при професійних захворюваннях, травмах на виробництві. Якщо підприємство використовує природні ресурси, то стають платниками збору за спеціальне використання природних ресурсів на основі встановлених нормативів і лімітів, що відноситься до витрат на виробництво. Понаднормове використання оплачується з прибутку. Аналогічна ситуація зі збором за забруднення навколишнього природного середовища, що встановлюється на основі фактичних обсягів викидів і лімітів.

В цьому контексті екологічна безпека пов'язується з:

- відсутністю суттєвих збитків для навколишнього середовища завдяки використанню еколого-безпечних технологій, застосування екологічно чистого виробництва або використання очисних споруд, які мінімізують негативні впливи (викиди в атмосферу, скиди у воду, забруднення ґрунтів не перевищують ГДН);
- відсутністю негативного впливу на здоров'я людей – жителів території, де розміщене підприємство і працівників підприємства;
- дотриманні норм чинного екологічного законодавства та зменшення витрат і втрат від забруднення навколишнього середовища;
- створення на підприємствах безпечних умов праці, забезпечення техніки безпеки;
- можливість отримання переваг за умови екологобезпечної діяльності (підвищення конкурентоспроможності за рахунок позитивного іміджу, зниження непродуктивних витрат, збільшення прибутків за рахунок вищих цін на екологічно чисту продукцію; підвищення експортного потенціалу).

Друга позиція, пов'язана з зовнішніми загрозами екологічній безпеці підприємств, визначається, в першу чергу, сферою та специфікою їх діяльності. Зокрема, для підприємств сільськогосподарської сфери, лісового господарства та інших підприємств-природокористувачів, важливі природно-кліматичні, природоресурсні умови, відсутність природних та техногенних катаклізмів. Для багатьох закладів сфери послуг важливе чисте довкілля, повітря, наявність непорушених екосистем, якісної прісної води (туризм, рекреація).

В цьому контексті екологічна безпека підприємства пов'язується з: наявністю сприятливих природно-кліматичних умов; наявністю та доступністю до необхідних природних ресурсів, у тому

числі, водних, земельних; відсутністю загроз природного та техногенного походження (в тому числі радіаційного, акустичного, іонізуючого, хвильового); відсутністю негативного впливу – забруднень, шкідливих відходів, з боку інших суб'єктів; наявністю дієвої правової бази та системи управління охороною навколишнього природного середовища; дотриманням екологічних нормативів, технічних, санітарно-гігієнічних, будівельних та інших норм і правил, що містять вимоги щодо охорони довкілля.

Є ще один важливий аспект. Україна поставила за мету інтегруватися у Європейський Союз, а це передбачає виконання певних вимог. У ЄС сформовано понад 300 правових актів (конвенції, директиви, постанови, правила та рекомендації), які визначають його екологічну політику.

Екологічне законодавство ЄС забезпечує:

- суворий контроль за викидами від автотранспорту, небезпечними хімічними речовинами в споживчих товарах, рух відходів, контроль за небезпечними речовинами та препаратами і т. д.;

- контроль за діяльністю, виробничими процесами, які впливають на навколишнє середовище або здоров'я людини;

- охорону якості навколишнього середовища.

Діє Міжнародна Декларація більш чистого виробництва (Cleaner Production), Стратегія «Integrated Product Policy (IPP)» (Комплексна політика продукту), метою якої є сприяння розвитку ринку екологічно чистих продуктів. Ця стратегія зосереджується на трьох етапах процесу прийняття рішень, які значною мірою впливають на життєвий цикл продуктів.

Визначено процедури та процесуальні права щодо оцінки впливу проектів та видів діяльності на навколишнє природне середовище. Зокрема, в країнах ЄС діє директива «Оцінка впливу деяких державних і приватних проектів господарської діяльності на навколишнє середовище», відповідно до якої така оцінка обов'язкова для проектів, які можуть мати негативний вплив на навколишнє середовище.

Відповідно до цього в Україні відбуваються процеси створення і впровадження інтегрованих систем управління якістю (ДСТУ ISO 9001, ДСТУ ISO 14000, OHSAS 18000), які відповідають вимогам міжнародних стандартів. Це є умовою для сталого розвитку підприємств, їх виходу і просування на міжнародні ринки, оскільки відповідність стандартам та наявність сертифікованих систем управління якістю підвищує довіру зі сторони інвесторів і потенційних споживачів.

В Україні:

- відбулись процеси створення і впровадження інтегрованих систем управління якістю (ДСТУ ISO 9001, ДСТУ ISO 14000, OHSAS 18000), які відповідають вимогам міжнародних стандартів, є умовою для виживання і сталого розвитку підприємств, їх просування на міжнародні ринки, оскільки їх наявність підвищує довіру зі сторони інвесторів;

- існує достатньо розвинене екологічне право, що передбачає міжнародне співробітництво (ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», «Земельний кодекс», «Водний кодекс», «Кодекс про надра», «Лісовий кодекс», «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ»);

- створена і діє відповідна інституційна структура, що забезпечує управління раціональним використанням, відтворенням, охороною та відновленням природних ресурсів (Міністерство екології та природних ресурсів, Державне агентство водних ресурсів України, Державна служба геології та надр України, Державна екологічна інспекція України, Державне агентство екологічних інвестицій України, Служба державної охорони природно-заповідного фонду України, Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство рибного господарства);

- розроблено державні стандарти з вимогами до формування проектної документації та екологічної документації з оцінки впливу на навколишнє середовище;

- впроваджені положення про екологічний моніторинг та екологічне прогнозування [14];

- згідно з міжнародним стандартом ISO 14001, впроваджуються системи екологічного менеджменту як частини загальної системи менеджменту, що дозволяє встановити екологічні аспекти організації та їх вплив на навколишнє природне середовище, забезпечує порядок і послідовність вирішення підприємством екологічних проблем, з використанням таких інструментів як екологічна політика; планування природоохоронної діяльності відповідно до прийнятої екологічної політики; організація діяльності в системі екологічного менеджменту; внутрішні перевірки і коригування діяльності; аналіз результатів роботи та перегляд системи екологічного менеджменту; демонстрацію досягнутих у системі екологічного менеджменту результатів та їх послідовне поліпшення [15].

Проте важливо, щоб досвід ЄС використовувався і реалізовувався на практиці. Підприємства, які виходять на міжнародні ринки, змушені дотримуватись міжнародних норм, здійснювати діяльність згідно стандартів ISO 14000 і одержувати сертифікат з екологічної безпеки виробництва і продукції.

З цієї позиції екологічна безпека підприємства визначається такими характеристиками: екологізацією виробництва; переходом на виробництво екологічно чистої продукції; застосуванням сучасних екологобезпечних технологій; застосуванням енергоощадних, ресурсощадних, безвідходних технологій, технологій замкнутого циклу; забезпечення відповідності стандартам якості не лише продукції, а й всього виробничого циклу.

Висновки. Отже, на основі зазначеного можна стверджувати, що екологічна безпека підприємства – це, з одного боку, стан захищеності від негативних впливів внутрішнього та зовнішнього середовища, з другого – його здатність швидко усунути загрози, забезпечувати своє функціонування на основі екологоорієнтованих техніко-технологічних та управлінських інновацій, що унеможливають нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, життю та здоров'ю людей.

Оскільки екологізація виробництва відображає довготермінові цілі розвитку підприємства, екологічну безпеку в системі менеджменту підприємства доцільно розглядати як критерій прийняття стратегічних рішень щодо: забезпечення відповідності усіх аспектів функціонування підприємств вимогам чинного екологічного законодавства та національних і міжнародних екологічних стандартів; забезпечення екологічного оздоровлення та відтворення порушених екосистем; використання екологобезпечних ресурсів та технологій; підготовки фахівців, які приймають екологомотивовані управлінські рішення; використання в системі управління підприємствами екологічного менеджменту; формування ефективної системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління екологічною безпекою.

Розроблені в статті загальні положення щодо визначення сутності екологічної безпеки та її місця в системі менеджменту підприємства потребують подальшого розвитку. Зокрема, актуальними залишаються проблеми формування системи управління екологічною безпекою, організаційного та кадрового забезпечення цих процесів.

Джерела та література

1. Прокіп А. В., Восканян С. Ю. Екологічна безпека адміністративно-територіальної одиниці як важливий чинник соціально-економічного розвитку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 1. С. 1–10.
2. Гетьман А. П., Шульга М. В. Екологічне право України: Підручник. Харків : Право, 2005. 260 с.
3. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз, перспективи покращення. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm>.
4. Герасимчук З. В., Олексюк А. О. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2007. 280 с.
5. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
6. ДСТУ 2156-93 Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення. URL: <http://document.ua/bezpechnist-promislovih-pidpriemstv.-termini-ta-viznachennja-nor3429.html>.
7. Підкамінний І. М. Регіональні аспекти техногенно-екологічної безпеки населення України : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка»; НАН України. Рада з вивч. продукт. сил України. Київ: Вид-во «Либідь», 2000. 20 с.
8. Огородник І. Управління екологічною безпекою міста. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Komp-nauku/2010_672/41.pdf.
9. Судакова О. І. Судакова Д. А. Забезпечення екологічної безпеки виробничих підприємств. *Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти* : матеріали междунар. наук.-практ. конференції. 2011. URL: http://www.confcontact.com/20110629/2_sudakova.php.
10. Ілляшенко О. В., Будрик О. І. Еколого-економічна безпека підприємства: теоретичні аспекти. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2017. Вип. 1 (25). С. 72–82.
11. Костецький М. Р. Система управління еколого-економічною безпекою підприємства : Автореф. дис. кандидата екон. наук: 08.00.04 економіка та управління підприємствами. ПВНЗ «Європейський університет». Київ, 2010. 21 с.
12. Щербина В. М. Інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємств та установ. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 1. С. 220–225.
13. Войнаренко М., Яременко О. Управління економічною безпекою підприємств на основі оцінки відхилень порогових показників. *Економіст*. 2008. № 12. С. 60–63.

14. Черчик Л. М. Менеджмент якості навколишнього середовища. *Економічні інновації : Збірник наукових праць*. 2016. Випуск № 61. С. 377–383.
15. Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування : ДСТУ ISO 14001-97. Київ: Держстандарт України, 1997. 26 с.

References

1. Prokip A. V., Voskanyan S. Yu. (2009) Ekologichna bezpeka administratyvno-terytorial'noyi odynci yak vazhlyvyj chynnyk social'no-ekonomichnogo rozvytku. [Ecological security of the administrative-territorial unit as an important factor in socio-economic development] *Naukovyj visnyk Lviv'skogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav* – [Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs]. 1. 1–10. [in Ukrainian].
2. Getman A. P., Shul'ga M. V. (2005) Ekologichne pravo Ukrayiny [Environmental Law of Ukraine] *Xarkiv : Pravo*. 260 [in Ukrainian].
3. Kachynskyj A. B. Ekologichna bezpeka Ukrayiny: sy'stemnyj analiz, perspektyvy pokrashhennya. [Ecological safety of Ukraine: system analysis, prospects for improvement] URL: <http://old.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm>. [in Ukrainian].
4. Gerasymchuk Z. V., Oleksyuk A. O. (2007) Ekologichna bezpeka regionu: diagnostyka ta mexanizm zabezpechennya [Ecological safety of the region: diagnostics and mechanism of support]. *Luc'k : Nadstyr'ya*. 280. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrayiny «Pro oxoronu navkolyshn'ogo pryrodnoho seredov'shha» [On Environmental Protection]. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. [in Ukrainian].
6. DSTU 2156-93 Bezpechnist' promyslovyx pidpry'emstv. Terminy ta vyznachennya. [Safety of industrial enterprises. Terms and definitions] URL: <http://document.ua/bezpechnist-promislovih-pidpriemstv.-terminita-viznachennja-nor3429.html>. [in Ukrainian].
7. Pidkaminyj I. M. (2000) Regional'ni aspekty texnogenno-ekologichnoyi bezpeky naselennya Ukrayiny [Regional aspects of technogenic and ecological safety of population of Ukraine]: avtoref. dy's. kand. ekon. Nauk – Extended abstract of candidate's thesis: K. : Vy'd-vo «Ly'bid'». 20. [in Ukrainian].
8. Ogorodnyk I. (2010) Upravlinnya ekologichnoyu bezpekoyu mista. [Management of ecological safety of the city] URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Komp-nauky/2010_672/41.pdf. [in Ukrainian].
9. Sudakova O. I. Sudakova D. A. (2011) Zabezpechennya ekologichnoyi bezpeky vyrobny'chyx pidpry'emstv. [Ensuring of ecological safety of industrial enterprises.] *Kachestvo ekonomy'cheskogo razvyty'ya: global'nye y lokal'nye aspekty : materyaly mezhdunar. nauk.-prakt. konferency*. URL: http://www.confcontact.com/20110629/2_sudakova.php. [in Ukrainian].
10. Il'yashenko O. V., Budryk O. I. (2017) Ekologo-ekonomichna bezpeka pidpry'emstva: teorety'chni aspekty. [Ecological and economic security of the enterprise: theoretical aspects] *Ekonomichna strategiya i perspektyvy rozvytku sfery torgivli ta poslug* – [Economic strategy and prospects for the development of trade and services]. *Vyp. 1 (25)*. 72-82. [in Ukrainian].
11. Kosteczkyj M. R. (2010) Sy'stema upravlinnya ekologo-ekonomichnoyu bezpekoyu pidpry'emstva [System of management of ecological and economic safety of the enterprise]: Avtoref. dy's. kandydata ekon. Nauk – Extended abstract of candidate's thesis: Ky'yiv, 21. [in Ukrainian].
12. Shherby'na V. M. (2004) Informacijne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpry'emstv ta ustanov [informational support of economic safety of enterprises and institutions]. *Aktual'ni problemy ekonomiky* – [Actual problems of the economy]. 1. 220-225. [in Ukrainian].
13. Vojnarenko M., Yaremenko O. (2008) Upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpry'emstv na osnovi ocinky vidy'len' porogovyx pokazny'kiv. [Management of economic safety of enterprises on the basis of estimation of deviations of threshold indicators] *Ekonomist* – [Economist]. 12. 60-63. [in Ukrainian].
14. Cherchyk L. M. (2016) Menedzhment yakosti navkolyshn'ogo seredov'shha [Quality management of the environment]. *Ekonomichni innovaciyi : Zbirnyk naukovy'x prac* – [Economic innovations: Collection of scientific works]. 61. 377–383. [in Ukrainian].
15. Sy'stemy upravlinnya navkolyshnim seredov'shem. Sklad ta opys elementiv i nastanovy shhodo yix zastosuvannya [Environmental management systems. Composition and description of elements and guidelines for their application] DSTU ISO 14001-97. K. : Derzhstandart Ukrayiny. 1997. 26. [in Ukrainian].

Стаття надійшла в редакцію 04.01.2019 р.

Чешук Віктор,
аспірант,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Луцьк, ORCID ID 0000-0002-1590-0824
e-mail: cheshukvictor@gmail.com
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-62-67>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ МОНІТОРИНГУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ: ІННОВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті виділено інноваційний аспект сучасних підходів моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств для здійснення ефективного інноваційного менеджменту. Наведено основні засади поняття інноваційна безпека як основна складова економічної безпеки будівельних підприємств. Проаналізовано особливості впливу інноваційних факторів на економічну безпеку підприємства. Запропоновано перспективні, інноваційні напрямки моніторингу економічної безпеки на будівельних підприємствах на основі оцінки сучасного стану.

Ключові слова: економічна безпека, інноваційна безпека, моніторинг, підходи моніторингу, інноваційна складова, будівельні підприємства, інноваційний менеджмент.

Чешук Віктор,
аспірант,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
Луцк, ORCID ID 0000-0002-1590-0824
e-mail: cheshukvictor@gmail.com

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ МОНИТОРИНГА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ: ИННОВАЦИОННЫЙ АСПЕКТ

В статье выделены инновационный аспект современных подходов мониторинга экономической безопасности строительных предприятий для осуществления эффективного инновационного менеджмента. Приведены основные принципы понятия инновационная безопасность как основная составляющая экономической безопасности строительных предприятий. Проанализированы особенности влияния инновационных факторов на экономическую безопасность предприятия. Предложены перспективные, инновационные направления мониторинга экономической безопасности на строительных предприятиях на основе оценки современного состояния.

Ключевые слова: экономическая безопасность, инновационная безопасность, мониторинг, подходы мониторинга, инновационная составляющая, строительные предприятия, инновационный менеджмент.

Cheshuk Victor,
postgraduate,
Lesya Ukrainka East European National University,
Lutsk ORCID ID 0000-0002-1590-0824
e-mail: cheshukvictor@gmail.com

MODERN APPROACHES TO MONITORING THE ECONOMIC SECURITY OF CONSTRUCTION ENTERPRISES: AN INNOVATIVE ASPECT

The aim of the article. The article highlights the innovative aspect of modern approaches to monitoring the economic security of construction enterprises for the implementation of effective innovation management. The basic principles of the concept of innovative safety as the main component of economic safety of construction enterprises are given. The peculiarities of the influence of innovative factors on the economic safety of the enterprise are analyzed. Proposed, innovative directions of monitoring of economic security at construction enterprises on the basis of evaluation of the current state are offered.

The results of the analysis. The monitoring of the economic safety of construction companies is necessary for the full informing of the management about the results of the enterprise's activity, its effectiveness, on the basis of qualitative quantitative indicators, identification and emergence of possible risks and threats.

The monitoring of economic security is interpreted as a system of information base for the adoption of effective management decisions on planning, analysis, control and management. The monitoring of the economic safety of

construction enterprises should provide a basic evaluation and analysis system for the timely detection of all threats and risks. The monitoring of the economic safety of the construction company is carried out according to the above mentioned approaches and shows clear results of the activity, but for a more complete picture, the system of economic safety assesses the potential of the enterprise, which determines the main forecasting element and directions of improvement in certain problem areas.

The monitoring of the enterprise's economic security should be investigated in a static and dynamic environment. The state of economic security in the static environment gives a complete assessment of the favorable, prognostic conditions of economic activity, in particular, the dynamic characteristic more accurately considers the policy of changing the safe environment, identifies real threats and gives an opportunity to counteract.

Take into account the results of the work performed at the time of evaluation, determine the potential of the facility to protect the company in the future and its uninterrupted functioning. All approaches to monitoring the economic safety of construction companies should be used together, and also involve alternative to the full information characteristics. The monitoring of economic security is carried out on heuristic methods and allocate the functional components of each element to provide the required level of protection. The basic basis for monitoring the economic safety of a construction company stems from its technological features. The innovative component is one of the most essential in the implementation of technologies in the construction industry.

Conclusions and directions of further researches. The analysis of the above-mentioned modern approaches to monitoring the economic safety of construction enterprises determines the essence and main tasks of monitoring, diagnostics, analysis, evaluation, based on the calculation of indicators that provide an opportunity to obtain reliable characteristics of the state of economic security at the investigated enterprise.

Each approach cannot provide a complete description of economic security, so in practice all approaches are used together. All approaches to monitoring economic security contain significant disadvantages, it is not systematically possible to obtain information, and all methods are general and in one way or another do not take into account the scope of the enterprise, in our case, the construction industry. At domestic enterprises there is no single clear approach and generally accepted rules for monitoring economic security.

Our analysis of methodological approaches to monitoring the economic security of construction enterprises requires further development and improvement in the construction industry, and each approach should be clearly elaborated depending on the state of the construction company, which will allow to obtain a full description of economic security, to predict its changes, and to prevent the emergence of crisis phenomena, threats and dangers.

Keywords: economic security, innovation safety, monitoring, monitoring approaches, innovative component, construction companies, innovative management.

Постановка проблеми. Підходи до моніторингу інноваційної складової економічної безпеки будівельних підприємств не отримали широкого дослідження в вивченні загального поняття економічної безпеки. Визначальною складовою економічної безпеки будівельного підприємства виступає інноваційна діяльність.

Наявність великої кількості факторів-впливу на інноваційну складову економічної безпеки робить актуальним розроблення системи моніторингу та визначення підходів щодо даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти моніторингу економічної безпеки підприємств та методика її дослідження розглянуто в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених серед яких слід відзначити: О. В. Ареф'єва [1], А. І. Берлач [2], А. О. Кушнірук [3], М. В. Чорна [4], О. І. Барановський [5], В. А. Козаченко [6], О. М. Вакульчик [7], О. В. Березін [8], В. І. Грушко [9] та інші. У наукових працях цих вчених закладено основи теоретичного та інструментального базису економічної безпеки підприємств, фундамент її методології, проведено ґрунтовні дослідження та виявлені особливості забезпечення економічної безпеки підприємства. Проте незважаючи на значну кількість проведених досліджень питання моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств є недостатньо вивченим, комплексна оцінка та оцінка інноваційної складової не знайшла остаточного вирішення, та залишає поле для подальших досліджень, що і визначає актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Стаття призначена поглибити та вдосконалити теоретичні та методичні засади моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств, визначити інноваційну складову серед сучасних підходів здійснення моніторингу економічної безпеки для здійснення ефективного інноваційного менеджменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моніторинг економічної безпеки будівельних підприємств необхідний для повноцінного інформування керівництва про результати діяльності підприємства, визначення його ефективності, на основі якісних та кількісних показників, визначення та виникнення можливих ризиків та загроз.

При здійсненні моніторингу економічної безпеки будівельного підприємства слід знижувати можливі ризики впливу щодо порушення матеріальної безпеки

Моніторинг економічної безпеки будівельного підприємства здійснюється відповідно до зазначених підходів, і показує чіткі результати діяльності, але для більш повної картини система економічної безпеки оцінює потенціал підприємства, що і визначає основний прогностичний елемент та напрямки покращення в певних проблемних місцях.

Основні складові підходів моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств наведемо в таблиці 1.

Таблиця 1

**Основні складові моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств
(розроблено авторами на основі [10])**

Складові	Характеристика
1 складова моніторингу	Визначення стратегічного розвитку будівельного підприємства, структуризація пріоритетності
2 складова моніторингу	Формування життєвого циклу будівельного підприємства на момент здійснення моніторингу економічної безпеки
3 складова моніторингу	Здійснення фінансово-господарського аналізу будівельного підприємства, виявлення загроз стабільності
4 складова моніторингу	Застосування методів зниження ризиків в господарській діяльності будівельних підприємств
5 складова моніторингу	Аналіз та обґрунтування балансової вартості грошових потоків на будівельних підприємствах
6 складова моніторингу	Оцінка показників прибутковості та ділової активності будівельних підприємств
7 складова моніторингу	Оцінка інноваційного розвитку будівельних підприємств
8 складова моніторингу	Формування показників економічної безпеки будівельних підприємств, визначення рівня
9 складова моніторингу	Обґрунтування виявлених характеристик незадовільної діяльності будівельного підприємства, коригування та впровадження програм санації
10 складова моніторингу	Проведення моніторингу фінансово-економічної безпеки на будівельних підприємствах
11 складова моніторингу	Прийняття ефективних управлінських рішень, для створення задовільного рівня економічної безпеки та формування інноваційного менеджменту

Основні складові наведені в порядку здійснення моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств для виявлення нестабільності в найближчому періоді та прийнятті найефективніших управлінських рішень.

Науковою базою здійснення моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств є сукупність методів, прийомів, підходів. Найпоширенішими підходами моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств є індикаторний, економіко-математичний, ресурсний, функціональний, прибутковий та інвестиційний, системний. Кожен з перерахованих методів має свої недоліки та переваги. Для отримання найбільш точних результатів потрібно застосовувати декілька підходів для уникнення похибок та точності дослідження.

При здійсненні індикаторного підходу моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств визначаються поточні, нормальні та граничні індикатори. Фактична зміна рівня економічної безпеки будівельного підприємства подана зміною багатьох функцій та визначається за формулою [3]:

$$Рек.б. = F(X_i) = b_1f(x_1) + b_2f(x_2) + \dots + b_n f(x_n), \quad (1)$$

де x_1, x_2, x_n – основні показники діяльності підприємства;

$f(x_1), f(x_2), \dots, f(x_n)$ – локальні функції залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності підприємства;

b_1, b_2, \dots, b_n – питома вага значущості кожного показника для економічної безпеки підприємства

$$(\sum b_i = 1); \quad (2)$$

n – кількість показників.

Враховуючи 11 складових моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств пропонуємо дещо видозмінити формулу, яка запропонована у літературному джерелі [3]. Відповідно до цього формула набуде вигляду:

$$\text{Рек.б.} = F(Xi) = b_1f(I_n) + b_2f(I_3), \quad (3)$$

де x_1, x_2, x_n – основні показники діяльності підприємства;

$f(I_n), f(I_3)$ – локальні функції інтегрального показника залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності підприємства та зовнішнього середовища;

b_1, b_2, \dots, b_n – питома вага значущості кожного показника для економічної безпеки підприємства

Для використання даного підходу всі досліджувані показники мають бути надійними, охоплювати різні періоди дослідження, бути узагальненими та не залежати один від одного.

Ресурсний підхід моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств на основі дослідження оцінки використання функціональних складових усіх ресурсів бізнесу, зокрема, ресурсів капіталу, ресурсів персоналу, інформаційних та технологічних ресурсів, техніки, обладнання, прав на патенти, ліцензії та квоти.

Функціональний підхід моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств залежить від основних функціональних цілей економічної безпеки, визначається на основі сукупних критеріїв експертних рішень, в свою чергу несе суб'єктивну характеристику рівня оцінки безпеки.

При використанні прибуткового підходу моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств потрібно чистий прибуток порівнювати з мінімально необхідним прибутком для функціонування підприємства в звичайних умовах діяльності. Рівень економічної безпеки визначається за формулою [6]:

$$\text{Ребп} = \frac{B_i^f}{I_{eб}} \quad (4)$$

де Ребп – рівень економічної безпеки підприємства;

B_i^f – бруто-інвестиції підприємства в досліджуваному періоді;

$I_{eб}$ – інвестиції в досліджуваному періоді, які використовуються для забезпечення економічної безпеки підприємства.

Запропоновану формулу варто видозмінити з урахуванням впливів нової економіки та процесів інтеграції у світовий економічний простір. Таким чином формула набере вигляду:

$$\text{Ребп} = \frac{B_i^f / (1+i)}{I_{eб} (1+i)} \quad (5)$$

Інвестиційний підхід показує в основному допоміжну характеристику при моніторингу економічної безпеки, зміна та величина інвестицій не дають повної характеристики стану економічної безпеки.

Системний підхід моніторингу економічної безпеки передбачає дослідження максимальної кількості зв'язків між усіма важливими складовими системами, а також їх взаємодія з об'єктами впливу зовнішнього середовища.

В результаті використання даних підходів моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств виділяємо чотири рівні:

– стабільний рівень – для функціонування системи економічної безпеки вистачає власних ресурсів, підприємство повністю готове протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам;

– нестабільний рівень – для забезпечення економічної безпеки будівельному підприємству не вистачає власних ресурсів, тому використовуються запозичені, система безпеки готова протистояти небезпекам;

– критичний рівень – для забезпечення економічної безпеки нестача як власних так і залучених ресурсів, стан системи під великою загрозою, існує можливість протистояти тільки незначним проблемам;

– кризовий рівень – економічна безпека повністю відсутня, підприємство визнано банкрутом.

Моніторинг економічної безпеки будівельних підприємств дає можливість оцінити економічну стабільність та ефективність підприємства спираючись на таку схему:

– моніторинг ефективності кожного будівельного продукту;

– моніторинг фінансового стану підприємства, визначення його фінансових результатів;

– моніторинг ефективності використання інформаційних технологій у будівельній галузі;

- моніторинг інноваційної діяльності будівельного підприємства;
- моніторинг використання сучасних технологій та завоювання будівельних ринків;
- створення узагальнюючого рівня економічної безпеки на конкретному підприємстві, виявлення небезпек та загроз;
- прийняття ефективних управлінських рішень.

Отже, моніторинг економічної безпеки будівельних підприємств провести досить проблематично, адже у різних підходах використовуються різні методики, критерії та індикатори. Можна з впевненістю сказати що визначити стан економічної безпеки будівельного підприємства з використанням одного якогось підходу неможливо, тому на практиці слід використовувати всі підходи для повної та ґрунтовної характеристики.

Висновки перспективи подальших досліджень. Здійснення моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств є важливим питанням розвитку будівельної галузі, оскільки будівництво створює сприятливі умови для життя і праці людей, потребує значної кількості ресурсів, інновацій, фінансових інвестицій, здійснює колосальний вплив на економіку. Ефективність функціонування будівельного підприємства повністю залежить від його економічної безпеки.

Проведений нами аналіз методичних підходів моніторингу економічної безпеки будівельних підприємств потребує подальших розробок та вдосконалення в будівельній галузі, а кожний підхід має бути чітко розроблений залежно від стану будівельного підприємства, що дозволить отримати повну характеристику економічної безпеки, спрогнозувати її зміни, та попередити виникнення кризових явищ, загроз та небезпек.

Джерела та література

1. Ареф'єва О. В. Інноваційні імперативи формування економічної безпеки машинобудівних підприємств *Проблеми системного підходу в економіці*. 2014. Вип. 50. С. 132–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_2014_50_21
2. Берлач А. І. Безпека бізнесу: навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2007. 280 с.
3. Кушнірук А. В. Ідентифікація внутрішніх та зовнішніх загроз системі економічної безпеки будівельних підприємств [Електронний ресурс] / А. В. Кушнірук // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. 2015. Вип. 33. С. 174–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/shpebfrv_2015_33_20
4. Чорна М. В., Глухова С. В. Стратегічні напрями інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. праць ХДУХТ. – Харків, 2012. Вип. 1 (15). Ч. 1. С. 210–216.
5. Барановський О. І. Фінансова безпека / О. І. Барановський; Ін-т екон. прогнозування. Київ: Вид-во «Фенікс», 1999. 338 с.
6. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография. Київ: Лібра, 2003. 320 с.
7. Вакульчик О. М., Дубицький Д. П. Оцінка економічної безпеки підприємства в умовах кредитування. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2013. № 3. С. 108–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2013_3_14
8. Березін О. В., Березіна Л. М., Бутенко Н. В. Економіка підприємства: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 390 с.
9. Грушко В. І. Економічна безпека держави на макро- та мікрорівнях. Т. 8. / В. І. Грушко, В. С. Сідак, О. І. Пилипченко, В. Г. Алькему; ред.: В. С. Сідак. Київ, 2013. 308 с.
10. Економіка і фінанси підприємства : підручник / Й. М. Петрович, Л. М. Прокопишин-Рашкевич. Львів : Магнолія 2006, 2014. 406 с. (Вища освіта в Україні).
11. Іванюта Т. М. Методичні підходи до аналізу економічної безпеки підприємств. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2013. Т. 18, Вип. 1(1). С. 137–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_1%281%29_32
12. Квасній Л. Г., Щербан О. Я. Підходи до аналізу економічної безпеки туристичних підприємств. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2015. Т. 20. Вип. 5. С. 162–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2015_20_5_37
13. Почечун, О. І. Проблеми методики оцінки стану і рівня системи фінансової безпеки підприємств залізничного транспорту. *Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна*. Д., 2012. Вип. 41. С. 212–216.

References

1. Arefeva, O. V. (2014) Innovatsiyini imperatyvy formuvannya ekonomichnoyi bezpeky mashynobudivnykh pidpryyemstv [Innovative imperatives of the formation of economic safety of machine-building enterprises]

- Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of the system approach in the econom] 50, 132–142. [in Ukrainian].
2. Berlach, A.I. (2007) Bezpeka biznesu: Navch. Posib [Business Security Teaching. Manual]. Kyiv: University «Ukraine» [in Ukrainian].
 3. Kushniruk, A. V. (2015) Identyfikatsiya vnutrishnikh ta zovnishnikh zahroz systemi ekonomichnoyi bezpeky budivel'nykh pidpryyemstv [Identification of internal and external threats to the system of economic safety of construction enterprises]. Shlyakhy pidvyshchennya efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannya rynkovykh vidnosyn – Ways of increasing the efficiency of construction in the conditions of formation of market relations, 33 174–184 [in Ukrainian].
 4. Chorna, M. V. & Glukhova, SV (2012) Stratehichni napryamy innovatsiynoyi diyal'nosti pidpryyemstv budivel'noyi haluzi [Strategic directions of innovation activity of construction industry enterprises] [Economic strategy and prospects of development of the sphere of trade and services] Sb. sciences works of KHDUHT. Kharkiv [in Ukrainian].
 5. Baranovsky, O.I. (1999) Finansova bezpeka [Financial security]. Kyiv: Phoenix [in Ukrainian].
 6. Kozachenko, A. V. (2003) Ékonomycheskaya bezopasnost' predpryyatya: sushchnost' y mekhanizm obespechenyya [Economic security of the enterprise: the essence and mechanism of support]: [Monograph] / Kyiv: Libra [in Ukrainian].
 7. Vukchyk, O. M. & D. P. Dubitsky (2013) Otsinka ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva v umovakh kredyтування [Estimation of economic safety of the enterprise in the conditions of crediting] Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University, 3. 108–115 [in Ukrainian].
 8. Berezin O.V. & N.V. Butenko (2009) Ekonomika pidpryyemstva [The economy of the enterprise]. Kyiv.: Knowledge [in Ukrainian].
 9. Grushko, V. I. Sidak, V. S., Pylypchenko, O. I., Alkeum V. G. Sidak V. S. (2013) Ekonomichna bezpeka derzhavy na makro- ta mikrorivnyakh [Economic security of the state at macro and micro levels]. Kyiv [in Ukrainian].
 10. Petrovich, J. M., Prokopyshyn-Rashkevich, L. M. (2014). Ekonomika i finansy pidpryyemstva [Economics and finance of the enterprise]. Lviv: Magnolia [in Ukrainian].
 11. Ivanyuta, T. M. (2013). Metodychni pidkhody do analizu ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstv [Methodical approaches to the analysis of economic security of enterprises]. Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Ekonomika. – Bulletin of the Odessa National University. Economy.(Vols. 1), (pp. 137–141). Odessa: Odessa National University [in Ukrainian].
 12. Kvasny, L. G., Shcherban, O. Ya. (2015). Pidkhody do analizu ekonomichnoyi bezpeky turystychnykh pidpryyemstv [Approaches to the analysis of the economic safety of tourist enterprises]. Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Ekonomika – Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Ekonomika. (Vols. 20), (pp. 162–166). Odessa: Odessa National University [in Ukrainian].
 13. Pochechun, O. I. (2012). Problemy metodyky otsinky stanu i rivnya systemy finansovoyi bezpeky pidpryyemstv zaliznychnoho transportu [Problems of the methodology for assessing the state and level of the financial security system of the railway transport enterprises]. Visnyk Dnipropetrovs'koho natsional'noho universytetu imeni V. Lazaryana – Bulletin of Dnipropetrovs'k National University named after V. Lazaryan, 41, 2012–2016 [in Ukrainian].

Стаття надійшла в редакцію 30.01.2019 р.

РОЗДІЛ IV

Регіональна економіка та економіка природокористування

УДК [338.45:66]:332.1(477)

Ищук Світлана
доктор економічних наук, професор,
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»,
завідувач відділу проблем реального сектора економіки регіонів;
м. Львів; ORCID ID 0000-0002-3698-9039
e-mail: iso.ird@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-68-76>

ХІМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Проаналізовано динаміку і ключові тенденції розвитку хімічної промисловості регіонів України упродовж 2012–2017 років. Здійснено розрахунок множини показників, які відображають: темпи приросту обсягу реалізованої хімічної продукції і частку експорту в ній; продуктивність праці; рентабельність операційної діяльності; фінансовий результат (сальдо); частку прибуткових хімічних підприємств. На підставі результатів проведених оцінок усі регіони України умовно розділено на чотири групи за рівнем потенціалу та ефективністю функціонування хімічної промисловості. Запропоновано комплекс заходів, спрямованих на збільшення експортного потенціалу хімічних виробництв шляхом стимулювання зовнішньоекономічної активності підприємств і їх технічне переоснащення, а також створення нових високотехнологічних виробництв.

Ключові слова: хімічна промисловість, виробництво, обсяги реалізації хімічної продукції, ефективність, експорт.

Ищук Светлана
доктор экономических наук, профессор,
ГУ «Институт региональных исследований
им. М.И. Долішнього НАН України»,
заведующая отделом проблем реального сектора экономики регионов;
г. Львов; ORCID ID 0000-0002-3698-9039
e-mail: iso.ird@ukr.net

ХИМИЧЕСКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ: ОЦЕНКА ДИНАМИКИ РАЗВИТИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Проведен анализ динамики и ключевых тенденций развития химической промышленности регионов Украины в течении 2012–2017 годов. Проведен расчет набора показателей, которые отражают: рост объема продаж химической продукции и долю экспорта в нем; производительность труда; рентабельность операционной деятельности; финансовый результат (сальдо); долю прибыльных химических предприятий. На основании результатов проведенных оценок все регионы Украины условно разделены на четыре группы, в зависимости от уровня потенциала и эффективности функционирования химической промышленности. Предложен комплекс мер, направленных на увеличение экспортного потенциала химических производств путём стимулирования внешнеэкономической активности предприятий и их технического перевооружения, а также создания новых высокотехнологических производств.

Ключевые слова: химическая промышленность, производство, объёмы реализации химической продукции, эффективность, экспорт.

Ishchuk Svitlana
Dr. Sc. (Econ.), Professor,
SI «Institute of Regional Research
n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»
Head of the Department of problems of real sector of regions economy;
Lviv; ORCID ID 0000-0002-3698-9039
e-mail: iso.ird@ukr.net

CHEMICAL INDUSTRY OF THE REGIONS OF UKRAINE: ASSESSMENT OF THE DYNAMICS OF DEVELOPMENT AND EFFICIENCY OF FUNCTIONING

The chemical industry is one of the key export-oriented sectors of the national economy. Given the intensification of the processes of globalization and competition in the global market for chemical products, this sector of the domestic industry needs in-depth assessments at the regional level. The purpose of the article is to group the regions of Ukraine by the level of potential, dynamics of development and efficiency of the functioning of the chemical industry. For realization of the set tasks the calculation and estimation of the set of indicators, which reflect: the growth rate of the volume of chemical products sold and the share of exports in it, as well as labor productivity, operating profitability, financial result (balance) and the share of profitable enterprises of the chemical industry of the regions of Ukraine. Based on the dynamics of the values of the main performance indicators and economic efficiency of the chemical industry in 2017, the regions of Ukraine are conditionally divided into 4 groups: group 1 – regions with significant potential and high efficiency (Dnipropetrovsk, Kyiv, Kharkiv, Poltava and Vinnytsia regions); group 2 – regions with significant potential, but low efficiency (Cherkasy, Ivano-Frankivsk, Zaporozhye, Sumy, Rivne, Donetsk, Lugansk and Odessa regions); group 3 – regions with insignificant potential, but high level of efficiency (Lviv, Zakarpattia, Zhytomyr, Mykolayiv and Kherson regions); group 4 – regions with insignificant potential and low efficiency (Ternopil, Kirovograd, Chernihiv, Khmelnytsky, Volyn and Chernivtsi regions). The complex of measures aimed at increasing the export potential of domestic chemical production, which in particular, provides for stimulation of export activity of enterprises and their technical re-equipment, as well as the creation of new high-tech industries and the implementation of infrastructure projects in the regions of Ukraine, is proposed.

Key words: chemical industry, production, sales volumes of chemical products, efficiency, export.

Постановка проблеми. Рівень «хімізації» є загально визнаним критерієм суспільно-економічного розвитку будь-якої країни. Так, у промислово-розвинутих країнах частка хімічної продукції у промисловому виробництві становить від 5–8 % до 13–16 %, тоді як в Україні – менше 3 %. Структура виробництва хімічних речовин і хімічної продукції в Україні упродовж останніх 5-ти років не змінила свого сировинного спрямування, оскільки у ній надалі домінують (із часткою >65 %) основна хімічна продукція, добрива і азотні сполуки, пластмаси і синтетичні каучуки в первинних формах. Незначні зміни у цій структурі стали наслідком збільшення виробництва лакофарбової та іншої хімічної продукції, передусім споживчого призначення. Останнє є свідченням несистемного структурного реформування вітчизняної хімічної промисловості, яке здійснювалося на рівні окремих підприємств у відповідь на зростання локального (секторального) попиту на ті чи інші види хімічної продукції. Українські хімічні виробництва є експортоорієнтованими (частка експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції у 2017 році становила ≈60 %) і, водночас, імпортозалежними (частка імпорту у проміжному споживанні виробництва хімічних речовин і хімічної продукції складає >95 %), а відтак, динаміка та результати їх функціонування безпосередньо залежать від кон'юнктури на світовому ринку хімічної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на ключову роль хімічної індустрії у підтримці збалансованого соціально-економічного розвитку, цей сектор економіки є об'єктом системних досліджень інститутів економічного профілю Національної академії наук України. Так, колективом вчених Інституту економіки промисловості у науковій доповіді про стан промисловості України було проведено оцінку основних показників виробництва хімічних речовин та хімічної продукції упродовж 2010–2015 років та визначено два стратегічні напрями розвитку вітчизняної хімічної промисловості в умовах реалізації неіндустріальної концепції [1, с. 302–305]. Проблематику функціонування хімічних кластерів Європи та перспективи їх створення в Україні детально висвітлено у [2]. Науковцями Інституту економіки і прогнозування ґрунтовно досліджено вплив імплементації положень Угоди про зону вільної торгівлі на стан і перспективи розвитку хімічних виробництв в Україні, зокрема в напрямку нарощення експортного потенціалу та імпортозаміщення [3, с. 69–80]. Оцінку ринку продукції основної хімії та добрив проведено у [4, с. 43–47].

Постановка завдання. Масштабність вітчизняної хімічної індустрії та її неоднорідність у регіональному розрізі потребує відповідних комплексних оцінок. Звідси, метою статті є групування регіонів України за рівнем потенціалу, динамікою розвитку та ефективністю функціонування хімічної промисловості.

Виклад основного матеріалу. У 2017 році значення показників динаміки розвитку хімічної промисловості суттєво покращилась як в Україні загалом, так і в більшості регіонів. Так, темпи приросту обсягу реалізації хімічної продукції були від'ємними лише в 5-ти областях (проти 10-ти у 2016-му), а темпи приросту експорту – у 9-ти областях (проти 14-ти). Особливо варто відзначити Івано-Франківську область, в якій значення названих показників зросли, відповідно, у 4,6 і 4,3 разу (табл. 1). Темпи приросту експорту хімічної продукції у 2017 р., порівняно з 2016-м, стали додатними у Вінницькій, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Херсонській і Чернівецькій областях. Натомість у Житомирській, Сумській і Харківській – знизилась до від'ємних значень.

Таблиця 1

Темпи приросту обсягу реалізованої хімічної продукції

Регіон	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,625	0,063	-0,133	0,027	0,365	-0,110	0,086
Вінницька	0,394	0,265	0,447	0,073	0,295	0,118	0,140
Волинська	0,084	0,352	-0,084	0,413	1,103	-0,088	0,056
Дніпропетровська	0,488	-0,228	0,295	0,417	0,632	-0,205	0,245
Донецька	0,869	0,229	-0,167	-0,671	-0,344	0,211	-0,126
Житомирська	0,512	-0,253	0,027	0,362	0,407	0,320	0,228
Закарпатська	0,224	0,016	0,226	0,430	0,430	-0,196	0,095
Запорізька	0,259	0,072	-0,002	0,183	0,203	0,016	0,411
Івано-Франківська	3,474	0,121	-0,803	0,446	0,146	-0,146	4,585
Київська	-0,029	2,069	0,907	0,005	0,188	0,050	0,059
Кіровоградська	0,112	-0,048	0,121	0,247	0,533	-0,115	-0,103
Луганська	0,821	-0,040	-0,146	-0,507	-0,377	0,588	0,041
Львівська	-0,321	1,480	-0,019	-0,031	0,111	0,092	0,176
Миколаївська	0,184	0,004	0,153	0,382	0,356	0,151	0,124
Одеська	0,494	-0,040	-0,086	0,114	1,048	-0,558	-0,729
Полтавська	0,626	0,955	-0,466	0,231	0,379	-0,071	0,582
Рівненська	0,436	0,100	-0,202	0,365	0,524	-0,218	-0,294
Сумська	1,301	-0,010	-0,200	0,290	0,293	-0,176	0,239
Тернопільська	35,129	-0,722	9,630	-0,475	0,405	-0,168	0,124
Харківська	0,069	0,206	0,200	0,054	0,426	0,186	0,246
Херсонська	1,535	-0,158	-0,323	2,889	-0,496	0,328	0,536
Хмельницька	0,032	0,012	-0,063	-0,182	0,799	0,288	0,240
Черкаська	0,506	-0,064	-0,185	0,271	0,454	0,139	-0,469
Чернівецька	0,655	0,674	-0,354	-0,072	0,539	0,179	0,013
Чернігівська	-0,296	-0,227	0,260	0,196	0,314	0,305	0,562

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України [5] і Головних управлінь статистики в областях

Падіння обсягів реалізації хімічної продукції у 2017 році посилилось в Одеській (-72,9 % проти -55,8 % у 2016-му) і Рівненській (-29,4 % проти -21,8 %) областях. Темпи приросту цього показники стали від'ємними в Донецькій (-12,6 % проти 21,1 %) і Черкаській (-46,9 % проти 13,9 %) областях та залишилися від'ємними у Кіровоградській (-10,3 % проти -11,5 %).

Виходячи з динаміки ключових показників діяльності та показників економічної ефективності хімічної промисловості у 2017 році (табл. 2), регіони України умовно розділено на 4 групи:

Показники ефективності функціонування хімічної промисловості регіонів України

Регіон	Продуктивність праці, грн./ос.				Рентабельність операційної діяльності, %				Фінансовий результат (сальдо), млн. грн.					Частка прибуткових підприємств, %				
	2014	2015	2016	2017	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	673083,8	1095170,7	1008913,3	1174421,4	-23,5	-14,9	-13,0	-1,5	-8082,0	-35508,5	-34299,8	-18021,2	-5993,5	63,7	65,1	74,9	73,7	72,8
Вінницька	1186947,0	1409271,7	1719469,5	1844865,1	13,3	7,5	6,6	н. д.	140,5	165,5	123,9	145,5	н. д.	59,5	67,6	73,7	67,4	н. д.
Волинська	248472,3	522463,0	476559,3	496772,7	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	-1,3	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	50,0	н. д.	н. д.	н. д.	63,6
Дніпропетровська	1079889,8	1762677,1	1348481,3	2003079,0	1,2	1,1	3,1	12,1	75,5	-518,7	-594,6	-120,1	809,7	66,7	69,8	80,7	82,6	80,1
Донецька	412013,8	1001983,8	1329300,3	1544453,4	1,8	-10,0	-10,1	-1,5	-1767,7	-28,3	-127,0	-95,9	-15,3	60,4	62,2	66,7	68,3	76,3
Житомирська	764855,0	807215,4	1015224,0	1197543,5	12,2	9,2	7,1	7,4	16,1	37,0	43,2	40,7	56,4	75,0	65,0	88,9	75,0	65,2
Закарпатська	1079122,4	1543515,7	1240876,6	н. д.	10,2	4,2	0,6	3,7	51,0	96,3	56,6	3,0	27,4	54,5	54,5	60,0	66,7	61,5
Запорізька	255316,9	965497,0	1030319,8	1642581,4	-10,5	-26,0	-20,1	1,9	-458,6	-4911,0	-5538,0	-2871,8	-35,7	70,0	65,0	85,0	74,1	82,0
Івано-Франківська	470204,8	581955,0	517417,5	2500081,0	-25,3	-28,9	-26,2	-5,3	-810,8	-6300,3	-7091,0	-3584,7	-2092,4	67,6	68,4	81,8	77,4	87,9
Київська	1480761,8	1674736,4	1758889,1	1844541,0	10,9	15,6	9,7	4,9	20,5	-606,8	-41,2	240,5	114,3	59,5	59,5	76,1	79,5	71,9
Кіровоградська	435223,7	667369,7	590685,0	490670,7	н. д.	3,6	0,7	1,0	н. д.	н. д.	3,2	-12,2	-4,1	н. д.	н. д.	60,0	68,2	60,9
Луганська	314784,8	183654,2	368395,3	525359,5	-56,1	-38,2	-49,0	-22,6	-2199,4	-10171,6	-9829,5	-6136,3	-1572,0	44,4	51,4	56,8	68,4	65,0
Львівська	1232283,9	1564108,1	1708225,1	2035579,3	-31,6	7,3	8,2	6,5	13,4	н. д.	35,4	57,6	53,6	63,2	59,7	73,3	71,4	74,2
Миколаївська	370500,0	502500,0	787074,8	783132,5	18,7	22,6	23,1	27,5	7,9	14,9	22,2	23,9	н. д.	85,7	76,9	91,7	87,5	н. д.
Одеська	1229253,7	2575570,1	1166526,6	355208,9	-3,7	4,6	-30,5	-35,2	-1148,8	-387,3	206,8	-2714,0	-1317,5	67,7	66,1	76,3	74,5	67,9
Полтавська	1530352,5	2411432,4	2239362,9	3808935,2	-4,8	-6,4	1,5	11,2	3,8	-64,1	-123,5	-14,2	171,9	74,2	65,5	66,7	83,3	81,3
Рівненська	623,0	971,1	835,9	746441,0	-39,0	н. д.	-25,7	-32,2	-857,9	-6628,9	-6122,9	-2104,4	-1097,4	50,0	58,3	69,2	58,6	52,8
Сумська	315282,3	412473,3	340013,6	420552,5	-3,4	2,4	0,8	1,1	10,3	-125,6	48,2	9,9	-22,5	48,7	42,1	64,7	62,5	62,9
Тернопільська	5803101,0	8155041,0	н. д.	н. д.	-22,5	-6,5	-0,9	н. д.	-6,4	-1,2	-6,1	-2,1	н. д.	42,9	70,0	63,6	54,5	н. д.
Харківська	512400,4	703781,5	834423,5	н. д.	5,8	12,5	11,5	9,7	31,2	35,6	222,4	250,1	232,1	64,5	68,1	73,0	71,3	70,2
Херсонська	1754000,0	3836000,0	н. д.	н. д.	6,3	16,2	н. д.	12,0	1,9	8,5	48,1	н. д.	9,2	н. д.	н. д.	100,0	н. д.	н. д.
Хмельницька	н. д.	1838190,0	н. д.	4383226,9	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.
Черкаська	1147531,7	1698968,7	2027054,1	1238965,5	-35,0	-22,0	-9,5	-5,0	-1370,1	н. д.	-3877,7	-1525,2	-506,9	80,0	75,7	75,7	80,0	71,4
Чернівецька	279000,0	429500,0	637106,9	531727,5	5,7	н. д.	н. д.	6,6	2,4	н. д.	н. д.	н. д.	9,5	60,0	58,8	н. д.	н. д.	50,0
Чернігівська	275,8	362,5	483,5	794444,4	2,6	н. д.	3,1	н. д.	-3,9	-18,6	н. д.	4,0	н. д.	52,2	54,2	н. д.	80,0	н. д.

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України [5] і Головних управлінь статистики в областях

Рис. 1. Інтегрована емпірична модель ефективного розвитку логістики зерна в Україні (власна розробка)

1-ша група – регіони зі значним потенціалом і високим рівнем ефективності (Дніпропетровська, Київська, Харківська, Полтавська і Вінницька області);

2-га група – регіони зі значним потенціалом, але низьким рівнем ефективності (Черкаська, Івано-Франківська, Запорізька, Сумська, Рівненська, Донецька, Луганська і Одеська області);

3-тя група – регіони з незначним потенціалом, але високим рівнем ефективності (Львівська, Закарпатська, Житомирська, Миколаївська і Херсонська області);

4-та група – регіони з незначним потенціалом і невисоким рівнем ефективності (Тернопільська, Кіровоградська, Чернігівська, Хмельницька, Волинська і Чернівецька області).

Незаперечним лідером за рівнем розвитку хімічної промисловості є *Дніпропетровська* область, яка володіє ≈ 50 % запасів корисних копалин, а ступінь її забезпеченості мінеральними ресурсами утричі вищий, аніж у середньому в Україні. У 2017 р. хімічна промисловість області отримала найвищий серед регіонів України фінансовий результат (сальдо) від основної діяльності – 809,7 млн грн (проти збитку 120,1 млн грн у 2016-му).

Інші показники ефективності функціонування хімічної промисловості Дніпропетровської області також були одними з найвищих, зокрема, рентабельність операційної діяльності досягла 12,1 % (проти 3,1 % у 2016-му), а продуктивність праці – понад 2 млн. грн./ос. (проти 1,35 млн. грн./ос.), однак дещо скоротилась частка прибуткових підприємств (до 80,1 % проти 82,6 %). Обсяг реалізованої хімічної продукції в області у 2017 році зріс на 24,5% (після зниження у 2016-му на 20,5%), а темпи приросту капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції склали 5,53 разу. Водночас темпи приросту експорту хімічної продукції залишаються від'ємними з 2015 року. Як наслідок, частка експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції цього регіону у 2017 році зменшилась до 33,41 % (проти 39,02 % у 2014-му) (табл. 3). Значним потенціалом розвитку хімічної промисловості володіють також Харківська, Київська, Полтавська і Вінницька області, підприємства яких демонструють високий рівень ефективності функціонування.

Таблиця 3

Частка експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції, %

Регіон	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	68,75	67,13	66,80	63,44	57,99	59,39
Вінницька	16,18	23,99	44,46	27,56	19,37	18,32
Волинська	н. д.	н. д.	н. д.	89,55	н. д.	90,61
Дніпропетровська	32,28	35,35	39,02	33,80	41,86	33,41
Донецька	65,04	55,83	45,77	39,30	24,56	27,45
Житомирська	9,83	14,47	11,96	8,95	16,31	4,20
Закарпатська	10,87	10,36	7,24	55,01	49,39	64,42
Запорізька	69,07	84,04	75,52	82,96	86,07	77,96
Івано-Франківська	24,30	3,00	39,24	46,56	24,22	23,85
Київська	38,26	10,81	20,30	26,26	30,74	33,14
Кіровоградська	19,76	12,56	10,94	15,29	32,78	54,65
Луганська	55,85	45,01	38,33	18,81	20,57	26,16
Львівська	10,98	10,99	25,36	25,07	19,91	23,74
Миколаївська	98,06	88,30	72,80	89,80	82,33	97,11
Одеська	92,70	91,43	98,02	96,53	93,68	н. д.
Полтавська	30,08	64,46	68,92	54,12	69,70	60,73
Рівненська	48,97	43,27	45,12	48,27	21,08	23,51
Сумська	55,80	43,90	37,92	37,70	57,90	38,94
Тернопільська	30,13	0,42	10,06	19,78	36,53	46,65
Харківська	28,62	23,78	33,32	44,11	44,57	27,02
Херсонська	7,23	19,42	5,85	15,69	7,20	8,59
Хмельницька	75,93	19,54	37,31	41,17	44,39	58,57
Черкаська	47,61	33,62	27,69	9,98	9,85	4,18
Чернівецька	30,93	39,78	66,26	29,51	27,90	45,53
Чернігівська	12,44	4,66	72,34	7,10	8,43	6,94

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України [5] і Головних управлінь статистики в областях

Харківська область – це регіон із високим рівнем розвитку економіки, що обумовлено передусім його вигідним географічним розташуванням, зокрема близькістю до вугільно-металургійної бази Донбасу і Придніпров'я. Для хімічної промисловості цієї області характерний майже незмінно високий рівень ефективності функціонування за всіма аналізованими показниками. Окрім того, у Харківській області додатні темпи приросту обсягу реалізованої хімічної продукції, а з 2014 року – і темпи приросту капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції. Водночас частка експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції цього регіону є порівняно невисокою – 27,02 % у 2017 році (проти 44,57% у 2016-му), що, своєю чергою, стало наслідком зниження темпів приросту експорту хімічної продукції.

Київська область – регіон, на розвиток промислового сектора економіки якого значною мірою впливає знаходження на його території столиці України. Для хімічних підприємств цієї області загалом характерний високий рівень ефективності функціонування, однак у 2017 році, порівняно з попереднім, значення аналізованих показників суттєво знизились, зокрема: рентабельність операційної діяльності – на 4,8 в.п., частка прибуткових підприємств – на 7,6 в.п., фінансовий результат (сальдо) – на 126,2 млн. грн. Натомість продуктивність праці підвищилась на 4,87 %. Також із 2015 року в Київській області темпи приросту капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції щорічно становлять понад 90 %. Додатними із 2016 року є і темпи приросту експорту хімічної продукції. Як наслідок, частка експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції цього регіону зросла до 33,14 % у 2017 році проти 10,81 % у 2013-му.

Полтавська область віднесена до категорії перспективних передусім через сировинну базу. Ця область є провідним нафтогазовидобувним регіоном України – близько 40% українського газу та кожна 5-та тонна нафти з конденсатом видобувається з його надр, які характерні унікальним набором родовищ паливно-енергетичної та мінеральної сировини. У 2017 році хімічні підприємства цього регіону досягли найвищого в Україні рівня продуктивності праці – понад 3,8 млн. грн./ос. Таке зростання стало наслідком збільшення обсягу реалізованої хімічної продукції на 58,2%. Водночас відбулось суттєве зростання значень інших показників економічної ефективності функціонування хімічної промисловості: фінансовий результат склав 171,9 млн. грн. (проти збитку 14,2 млн. грн. у 2016 році), а рентабельність операційної діяльності – 11,2% (проти 1,5%). Також область із 2016 року нарощує експортний потенціал, зайнявши у 2017-му 7-ме місце серед регіонів України за часткою експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції (60,73%).

Хімічна промисловість *Вінницької області* динамічно розвивається. Так, у 2017 році темпи приросту обсягу реалізованої хімічної продукції склали 14,0 % (проти 11,8 % у 2016-му), темпи приросту експорту хімічної продукції – 3,6 % (проти -32,8 %), а темпи приросту капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – 178,1% (проти 30,0 %). Показники ефективності функціонування хімічної промисловості в регіоні упродовж аналізованого періоду також були порівняно високими: позитивні фінансові результати (сальдо) і рентабельність операційної діяльності, однак, відносно невелика частка прибуткових підприємств (60÷70 %).

Черкаська область володіє значним потенціалом для розвитку хімічної промисловості, однак унаслідок збиткової діяльності ПАТ «Азот» (одного з найпотужніших хімічних підприємств України) цей регіон віднесено до **2-ї групи**. У 2017 році, порівняно з попереднім роком, обсяг реалізованої хімічної продукції в регіоні зменшився на 46,9 %, а темпи приросту обсягу експорту хімічної продукції були від'ємними з 2012 року. Від'ємними також залишаються значення показників фінансового результату і рентабельності операційної діяльності. У 2017 році частка прибуткових хімічних підприємств в області зменшилась до 71,4 % (проти 80,0 % у 2016-му), а продуктивність праці – на 38,88 % при одночасному зменшенні чисельності працівників на 689 осіб. Наслідком цих та інших деструктивних процесів стало скорочення частки експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції регіону до 4,18 % проти 47,61 % у 2012 році.

Івано-Франківська область (регіон зі значною сировинною базою) у 2017 році значно наростила економічний потенціал розвитку своєї хімічної промисловості. Так, обсяг реалізованої хімічної продукції в області збільшився у 4,6 разу, обсяг експорту – у 4,3 разу, обсяг капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – у 0,8 разу, а продуктивність праці – у 4,8 разу при зростанні середньооблікової кількості штатних працівників хімічної промисловості регіону на 335 осіб. Однак, ефективність діяльності хімічних підприємств регіону у 2017 році залишилась

низькою (від'ємні фінансові результати і рентабельність операційної діяльності), хоча частка прибуткових підприємств зросла до 87,9 % проти 77,4 % у 2016-му.

Запорізька область – один із найбільш технологічно розвинених регіонів України зі значним науково-технічним та виробничим потенціалом, основу якого складають металургійний, машинобудівний та енергетичний комплекси. У 2017 році область продемонструвала позитивну динаміку ключових показників економічного потенціалу, зокрема, зростання темпів приросту обсягів реалізації та експорту хімічної продукції, а також темпів приросту капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції. Підвищився і рівень ефективності функціонування хімічної промисловості регіону: продуктивність праці збільшилась у 1,6 разу (але, водночас, було вивільнено 215 працівників), частка прибуткових підприємств – на 7,9 в.п., а рентабельність операційної діяльності досягла 1,9 % проти – 20,1 % у 2016 році. Також у 2017 році обсяг збитку хімічної промисловості зменшився до – 35,7 млн. грн. (проти 2871,8 млн. грн.). Для області характерні одні з найвищих в Україні значень показника частки експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції (≈80 %).

У *Сумській області* у 2017 році відбулось зростання темпів приросту обсягу реалізованої хімічної продукції (23,9 % проти – 17,6 % у 2016-му) і капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (20,4 % проти 12,8 %). Водночас темпи приросту експорту хімічної продукції стали від'ємними (-20,0 % проти 8,2 %), як і фінансовий результат (-22,5 млн. грн проти 9,9 млн. грн). Показники рентабельності операційної діяльності і частки прибуткових підприємств хімічної промисловості цього регіону теж перебували на низькому рівні: 1,1 % і 62,9 % відповідно. У 2017 році частка експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції області зменшилась до 38,94 % проти 57,9 % у 2016-му.

Хімічна промисловість *Рівненської області* представлена в основному ПрАТ «Рівнеазот». Це єдине підприємство на території Західного регіону України, яке є виробником мінеральних добрив та адипінової кислоти. Відповідно негативна динаміка показників розвитку хімічної промисловості регіону значною мірою визначається проблемами в діяльності цього підприємства-гіганта. Так, темпи приросту обсягу реалізованої хімічної продукції в області залишаються від'ємними з 2016 р., темпи приросту експорту хімічної продукції – з 2012-го, а темпи приросту капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – з 2015-го. Від'ємними були і значення показників рентабельності операційної діяльності і фінансового результату (сальдо), а частка прибуткових підприємств у 2017 році становила лише 52,8 %. Також в області за цей рік відбулось значне вивільнення працівників хімічної промисловості – 830 осіб.

Одеська область – високорозвинутий індустріальний регіон України. Проте на розвиток хімічної промисловості цієї області суттєво впливає діяльність ПАТ «Одеський припортовий завод». Відтак, фінансові труднощі (борг 193 млн. дол. за поставлений упродовж 2013-2014 років газ), унаслідок яких у 2017 році робота цього державного підприємства була призупинена, стали основною причиною падіння обсягів реалізації хімічної продукції на 90 % (порівняно з 2016-м), обсягів експорту хімічної продукції – на 64 %, а капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – на 33,6 %. Із 2016 року фінансовий результат (сальдо) хімічної промисловості регіону був від'ємним, операційна діяльність – збитковою. Упродовж 2016–2017 років частка прибуткових хімічних підприємств в Одеській області зменшилась на 8,4 в.п., а продуктивність праці знизилась у 7,25 разу при вивільненні 555 осіб (≈15 % середньооблікової кількості штатних працівників хімічної промисловості регіону у 2017 році).

До 2-ї групи віднесено також Донецьку і Луганську області, які мають потужну сировинну базу для розвитку хімічної промисловості. Проте, внаслідок втрати значної частини виробничих потужностей (через військові дії) ці області перестали бути лідерами в рейтингу регіонів України за економічним потенціалом хімічної промисловості. Так, частка Донецької області в структурі реалізованої хімічної продукції у 2017 році зменшилась до 2,7 % (проти 16,9 % у 2012-му), а в структурі експорту хімічної продукції – до 1,3 % (проти 16,0 %). Аналогічна ситуація в Луганській області, однак її частки у названих структурах за цей період скоротились дещо менше: на 8,8 в.п. і 9,0 в.п. відповідно. У такій ситуації закономірними є від'ємні фінансові результати і нерентабельна операційна діяльність хімічних підприємств у цих регіонах. Водночас у Донецькій області упродовж 2013-2017 років частка прибуткових підприємств зросла на 15,9 в.п. (до 76,3 %), а в Луганській – на 20,6 в.п. (до 65,0%). Позитивною є також тенденція до збільшення з 2016 року темпів приросту капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції в цих регіонах.

Частка 5-ти регіонів, віднесених до *3-ї групи*, у 2017 р. сумарно склала 6,06 % від загального обсягу реалізованої хімічної продукції в Україні і 3,34 % від її експорту. Проте ці області демонстрували стабільну динаміку нарощення потенціалу хімічної промисловості, зокрема, додатні темпи приросту обсягів реалізації (окрім Закарпатської у 2016 р.) і експорту (окрім Житомирської у 2017 р.) хімічної продукції. Окрім того, про перспективність розвитку цього сектора переробної промисловості в регіонах 3-ї групи свідчать незмінно високі значення показників ефективності функціонування їх хімічних підприємств. Так, упродовж 2013–2017 рр. фінансовий результат (сальдо) хімічної промисловості був додатним в усіх областях групи – *Львівській, Закарпатській, Житомирській, Миколаївській і Херсонській*, а операційна діяльність – рентабельною (окрім Львівської області у 2014 р.). Найефективніше функціонувала хімічна промисловість Миколаївської області, досягнувши найвищих серед регіонів України значень показників рентабельності операційної діяльності (27,5 % у 2017 р.) і частки прибуткових підприємств (87,5 % у 2016-му). Цей регіон також володіє значним експортним потенціалом – частка експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції Миколаївської області у 2017 році досягла 97,11 %.

Частка 6-ти регіонів, віднесених до *4-ї групи*, у 2017 році сумарно склала лише 3,21 % від загального обсягу реалізованої хімічної продукції в Україні і 2,37 % від її експорту. Однак, незважаючи на загалом незначний сировинний і економічний потенціал хімічної промисловості, деякі з областей цієї групи досягли позитивної динаміки значень окремих показників, зокрема:

– темпи приросту обсягів реалізованої хімічної продукції стабільно високі з 2013 року у Чернігівській області (з тенденцією до збільшення), а з 2015-го – у Хмельницькій і Чернівецькій областях (із тенденцією до зменшення);

– темпи приросту експорту хімічної продукції з 2014 року незмінно високі у Тернопільській і Хмельницькій (із тенденцією до збільшення) областях, із 2015-го – у Кіровоградській, а з 2016-го – у Чернігівській (із тенденцією до зменшення) областях;

– темпи приросту капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції з 2015 року відчутно (321,4 % за січень-вересень 2017 р.) зростають у Кіровоградській області.

Водночас негативною залишається динаміка показників функціонування хімічної промисловості у Волинській області, яка, водночас, є повністю експортоорієнтованою – у 2017 році частка експорту в обсязі реалізованої хімічної продукції цього регіону склала 90,61%. Варто зазначити, що в решти областей 4-ї групи (окрім Чернігівської) значення цього показника становило близько 50%.

Висновки. Хімічна промисловість є одним із найбільш важливих та перспективних (з огляду на високий рівень технологічності виробництва) секторів економіки. Розвитку хімічної промисловості в Україні сприяє передусім наявність потужної сировинної бази, зокрема, запасів майже всіх видів мінеральної хімічної сировини. Водночас відбувається зниження частки вітчизняної сировини у сировинному балансі хімічних виробництв (до рівня 25–30 %). Окрім того, внаслідок деструктивної дії чинників макроекономічного, ринкового та політичного характеру за останні роки значно зменшився виробничий, а надто – експортний, потенціал хімічної промисловості. Нарощення останнього передбачає реалізацію таких заходів:

– стимулювання експортної активності хімічних підприємств шляхом надання їм організаційно-технічної та інформаційної підтримки у напрямку удосконалення системи управління якістю продукції та забезпечення міжнародної сертифікації виробництв;

– проведення технічного і технологічного переоснащення (із подальшим розширенням) виробничих потужностей експортоорієнтованих базових хімічних виробництв, віднесення їх до категорії пріоритетних інноваційно-інвестиційних проектів та розширення на цій основі експорту хімічної продукції, яка формує експортний профіль України і, водночас, має стабільний попит на світовому ринку;

– створення нових високотехнологічних хімічних виробництв на основі реалізації потужних інноваційно-інвестиційних проектів, які забезпечать товарну диверсифікацію вітчизняного експорту хімічної продукції шляхом збільшення у його структурі частки кінцевої товарної продукції та продукції з поглибленим рівнем технологічної переробки;

– втілення на засадах державно-приватного партнерства інфраструктурних проектів (зокрема з будівництва у портах спеціальних об'єктів для виробництва комплексних добрив, призначених для експорту, а також терміналів для відвантаження хімічної продукції).

Джерела та література

1. Промисловість України 2014–2016: невикористані можливості, шляхи відновлення, модернізації та сучасної розбудови: наукова доповідь / редкол.: О. І. Амоша, І. П. Булеєв, Ю. С. Залознова; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2017. 554 с.
2. Шевцова Г. З., Швець Н.В. Кластеризація хімічної промисловості: європейський досвід та уроки для України. *Вісник економічної науки України*. № 2, 2017. С. 103–109.
3. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості: наукова доповідь / за ред. В. М. Гейця, Т. О. Осташко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. 184 с.
4. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л. В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2018. 158 с.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики України – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

References

1. Amosha, O. I., Buleyev, I. P., & Zaloznova, Yu. S. (Eds.) (2017). *Promyslovist' Ukrainy 2014–2016: nevykorystani mozhlyvosti, shlyakhy vidnovlennya, modernizatsiyi ta suchasnoyi rozbudovy* [Industry of Ukraine 2014-2016: unused opportunities, ways of restoration, modernization and modernization]. Scientific Report. Kyiv: Institute of industrial economics of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian]
2. Shevtsova, H. Z., & Shvets, N. V. (2017). *Klasteryzatsiya khimichnoyi promyslovosti: yevropeys'kyi dosvid ta uroky dlya Ukrainy* [Clustering of the chemical industry: European experience and lessons for Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy – Herald of the Economic Sciences of Ukraine*, 2, 103–109 [in Ukrainian].
3. Heyets, V. M., & Ostashko, T. O. (Eds.) (2016). *Implementatsiia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS: ekonomichni vyklyky ta novi mozhlyvosti* [The implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU: Economic Challenges and Opportunities]. Scientific Report. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
4. Deyneko, O. T. (2018). *Rozvytok promyslovosti dlya zabezpechennya zrostannya ta onovlennya ukraïns'koyi ekonomiky* [Development of industry for growth and renewal of the Ukrainian economy]. Scientific Report. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.01.2019 р.

УДК 504.06 (477.83)

Павлова Олена,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри аналітичної економіки та природокористування,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-8696-5641
e-mail: strishenec.olena@eenu.edu.ua

Павлов Костянтин,
доктор економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Козлов Владислав,
студент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-5006-3278
e-mail: vladyslavdrianovich@gmail.com
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-76-85>

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПОВОДЖЕННЯ
З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ**

Проаналізовано законодавчу та нормативно-правову базу, яка регулює поводження з твердими побутовими відходами в Україні, та діяльність органів місцевих, обласних та загально державних органів влади в цій сфері. Проаналізовано кількість утворених відходів та система їх управління як з позитивної так із негативної точки зору. Зроблено висновок, що в Україні відсутня чітка організаційна структура управління відходами, та не існує належного контролю за дотриманням законодавчих та нормативно-правових норм. Процес імплементації українського законодавства у сфері поводження з відходами до законодавства ЄС частково вирішить проблеми поводження з відходами в Україні, що потребуватиме моделювання своїх особливостей з роботою та реалізацією.

Ключові слова: тверді побутові відходи, поводження з відходами, правове регулювання, імплементація.

Павлова Елена,
доктор экономических наук, профессор,
заведующая кафедрой аналитической экономики и природопользования,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк; ORCID ID 0000-0002-8696-5641
e-mail: strishenec.olena@eenu.edu.ua

Павлов Константин,
доктор экономических наук, доцент,
доцент кафедры аналитической экономики и природопользования,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки;
г. Луцк; ORCID ID 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Козлов Владислав,
студент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки;
г. Луцк; ORCID ID 0000-0001-5006-3278
e-mail: vladyslavadrianovich@gmail.com

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕССОМ ОБРАЩЕНИЯ С ТБО В УКРАИНЕ

Проанализирована законодательная и нормативно-правовая база, регулирующая обращение с твердыми бытовыми отходами в Украине, и деятельность органов местных, областных и общих государственных органов власти в этой сфере. Проанализированы количество образованных отходов и система их управления как с положительной, так и с отрицательной точки зрения. Сделан вывод, что в Украине отсутствует четкая организационная структура управления отходами, и не существует надлежащего контроля за соблюдением законодательных и нормативно-правовых норм. Процесс имплементации украинского законодательства в сфере обращения с отходами с законодательством ЕС частично решит проблемы обращения с отходами в Украине, что потребует моделирования своих особенностей с работой и реализацией.

Ключевые слова: твердые бытовые отходы, обращение с отходами, правовое регулирование, имплементация.

Pavlova Olena,
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Analytical Economics and Natural Resources
of the Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-8696-5641
e-mail: strishenec.olena@eenu.edu.ua

Pavlov Konstantyn,
Doctor of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Analytical Economics and Natural Resources of Lesya Ukrainka
Eastern European National University,
Lutsk; ORCID ID 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Kozlov Vladyslav,
Student,
Lesia Ukrainka Eastern European National University;
Lutsk; ORCID ID 0000-0001-5006-3278
e-mail: vladyslavdrianovich@gmail.com

LEGAL ADJUSTMENT AND MANAGEMENT OF PROCESS OF SOLID WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE

The legal framework, normative legal acts of the order and regulations regulating the management of solid domestic waste in Ukraine, and the activities of executive bodies and local self-government bodies in this area are analyzed. The order of dealing with solid household waste and the problems that are facing today. The magnitude of the impact and future trends. It is concluded that there is no clear organizational structure of waste management in central and local government in Ukraine, there is no proper control over observance of the legislative and norms of emissions and management of solid domestic waste. The process of implementation of the Ukrainian legislation in the field of waste management to the EU legislation and the problems of their introduction and future prospects, which partially solve the problems of waste management in Ukraine, are revealed.

Key words: municipal solid waste, waste management, legal regulation, implementation.

Постановка проблеми. З часу прийняття Закону України «Про відходи» минуло 10 років, проте через неузгодженості в нормативних документах і дублювання управлінських функцій існує безліч недоліків у системі поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ). На державному рівні намагаються покращити і розвинути законодавчі засади поводження з відходами з метою приєднання України до основних міжнародних екологічних конвенцій.

Інтенсифікація накопичення ТПВ супроводжується погіршенням стану об'єктів складування відходів (звалища, полігони ТПВ). З метою запобігання негативному процесу деградації довкілля, що зумовлене неконтрольованим накопиченням відходів, розроблено кілька нормативних документів, які покликані врегулювати процес поводження з відходами в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавча база, що регулює поводження з відходами в Україні, даватиме змогу зрозуміти причини негативної ситуації, яка тут сформувалась. Україна характеризується одним із найвищих у Європі показників накопичення ТПВ. Щорічно в нашій країні утворюється 30 млн м³ТПВ (7,5–9 млн т). Не існує місць видалення відходів, які певною мірою можна назвати полігонами (полігон ТПВ є інженерною спеціалізованою спорудою, яку призначено для захоронення твердих побутових відходів). Існуючі сміттєзвалища перевантажені й не відповідають санітарним вимогам. Станом на 2007 рік під сміттєзвалищами зайнято понад 130 тис. га території України. Майже 50 % у структурі ТПВ – це використана упаковка. Рівень використання відходів як вторинної сировини становить 3 %, і це надзвичайно низький показник, оскільки сьогодні існує безліч технологій рециклінгу ТПВ [1]

Такі проблеми в галузі та неналежне вирішення правового регулювання поводження з відходами зумовлює збільшення кількості наукових праць, присвячених цій тематиці. Зокрема, праці науковців Альошина О. О., Міщенко В. С. та ін. [1; 2; 4–7; 9] присвячено питанням узгодженості нормативних документів, здійсненню податкової політики в системі поводження з відходами, інвестиційному забезпеченню, імплементації європейського законодавства. Щороку високопосадовці затверджують нові нормативні документи щодо вирішення зазначеної проблеми, вносять зміни, які не завжди узгоджені між собою. Проте в Україні й досі не існує єдиного вектора розвитку правового регулювання процесом поводження з відходами, а запозичені закордонні аналоги нормативних документів без ретельного опрацювання та апробації неможливо застосувати в українських умовах.

Постановка завдання. Мета статті – є аналіз законів, підзаконних актів, постанов, наказів та інших нормативно-правових документів, які регулюють процес поводження з відходами.

Виклад основного матеріалу. Діяльність усіх органів влади у сфері поводження з ТПВ необхідно спрямувати на забезпечення реалізації обов'язку держави, згідно зі статтею 16 Конституції України. Українське законодавство встановлює спеціальний правовий режим поводження з відходами, який передбачає комплекс певних заходів і правил на всіх стадіях – від утворення до захоронення. Цей режим регулюють закони «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про відходи»,

«Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», Кодекси України та інші нормативні документи. Накази, які регулюють поводження з відходами, розроблено і затверджено Міністерством охорони навколишнього природного середовища, Міністерством будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України (з 2007 року діє окреме Міністерство з питань житлово-комунального господарства (Міністерство ЖКГ)) та Міністерством охорони здоров'я України (МОЗ).

Першим у екологічній сфері в Україні прийнято закон «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991). Законодавчі норми поводження з відходами в Україні були фрагментарними до 1998 р. Закон України (ЗУ) «Про відходи» від 5 березня 1998 року – перший крок створення нормативно-правової та методичної бази поводження з відходами. Впродовж 1998–2007 рр. для виконання закону прийнято нормативні акти, зокрема п'ять законів та 23 постанови Кабінету Міністрів України. Закон «Про відходи» започаткував подальшу нормотворчу роботу в цьому напрямі, він налічує положення Рамкової директиви ЄС про відходи (75/442/ЄС). Законом визначено базові принципи державної політики щодо відходів, а саме: забезпечення збирання та видалення відходів; сприяння утилізації відходів; зведення до мінімуму утворення відходів; організація контролю за місцями розміщення відходів тощо.

Відповідно до ЗУ «Про відходи» та інших нормативно-правових актів, вирізняють кілька груп відходів. Систематизований перелік відходів і кодів, що закріплюються за ними, міститься у Державному класифікаторі відходів (ДК 005-96 від 29.02.1996 р.). До складу відходів також належить непридатна до експлуатації продукція, вироби, медичні препарати, які втратили свої споживчі властивості та у яких містяться певні хімічні й біологічні компоненти, що потребують безпечного видалення. Зазначена категорія належить до відходів споживання, серед яких виокремлюють побутові відходи. Побутові відходи можуть бути твердими та рідкими. Твердими побутовими відходами є такі, що утворюються в процесі життєдіяльності людини й накопичуються у житлових будинках, закладах соціальної сфери (харчові відходи, предмети домашнього вжитку, сміття, опале листя, макулатура, скло, метал, полімерні матеріали тощо) і не мають подальшого використання за місцем їхнього утворення.

Згідно з наказом «Про затвердження методичних рекомендацій з прибирання територій об'єктів благоустрою населених пунктів (затвердженого Міністерством ЖКГ, 07.07.2008 р.), в Україні передбачено систему збирання та вивезення твердих і рідких побутових відходів, а саме: послідовність виконання технологічних операцій з вилучення, накопичення і розміщення відходів у спеціально відведених місцях та їхнє вивезення у пункти знешкодження.

Відповідно до ЗУ «Про відходи», окрему категорію утворює вторинна сировина. Цей процес регулюють Постановою Кабміну від 26.07.2001 р. № 915 «Про впровадження системи збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації відходів як вторинної сировини» (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1069 від 25.07.2002 р. та № 1084 від 26.07.2002 р.). [13].

Запобігання утворенню відходів та екологічно безпечне поводження з ними регулюють накази: Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України (Мінбуд) «Про затвердження Норм утворення твердих побутових відходів для населених пунктів України» та «Про затвердження Методики розроблення оцінки впливу на навколишнє природне середовище для об'єктів поводження з твердими побутовими відходами», затверджені 10.01.2006 р., а також наказ Міністерства ЖКГ «Про затвердження методичних рекомендацій з організації роздільного збирання твердих побутових відходів» від 05.08.2008 р.

Згідно з наказами Кабміну, регулюється встановлення: нормативів утворення відходів на одиницю продукції та норми утворення ТПВ для населених пунктів; лімітів утворення та розміщення відходів і заборона будь-якої господарської діяльності, пов'язаної з утворенням відходів; загальних вимог щодо поводження з побутовими відходами. Також регулюється: запровадження санкцій за перевищення відповідних лімітів; визначення місць розміщення підприємств та інших об'єктів поводження з відходами, а також їхня експлуатація; заборона ввезення в Україну відходів з метою їхнього зберігання чи захоронення та інше.

Відповідно до наказу Мінбуду «Про затвердження Санітарно-технічного паспорта полігону твердих побутових відходів (типового)» від 10.01.2006 р., на кожен об'єкт зберігання чи видалення відходів необхідно складати спеціальний паспорт. У ньому серед іншого зазначають: найменування та код відходів (згідно з ДК 005-96), кількісний і якісний склад, походження, а також технічні характеристики місць зберігання чи видалення відходів, відомості про методи контролю для безпечної експлуатації об'єктів.

Процес поводження з ТПВ на основі перелічених вище нормативних документів потребує системи управління. Державне управління у цій сфері здійснюють Кабмін, відповідні органи АР Крим, місцевих державних адміністрацій та місцевого самоврядування, а також спеціально уповноважені органи виконавчої влади у сфері поводження з відходами. До останніх належать Міністерство охорони навколишнього природного середовища (Міністерство ОНПС), Міністерство ЖКГ та МОЗ України. Управління відходами здійснюється відповідно до «Положень» про ці міністерства. У цих документах прописано нормативні передумови управління відходами, на їхній основі формується загальна управлінська структура. Недоліки, які закладено в організаційну структуру, створюють проблеми і перешкоди для належного поводження з ТПВ. [16].

Реалізує державну політику в сфері поводження з відходами Кабмін. Його компетенцією є: розроблення і виконання програм у відповідній сфері, затвердження порядку надання дозволів і встановлення умов збирання відходів; затвердження переліку небезпечних відходів; розроблення переліку окремих видів відходів як вторинної сировини; визначення порядку обліку утворення, утилізації та видалення відходів; організація підготовки фахівців у сфері поводження з відходами; встановлення порядку розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів; визначення органу ліцензування у сфері поводження з відходами та ін.

Норми у будівництві та експлуатації споруд, які діють у сфері поводження з відходами, регулює Міністерство регіонального розвитку та будівництва (до 16 травня 2007 р. Мінбуд). Міністерство ЖКГ, створене 2007 р., у регіонах представлено обласними управліннями житлово-комунального господарства. Міністерство забезпечує реалізацію державної політики у сфері житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів; розробляє і затверджує державні стандарти, норми і правила, які регулюють поводження з відходами; здійснює технічну інвентаризацію об'єктів поводження з побутовими відходами; організовує державний контроль за дотриманням законодавства у сфері житлово-комунального господарства.

Міністерство ОНПС здійснює: комплексне управління відходами; державну екологічну експертизу; видачу дозволів, лімітів на виконання операцій з відходами; контроль за веденням первинного обліку щодо поводження з відходами та їхньою паспортизацією; участь у нормотворчій роботі з питань, що регулюють поводження з відходами; затвердження переліку небезпечних властивостей відходів за погодженням з Державною санепідемслужбою України та ін. Забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення є однією із функцій МОЗ України. Головними напрямками роботи у сфері поводження з відходами є: забезпечення виконання державної санітарно-епідеміологічної експертизи (у тім числі і на предмет дотримання санітарних норм при здійсненні діяльності у сфері поводження з відходами); затвердження державних санітарних норм, правил, гігієнічних нормативів. [15].

Відповідно до статті 21 ЗУ «Про відходи», органи місцевого самоврядування забезпечують розробку та затвердження схем санітарної очистки населених пунктів та затвердження місцевих і регіональних програм поводження з відходами, контроль за їхнім виконанням, а також організацію збору і видалення твердих побутових відходів, створення полігонів; приймають рішення про відвід земельних ділянок для розміщення відходів і будівництва об'єктів поводження з відходами. Також вони здійснюють: контроль за використанням відходів; реєстрацію місць видалення відходів та об'єктів утворення, оброблення, утилізацію; паспортизацію відходів; затвердження лімітів на утворення та розміщення відходів; визначення розміру платежів за розміщення відходів; забезпечення ліквідації несанкціонованих і неконтрольованих звалищ; надання дозволів на будівництво або реконструкцію (експлуатацію) об'єктів поводження з відходами на відповідній території.

Держкомзем України забезпечує розроблення та здійснення організаційних, екологічних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, їхній захист від шкідливих антропогенних впливів (у тім числі зумовлених недодержанням норм поводження з відходами). [14].

Державна інспекція з контролю за використанням і охороною земель здійснює контроль за розміщенням, проектуванням, будівництвом і введенням в дію об'єктів, які негативно впливають або можуть вплинути на стан земель; здійснює також контроль за виконанням комплексу необхідних заходів щодо захисту земель від забруднення чи засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами.

Регуляторні функції та функції контролю на обласному і районному рівнях здійснюють інспектори: державної екологічної інспекції (ДЕІ); державної санітарно епідеміологічної служби; місцевих адміністрацій, а з червня 2008 р. – й інспектори житлово-комунального господарства. На місцевому рівні інспектори повинні займатися широким спектром питань, що вимагає регулярного навчання та перепідготовки. Проблеми фрагментарності та накладання контролюючої діяльності різних інспекцій не вирішено. Спільні перевірки повинні слугувати одним зі шляхів до координації діяльності та уникнення конфліктів. Міністерство економіки та Міністерство фінансів України у сфері поводження з відходами, відповідно, здійснюють економічне обґрунтування щодо необхідності фінансування природоохоронних заходів з державного бюджету, у тім числі з резервного фонду, та забезпечують фінансування природоохоронних заходів.

Головним напрямом роботи Міністерства надзвичайних ситуацій у сфері поводження з відходами є: попередження та ліквідація наслідків аварій та катастроф природного і техногенного характеру, здійснення державного контролю за пожежною безпекою. Дозвільна система в галузі охорони довкілля в Україні базується на використанні гранично-допустимих концентрацій (ГДК). З квітня 2006 року дозволи видають на термін до десяти років (досі видавали на три роки). Триваліший період даватиме змогу оптимізувати роботу обласних управлінь ОНПС.

Збір за розміщення відходів включено до загального «Збору за забруднення навколишнього природного середовища», його надходження до зведеного загального бюджету становить приблизно 0,22 %. А показник збору за розміщення відходів ще менший, окремо вирахувати його практично неможливо. Здебільшого, обсяги відходів розраховують на підставі нормативів, а не вимірюють безпосередньо. Плата повинна заохочувати розвиток інших (окрім складування на звалищах) варіантів поводження з відходами, у тім числі повторне використання. [13].

В Україні, з метою подальшого поліпшення умов і впровадження системи сепаративного збору, комплексної переробки та утилізації відходів як вторинної сировини, у 2002 р. створено державну компанію «Укрекокомресурси». Її діяльність спрямовує і координує Кабмін. Компанія повинна здійснювати державну політику щодо утилізації використаної тари та упаковки, а також вона є головним розпорядником коштів спеціального фонду надходжень від тари та упаковки. Для досягнення поставлених завдань ДК «Укрекокомресурси» може залучати іноземні інвестиції, реалізувати інвестиційні проекти тощо. Проте ця компанія не надто добре виконує свої функції, отож ініціативу намагаються перехопити приватні підприємства [1].

Для якісного вирішення проблеми поводження з відходами в Україні прийнято рішення щодо гармонізації системи Українського законодавства в галузі охорони довкілля із законодавством ЄС. Усі нові проекти законодавчих актів повинні пройти верифікацію Міністерства ОНПС на предмет їхньої сумісності з *acquis communautaire* (термін, який зазвичай використовують до всього законодавства ЄС, включаючи договори, регламенти та директиви). Цю процедуру координує Міністерство юстиції. Відсутність стратегічного підходу – головна причина, яка сповільнює процес імплементації [7].

Для того, щоб зрозуміти переваги законодавства ЄС, ми коротко окреслимо цілі європейської стратегії поводження з відходами:

- Виробник відходів не має права знищувати (наприклад, закопувати або спалювати) ті відходи, котрі можна утилізувати (використавши як вторинну сировину). Якщо у даний момент немає такої можливості (відсутні технології чи бракує виробничих потужностей тощо), він зобов'язаний придатну до утилізації частину відходів зберігати до вирішення проблеми.

- Не можна знищувати ті відходи, котрі можна використовувати як енергетичний ресурс. Якщо цього наразі не відбувається, виробник (власник) відходів зобов'язаний зберігати такі відходи до виникнення цієї можливості.

- Виробник відходів має право та зобов'язання видалити (ліквідувати тим чи іншим способом, захоронити на полігонах тощо) тільки ті відходи, котрі не можна ні утилізувати, ні використати як енергоресурс.

Дослідження питань адаптації українського законодавства до законодавства ЄС у сфері поводження з відходами здійснено Українсько-Європейським консультативним центром з питань законодавства. У таблиці наведено оцінки стану наближення українського законодавства до норм ЄС та рекомендації щодо заходів, які необхідно вжити для подальшого наближення. Отже, українське

законодавство ще не відповідає стандартам, які існують у країнах ЄС. Правова галузь перебуває на етапі формування. За результатами перевірки експерти підготували рекомендації щодо необхідних заходів з гармонізації законодавства України, беручи за основу Директиву 75/442/ЄС. Згідно з рекомендаціями необхідно: здійснити заходи з удосконалення нормативно-правового регулювання відходами, запобігати збільшенню їхньої кількості; використовувати чисті, ефективні технології; розробити заборони утворення несанкціонованих звалищ сміття; запровадити спеціальні заходи з контролю за несанкціонованими звалищами сміття.

**Стан адаптації українського законодавства до законодавства ЄС
щодо поводження з відходами [7]**

Нормативно-правові акти ЄС	Законодавчі акти України	Рівень наближення	Оцінка рівня відповідності
Директива Ради 91/689 ЄЕС про небезпечні відходи	Закон України «Про відходи» зі змінами та доповненнями від 07.03 2002 р.; Закон України «Про небезпечні відходи» зі змінами та доповненнями від 18.01.2001р.	Гармонізація триває*	З метою запобігання негативного впливу на навколишнє природне середовище продовжується впровадження цього законодавства
Директива Ради 94/67/ ЄС про спалювання небезпечних відходів	Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»	Не гармонізовано**	Діяльність у цьому напрямі регулюють спеціальні нормативи, що знаходяться в інших законах та підзаконних актах
Директива Ради 1999/31/ ЄС про захоронення відходів	Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»; «Про відходи»; «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення»; «Про поводження з радіоактивними відходами»; «Про металобрухт»; Кодекс України «Про надра»	Гармонізація триває	Ці та інші правові акти регламентують відносини щодо поводження з відходами відповідно до системи управління. Уряд розробляє додаткові заходи із запровадження системи регулювання щодо збереження природних ресурсів на основі використання відходів

* – Перші кроки у застосуванні цього правового інструменту вже зроблено або підготовлено ґрунтовні проекти законодавчих актів, що знаходяться на розгляді в Уряді чи Верховній Раді.

** – Правова галузь знаходиться на ранньому етапі розвитку, в її структурі відсутні певні правові інструменти регулювання сектору.

На основі Директиви Ради 94/67/ЄС про спалювання небезпечних відходів – запровадити спеціальні норми запобігання забрудненню довкілля, яке може виникнути під час спалювання небезпечних відходів на сміттєспалювальних підприємствах. Відповідно до Директиви Ради 1999/31/ЄС про захоронення відходів, удосконалити існуюче законодавство, беручи до уваги важливість збереження довкілля з урахуванням зменшення ризиків впливу на ґрунт і забруднення підземних водних джерел, посилити моніторинг і контроль за місцями захоронення відходів.

Одним із завдань є розробка нової редакції класифікатора відходів, гармонізованого з європейськими стандартами, приведення у відповідність до європейської практики систем платежів за утворення та розміщення відходів (з виведенням їх із системи платежів за забруднення НПС). Необхідно конкретизувати визначення «відходи». Адаптація Українського законодавства у сфері поводження з відходами до норм, які є у законодавстві ЄС, здійснюється у напрямі коректування існуючих та розробки і затвердження нових (додаткових) екологічних норм, а також нормативно-правових актів.

Згідно з загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства ЄС, передбачено: підготовку проекту Закону України «Про регулювання обсягів викиду та поглинання парникових газів», згідно з Директивою 2003/87/ЄС (щодо створення Європейської системи торгівлі дозволами на викиди парникових газів) та Директивою 2004/101/ЄС (щодо зв'язку Європейської системи торгівлі дозволами на викиди парникових газів з механізмом Кіотського протоколу). Останніми роками ВР та Урядом України прийнято близько 1 тисячі різноманітних програм і близько 200 концепцій розвитку у сфері поводження з відходами.

Практично кожна з таких програм передбачає розроблення аналогів на регіональному рівні, проте відсутність фінансування унеможлиблює їхнє виконання. Наприклад, «Програма виготовлення вітчизняного обладнання промислової переробки твердого побутового сміття» від 25.04.1997 р.; «Програма використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року» від 28.06.1997 р.; «Програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2002–2005 роки та на період до 2010 року» від 14.02.2002 р.; «Програма реформування та розвитку житлово-комунального господарства на 2000–2010 роки» від 24.07.2004 р. Національну стратегію поводження з ТПВ в Україні затверджено 4.03.2004 р. Головна мета стратегії – зменшення обсягів утворення та негативного впливу всіх видів ТПВ, забезпечення стабільного розвитку, чистоти українських міст і здоров'я населення. Стратегія повинна сприяти створенню адекватного підходу до розвитку та покращення системи поводження з ТПВ в Україні. У процесі реалізації національних, регіональних і місцевих програм переробки відходів визначено такі джерела фінансування:

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, державний бюджет, місцеві бюджети та (у деяких випадках) іноземні інвестори. Результатом такої великої кількості програм за обмеженого фінансування є те, що багато програм і досі не виконано. З метою створення механізму еколого–економічного врегулювання діяльності у сфері поводження з побутовими відходами розроблено проект закону «Про побутові відходи» (його обговорювали на наукових конференціях), проте так і не введено в дію.

Висновки. Отже, існуючу законодавчу базу поводження з відходами розвинуто впродовж останнього десятиріччя. Довготривалий період розробки законодавства спричинив формування системи, складної для трактування, внутрішньо несумісної та суперечливої, відтак важкої у дотриманні та виконанні. Накопичення протиріч і плутанини в екологічному законодавстві стимулювало дискусії щодо «кодифікації» екологічних законів (за зразком законодавства ЄС). Однією з перешкод кодифікації екологічних законів є нестача ґрунтового аналізу ефективності та результативності існуючого законодавства, вартість і вплив їхнього адміністрування та застосування, і можливі регуляторні проблеми. Сьогодні в Україні відсутня чітка організаційна структура управління відходами, не існує належного контролю за дотриманням законодавчих норм.

Програми, про які ми вже говорили, не використовуються. Для підтримки національних цілей покращення поводження з ТПВ, існуюче законодавство необхідно переглянути та оновити. Необхідно впровадити жорсткіші механізми контролю, сформувати чітку структуру управління ТПВ. Потрібно також доповнити законодавчу базу, зокрема, доопрацювати і затвердити закони про: тверді побутові відходи, упаковку та відходи упаковки тощо. Необхідне розроблення і впровадження стимулів для залучення відходів як вторинної сировини у виробництво. Чітко розмежувати поняття «відходи» та «вторинна сировина», а також інші терміни, які некоректно вживаються або тотожні за змістом, а використовуються у різних формах. Загалом процес імплементації українського законодавства у сфері поводження з відходами до законодавства ЄС частково вирішить ці проблеми. Оскільки в Україні вже створено державну компанію «Укрекокомресурси», її завдання – утримувати лідерські позиції на ринку збору і переробки вторинної сировини, беручи за взірець німецьку систему «Der gruner punkt». Необхідно чітко визначити та розмежувати адміністративні обов'язки між різними установами, які задіяні в управлінні відходами, уникати дублювання повноважень. З метою якісного управління побутовими відходами відповідні установи повинні отримувати належне фінансування.

Джерела та література

1. Альошин О. О. Про нормативно-правове та організаційно-технологічне забезпечення діяльності в сфері поводження з вторинними ресурсами та побічними продуктами в промисловості. Збірка інформаційно-аналітичних матеріалів для органів місцевого самоврядування, міністерств та відомств, що регулюють сферу поводження з відходами, та підприємницьких структур. Відходи виробництва та споживання. Вип. 1. Київ, 2006. С. 128–135.

2. Боровик Г. А. Муниципальные программы по раздельному сбору ТБО. Методы решения экологических проблем. Сумы: Университетская книга, 2001. С. 372–384.
3. Гавриленко О. П. Геоекологічне обґрунтування проектів природокористування: навч. посіб. Київ: Ніка-Центр, 2003. 332 с.
4. Ігнатенко О. П. Економіко-екологічні аспекти рециклу вторресурсів з твердих побутових відходів. URL: [http:// www.uwodgeo.org.ua](http://www.uwodgeo.org.ua).
5. Мірзеханова З. Г., Антонова Л. А., Дебеляя І. Д. та ін. Геоекологічні аспекти захоронення твердих побутових відходів міста Хабаровська. Географія і природні ресурси. 2004. № 1. С. 51–58.
6. Міщенко В. С. Проблеми нормативно-правового забезпечення поводження з відходами в Україні. Збірка інформаційно-аналітичних матеріалів для органів місцевого самоврядування, міністерств та відомств, що регулюють сферу поводження з відходами, та підприємницьких структур. Відходи виробництва та споживання. Вип. 1. Київ, 2006. С. 139–142.
7. Огляд результативності природоохоронної діяльності. Україна. Другий огляд. Європейська економічна комісія. Комітет з екологічної політики. Організація об'єднаних націй. Нью-Йорк; Женева, 2007.
8. Топчієв О. Г. Геоекологія: Географічні основи природокористування. Одеса: Астропрінт, 1996. 392 с.
9. Франке, Форбз, Макдугал. Управление переработкой отходов в Европе. 2003. URL: [http:// www.kmy.gov.ua](http://www.kmy.gov.ua).
10. Черп О. М., Вініченко В. Н. Проблема твердих побутових відходів: комплексний підхід. URL: [http:// www.ecologia.nier.org](http://www.ecologia.nier.org).
11. Шищенко П. Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. Київ: Фитосоцицентр, 1999. 284 с.
12. Taylor. Talking trash: The economic and environmental issues of landfills. Environmental Health Perspectives. 107(8): A404-A409, 1999.
13. Павлов К. В., Федина К. М. Проблеми екологічної безпеки як складової частини енергетичної безпеки України. Актуальні проблеми прикладної економіки: [кол. моногр.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф О. М. Стрішенець. Луцьк: Вежа-Друк. 2017. С. 85–98.
14. Павлов К. В. Застосування методів нормування показників та нечіткої логіки при оцінці рівня еколого-безпечного природокористування. Структурні зміни в економіці природокористування: теоретичні основи та прикладні аспекти: [кол. моногр.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф О. М. Стрішенець. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 46–63.
15. Стрішенець О. М. Екологічна безпека управління біоенергетичних підприємств України в контексті залучення німецького досвіду. Теорія та практика менеджменту безпеки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (18 травня 2017 р.) / Відп. ред. проф. Л. М. Черчик. Луцьк, 2017. С. 109–112.
16. Стрішенець О. М., Павлов К. В. Особливості конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Економіка». Зб. наук. праць. Вип. 1 (47). Т. 2. / Ужгород, 2016. С. 35–38.

References

1. Alyoshin, O. O. (2006). Pro normatyvno-pravove ta orhanizatsiyno-tekhnologichne zabezpechennya diyal'nosti v sferi povodzhennya z vtorynnymy resursamy ta pobichnymy produktamy v promyslovosti [On normative-legal, organizational and technological support of activities in the field of management of secondary resources and by-products in industry] [in Ukrainian].
2. Borovik G. A. (2001). Munitsipal'nyye programmy po razdel'nomu sboru TBO [Municipal programs for separate collection of MSW]. Sumy: University's book [in Russian].
3. Gavrilenko O. P. (2003). Heoekologichne obgruntuвання proektiv pryrodokorystuvannya [Geoecological substantiation of nature management projects Nika-Center]. Nika-Center [in Ukrainian].
4. Ignatenko O. P. (2008). Ekonomiko-ekologichni aspekty retsyklu vtortresursiv z tverdych pobutovykh vidkhdov [Economic-ecological aspects of recycling of recycled materials from solid household wastes] [in Ukrainian].
5. Mirzekhanova Z. G., L., Antonova, I. and Debelaya, D. (2004). Heoekologichni aspekty zakhoronennya tverdych pobutovykh vidkhdov mista Khabarovs'ka [Geoecological aspects of burial of solid municipal waste in the city of Khabarovsk] Heohrafiya i pryrodni resursy. – Geography and natural resources, 1, 51–58 [in Ukrainian].
6. Mischenko, V. S. (2006). Problemy normatyvno-pravovoho zabezpechennya povodzhennya z vidkhdamy v Ukrayini [Problems of normative-legal provision of waste management in Ukraine]. Zbirk informatsiyno-analitychnykh materialiv dlya orhaniv mistsevoho samovryaduvannya, ministerstv ta vidomstv, shcho rehulyuyut sferu povodzhennya z vidkhdamy, ta pidpryyemnyts'kykh struktur. Vidkhody vyrobnytstva ta spozhyvannya – Collection of information and analytical materials for local governments, ministries and departments regulating the field of waste management, and business structures. Production and consumption wastes, 1, 139-142 [in Ukrainian].
7. Oglyad rezul'tatyvnosti pryrodooxonnoyi diyal'nosti. Ukrayina. Drugy'j oglyad. Yevropejs'ka ekonomichna komisiya. Komitet z ekologichnoyi polityky'. Organizaciya ob'yednany'x nacij. [Review of the effectiveness of

- environmental activities. Ukraine. The second review. European Economic Commission. Committee on Environmental Policy. United Nations].- New York; Geneva, 2007 , [in Ukrainian].
8. Topchiyev O. (1996) Geoekologiya: Geografichni osnovy` pry`rodokory`stuvannya [Geocology: Geographical bases of nature use.]. - Odessa: Astroprint, , [in Ukrainian].
 9. Franke, Forbz, Makdugal. (2003) Upravleny`e pererabotkoj otxodov v Evrope.- [Management of waste management in Europe]. - [http:// www.kmy.gov.ua](http://www.kmy.gov.ua). [in Russian].
 10. Cherp O. M., Vinichenko V. N. Problema tverdix pobutovyx vidxodiv: kompleksny`j pidxid. [The problem of solid household waste: a complex approach.]. URL: [http:// www.ecologia.nier.org](http://www.ecologia.nier.org), [in Ukrainian].
 11. Shy`shhenko P. G. (1999) Pry`ncy`py y` metody landshaftnogo analy`za v regy`onal`nom proekty`rovany`y`. [Principles and methods of landscape analysis in regional design] . - Kyiv: Phytosciences , [in Ukrainian].
 12. Taylor. (1999) Talking trash: The economic and environmental issues of landfills. Environmental Health Perspectives. [The economic and environmental issues of landfills. Environmental Health Perspectives] [in Russian].
 13. Pavlov K. V., Fedy`na K. M. (2017) Problemy` ekologichnoyi bezpeky` yak skladovoyi chasty`ny` energety`chnoyi bezpeky` Ukrayiny`. Aktual`ni problemy` pry`kladnoyi ekonomiky` [Problems of ecological safety as an integral part of Ukraine's energy security. Actual problems of the applied economy] - [kol. monogr.] / za zag. red. d-ra ekon. nauk, prof O. M. Strishenez`. Lucz`k : Vezha-Druk. - [col. monogr.] / per community edit Dr. Econ. Sciences, Prof. O. M. Strysenets. Lutsk: Tower-Print , [in Ukrainian].
 14. Pavlov, K.V. (2016). Zastosuvannya metodiv normuvannya pokaznykiv ta nechitkoyi lohiky pry otsintsi rivnya ekolohe-bezpechnoho pryrodokorystuvannya [Application of the methods of valuation of indicators and fuzzy logic in assessing the level of ecologically safe nature management]. Strukturni zminy v ekonomitsi pryrodokorystuvannya: teoretychni osnovy ta prykladni aspekty. – Structural Changes in the Economics of Nature Management: Theoretical Foundations and Applied Aspects. Per comp. Red Dr. Econ. Sciences, Prof. O.M. Pavlova - Lutsk: Vezha-Druk, 46-63, [in Ukrainian].
 15. Strishenets, O.M. (2017). Ekolohichna bezpeka upravlinnya bioenerhetychnykh pidpryemstv Ukrayiny v konteksti zaluchennya nimets`koho dosvidu [Ecological safety of the management of bioenergy enterprises of Ukraine in the context of attracting German experience]. Teoriya ta praktyka menedzhmentu bezpeky: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (18 travnya 2017 r.). - Theory and practice of safety management: materials International. sci. pract. conf. (May 18, 2017). Lutsk, 109-112. [in Ukrainian].
 16. Strishenets, O.M., Pavlov, K.V., (2016). Osoblyvosti konkurentnykh vidnosyn na rehional`nykh rynkakh nerukhomosti [Features competitive et fundum mercatus rationes in ipsa regional]. Naukovyy visnyk uzhorods`koho universytetu. Seriya «Ekonomika». Zbirnyk naukovykh prats. - Scientific Bulletin of Uzhgorod University. The series "Economics". Collection of scientific works. Uzhgorod, 1(47), V.2. / 35-38. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.02.2019 р.

УДК 3368.244.47

Хомяк Наталія,
кандидат економічних наук,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
докторант кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-3277-8840
e-mail: nataljabilous@gmail.com
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-85-91>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ДИВЕРСИФІКАЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті проаналізовано існуючі теоретичні підходи до трактування терміну «децентралізація». Виокремлено основні види та форми децентралізації. Виявлено тенденції у формуванні об'єднаних територіальних громад з початку реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Обґрунтовано необхідність здійснення диверсифікації у сфері розвитку сільських територій з метою розширення сфер зайнятості та доходів сільського населення. Обґрунтовано вплив процесу децентралізації на розвиток сільських територій. Сформовано власне визначення категорії «диверсифікація розвитку сільських територій». Визначено, що децентралізація виступає дієвим фактором стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні, адже сприяє підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях управління.

Ключові слова: децентралізація, диверсифікація, розвиток сільських територій, ОТГ, об'єднана громада, бюджет.

Хоміук Наталія,
кандидат економічних наук,
Восточноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
докторант кафедри міжнародних економічних відносин і управління проектами,
г. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-3277-8840
e-mail: nataljabilous@gmail.com

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ДИВЕРСИФІКАЦІЇ РАЗВИТТЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

В статті проаналізовані існуючі теоретичні підходи до трактування терміна «децентралізація». Виділені основні види і форми децентралізації. Виявлені тенденції в формуванні об'єднаних територіальних громад з початку реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні. Обґрунтовано необхідність здійснення диверсифікації в сфері розвитку сільських територій з метою розширення сфер зайнятості і доходів сільського населення. Обґрунтовано вплив процесу децентралізації на розвиток сільських територій. Сформульовано власне визначення категорії «диверсифікація розвитку сільських територій». Визначено, що децентралізація виступає дійсним фактором стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні, оскільки сприяє підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях управління.

Ключові слова: децентралізація, диверсифікація, розвиток сільських територій, ОТГ, об'єднана громада, бюджет.

Khomiuk Nataliia,
PhD in Economics,
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Doctoral student of the Department of International Economic Relations and Project Management,
Lutsk city; ORCID ID 0000-0002-3277-8840,
e-mail: nataljabilous@gmail.com

DECENTRALIZATION AS A FACTOR OF DIVERSIFICATION OF DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES

The urgency of this study is due to the fact that the process of decentralization is currently the basis for the development of rural territories, as a result of which formed amalgamated hromadas. The purpose of the study is to substantiate the process of decentralization as a factor of diversification of development of rural territories in Ukraine. The article analyzes the existing theoretical approaches to the interpretation of the term «decentralization». It has been determined that decentralization is a complex process that influences the social, economic and environmental spheres of development of rural amalgamated hromadas, as it approximates the processes of governance and decision-making to the public, and thus enables to implement strategies, programs, projects of rural development and provide services that better meet the needs of the region. The main types and forms of decentralization are singled out. Trends in the formation of amalgamated hromadas since the beginning of the reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine are revealed. The necessity of diversification in the field of development of rural territories is grounded in order to expand the spheres of employment and income of the rural population in the conditions of the process of decentralization. The influence of the decentralization process on the development of rural territories is determined. The own definition of the category «diversification of development of rural territories» has been formed. The basic directions of diversification of development of rural territories are singled out. It has been determined that decentralization acts as a factor in stabilizing the socio-economic situation in Ukraine, as it contributes to increasing the efficiency of using budget funds at all levels of government.

Key words: decentralization, diversification, development of rural territories, AHs, amalgamated hromadas, budget.

Постановка проблеми. Процес децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад є основою розвитку сільських територій, зокрема у сфері перебудови відносин між центральними та місцевими органами влади. Новосформовані громади повинні орієнтуватися на підвищення якості життя сільських жителів, на урізноманітнення сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності на сільських територіях. Тому питання впливу децентралізації на диверсифікацію розвитку сільських територій і на далі є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних і практичних питань децентралізації влади, розвитку місцевого самоврядування приділяють увагу багато науковців, серед яких: В. Кравців, О. Васильєва, А. Лелеченко, В. Куйбіда, А. Ткачук, С. Шульц, О. Бориславська та інші. Проблема розвитку сільських територій уже тривалий час перебуває у полі зору вітчизняних

науковців таких як В. Бойко, В. Борщевський, Т. Гоголь, О. Гуторова, Ю. Губені, В. Дієсперов, І. Р. Залуцький, І. Кульчій, А. Ключник, М. Лесів, А. Лісовий, Ю. Лупенко, М. Малік, Л. Мармуль, О. Павлов, Н. Рідей, Х. Пригула, В. Славов, М. Талавири, М. Хвесик, В. Юрчишин та багато інших. Однак попри значний осяг публікацій у цій сфері й враховуючи багатоплановість і важливість цієї проблеми в сучасних умовах, залишається недостатньо висвітленим процес децентралізації як фактору диверсифікації розвитку сільських територій.

Постановка завдання. Мета дослідження – обґрунтування процесу децентралізації як чинника диверсифікації розвитку сільських територій в Україні.

Виклад основного матеріалу. У квітні 2014 році уряд схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [1], яка визначає напрями, механізми і строки формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Дана реформа передбачає створення спроможних громад, які за рахунок власних ресурсів змогли б вирішувати проблеми сільських та міських територій. Тому на даний час ключовим аспектом розвитку регіонів є виокремлення територіальних громад як базових суб'єктів місцевого самоврядування.

Таблиця 1

Теоретичні підходи до визначення поняття «децентралізація»

Енциклопедія державного управління. Т. 8: Публічне врядування за ред. В. Загорського, С. Телешуна [2, с. 167]	Спосіб територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень із визначених питань або у визначеній сфері структурам локального або регіонального рівня, що не належать до системи виконавчої влади і є відносно незалежними від неї.
Словник іншомовних слів за ред. С. Єрмоленко [3, с. 175]	Система управління, при якій частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоврядування. Розширення прав низових органів управління. Скасування або послаблення централізації.
Фінансово-економічний словник за ред. А. Загороднього, Г. Вознюка [4, с. 214]	Процес передачі центральною владою частини прав, компетенцій, відповідальності і фінансових ресурсів у бюджетній сфері місцевим органам державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Наслідком бюджетної децентралізації є збільшення частки місцевих бюджетів у доходах і видатках зведеного (консолідованого) бюджету.
Економічна енциклопедія за ред. С. Мочерного [5, с. 343]	Передача частини функцій управління центральних органів влади місцевим органам, розширення повноважень нижчестоящих органів управління за рахунок вищестоящих.
Великий тлумачний словник сучасної української мови, укл. та гол. ред. В. Бусел [6, с. 218].	Система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоврядування; розширення прав низових органів управління. Скасування або послаблення централізації.
Офіційний державний сайт України «Децентралізація» [7]	Передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування. Так, аби якомога більше повноважень мали ті органи, що ближче до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найбільш успішно.
Публічне управління та адміністрування: навч. посібник за заг. ред. О. Скидана. [8, с. 421].	Проведення кардинальних змін і системних реформ та передача від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування повноважень, ресурсів та відповідальності.
Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України за ред. О. Бориславської, І. Заверухи, Е. Захарченка [9, с. 9]	Це такий спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, за якого більшість з них передається з рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власними завданнями та повноваженнями органів нижчого рівня.

Джерело: узагальнено автором

Останнім часом дефініція «децентралізація» широко використовується у науковій літературі. Дана категорія походить від латинських слів «de» –заперечення та «centralize» – центральний, тобто послаблення або скасування децентралізації. У таблиці 1 узагальнено теоретичні підходи до визначення поняття «децентралізація».

Оскільки «децентралізація» є одним із важливих компонентів демократичних реформ, сприяє прозорості і діяльності влади, то науковці констатують, що традиційно установлений погляд на децентралізацію як на процес, за якого в рамках централізованої держави утворюються самостійні одиниці, що є носіями місцевого самоврядування (громади), потребує вироблення нових підходів до аналізу їх змісту. На сьогодні необхідною умовою стабільного розвитку суспільства та ефективного функціонування держави є забезпечення балансу загальнодержавних інтересів не лише з інтересами територіальних громад, а й кооперація та координація цих інтересів на різних рівнях виконавчої влади [10, с. 11].

Перш ніж приступити до визначення впливу децентралізації на розвиток сільських територій, слід коротко охарактеризувати види та форми децентралізації.

В науковій літературі виділяють такі основні види децентралізації за суб'єктами та сферами впливу [9, с. 10–11]:

Територіальна децентралізація означає створення органів управління, які здійснюють урядування самостійно в адміністративно-територіальних одиницях, незалежно від органів державної влади.

Функціональна децентралізація – визнання самостійних і незалежних спеціалізованих організацій суб'єктами владних повноважень із делегуванням їм права здійснювати певний обсяг завдань публічного характеру.

Предметна децентралізація – професійне самоврядування як система управлінських взаємовідносин між усіма представниками певної професії, що реалізується визначеною законом представницькою організацією, яка перебуває під наглядом органів державної влади.

Вертикальна децентралізація означає чітке визначення порядку прийняття рішень керівними органами різного рівня.

Горизонтальна децентралізація – означає розподіл та визначення функцій і компетенції всіх інших елементів структури органів публічної адміністрації, крім керівного органу.

Польський професор Є. Рушковський, аналізуючи територіальну децентралізацію, виділяє три її системоутворюючі компоненти [11, с. 163]:

1. Децентралізація політична – відповідний устрій, який визначає публічно-правовий статус органів місцевого самоврядування. Відповідні конституційні гарантії формування системи органів місцевого самоврядування, її зміст та організація засвідчують незалежність таких органів від держави.

2. Децентралізація адміністративна полягає в тому, що на органи місцевого самоврядування покладено завдання, а відтак функції і повноваження щодо задоволення публічного інтересу в межах відповідної території.

3. Децентралізація фінансова передбачає наявність власних фінансових та матеріальних засобів і означає здійснення правоустановчих дій щодо володіння, користування і розпорядження фінансовими ресурсами, які перебувають у власності громад.

Загалом децентралізація здійснюється через такі форми як:

– деволюція – форма, коли в місцеві органи повністю передається відповідальність і влада, ресурси і джерела доходів [10, с. 12];

– делегування – передача функцій, частини державних повноважень до компетенції місцевих органів управління на певний час із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання.

– деконцентрація – процес передачі обмежених владних повноважень на місця, який дозволяє збалансувати відносини в системі «центр – периферія», шляхом перерозподілу частини функцій, повноважень і сфер впливу в середині виконавчих структур [2, с. 125]

– дивестія – форма, при якій планування й адміністративна влада передаються в добровільні, приватні або громадські організації [10, с. 12].

Окрім того, у навчальному посібнику «Місьцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень» [10, с. 13] виокремлено п'ять форм фінансово-бюджетної децентралізації:

– розширення місцевих доходів за рахунок податків та продажу нерухомості, непрямих платежів;

- самофінансування та відшкодування збитків виробництва шляхом плати користувачами за послуги;
- заходи часткового фінансування або виробництва, шляхом яких населення беруть участь у наданні послуг і розвитку інфраструктури шляхом внесення коштів або власною робочою силою;
- надання дозволу на мобілізацію грошових фондів органів місцевого самоврядування через гарантування кредитів та займу;
- одержання трансфертів від уряду.

Тому, як можна побачити з аналізу, в умовах децентралізації розширюються можливості розвитку та діяльності сільських та міських територій. В рамках даного дослідження увага була акцентована саме на сільських територіальних громадах. Хоча наведений статистичний матеріал стосується усіх об'єднаних територіальних громад (ОТГ), адже до складу деяких ОТГ входять і міські, і сільські території.

Станом на 10 січня 2019 року в Україні створено 876 об'єднаних територіальних громад та 24 міста обласного значення до яких приєдналися територіальні громади, з них у 782 уже пройшли вибори до ради, обрані голова ОТГ і старости; 69 – очікують рішення ЦВК про призначення перших виборів [12]. Динаміку їх створення зображено на рис. 1. Найкращі результати у загальному рейтингу областей щодо формування ОТГ показали Дніпропетровська, Житомирська, Черкаська, Запорізька та Волинська області, а найнижчі – Харківська, Донецька та Закарпатська області.

Площа об'єднаних територіальних громад становить 209,6 тис. км² (37,6 % від загальної площі України), а на їх території проживає 9,0 млн. громадян України (25,5 % від загальної кількості населення України).

Щоб об'єднана територіальна громада вдало використала свої можливості для розвитку – необхідно усвідомити, що це не просто розширення її меж завдяки збільшенню кількості мешканців. Об'єднана територіальна громада виходить на якісно інший рівень існування: він посилює обов'язки та відповідальність, насамперед, місцевих органів влади. З розширеної території до місцевого бюджету можна зібрати значніші податкові надходження, а це – додаткові робочі місця, покращення помешкань, тобто життя громадян [13, с. 4].

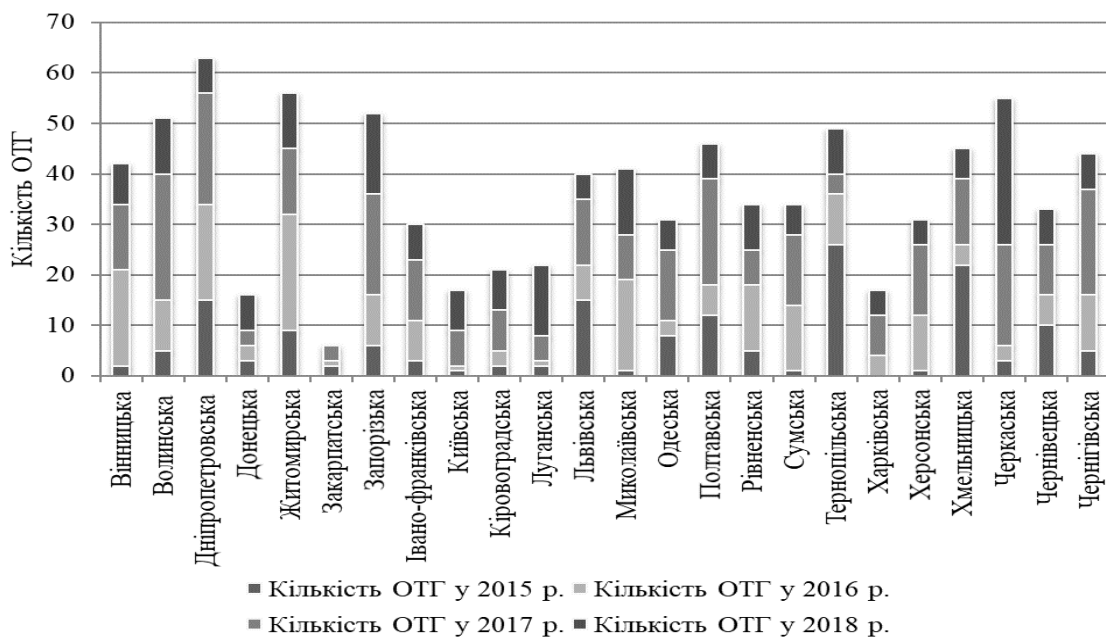


Рис. 1. Динаміка формування об'єднаних територіальних громад в Україні

Джерело: побудовано на основі даних Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [12]

Як бачимо, процес децентралізації дає можливість органам місцевого самоврядування самостійно приймати рішення щодо фінансових питань у сфері розвитку сільських територій. Крім того,

децентралізація виступає дієвим фактором стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні, адже сприяє підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях управління [14].

Для диверсифікації розвитку сільських територій на даний час існують вагомі причини, адже більшість сільських територій характеризуються низьким соціально-економічним розвитком. Диверсифікацію розвитку сільських територій слід розглядати в таких напрямках: диверсифікація сільськогосподарського виробництва (розширення асортименту продукції, популяризація органічного виробництва), диверсифікація несільськогосподарської діяльності (сільський зелений туризм, промисловість, специфічна районована продукція, оригінальні мистецькі промисли); диверсифікація джерел фінансування (кошти Державного та місцевого бюджетів, кошти юридичних та фізичних осіб, гранти).

За умови активного розвитку села шляхом створення сільських територіальних громад надається можливість самоорганізовуватися саме сільським жителям, об'єднаним спільним життєвим простором, спільними прагненнями, а головне готовністю та реальними діями, спрямованими на покращення економічного, соціального та екологічного становища рідного села. Тож у такому випадку селяни створюють власноруч так звану групу локальної взаємодії та обирають з-поміж себе лідера, який її очолює [8, с. 437].

В умовах реалізації сучасних реформ ключова роль в управлінні економічною, екологічною та соціальною сферами сільських об'єднаних територіальних громад належить місцевим органам влади. Вони координують діяльність усіх господарських структур, беруть участь у розробці та реалізації стратегій, програм, проектів, та вирішують питання їх фінансування.

Висновки. Розглянувши різні погляди науковців на поняття децентралізація, можна зробити висновок, що децентралізація – це складний процес, який здійснює вплив на соціальну, економічну та екологічну сфери розвитку сільських об'єднаних територіальних громад, оскільки наближає процеси управління та прийняття рішень до громадськості, і тим самим дає змогу реалізовувати стратегії, програми, проекти сільського розвитку та надавати послуги, які б краще відповідали потребам даного регіону.

Також можна стверджувати, що децентралізацію слід розглядати як фактор, який прямо впливає на диверсифікацію розвитку сільських територій. Адже, диверсифікацію розвитку сільських територій ми розглядаємо як комплекс заходів, які спрямовані на урізноманітнення сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності на сільських територіях, розширення джерел фінансування заходів, організованих ОТГ, в рамках стратегій, програм та проектів сільського розвитку з метою розширення сфер зайнятості та доходів сільського населення на основі комплексного підходу.

Джерела та література

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <http://zakon2.gada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
2. Енциклопедія державного управління: у 8 томах. Т. 8: Публічне врядування / наук.ред.колегія: В. С. Загорський, С. О. Телешун та ін. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 630 с.
3. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бирик, Г. М. Сютя; за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Прапор, 2012. 623 с.
4. Фінансово-економічний словник / за ред. Загороднього А. Г., Вознюка Г. Л. Київ: Знання, 2007. 1072 с.
5. Економічна енциклопедія: у трьох томах. / ред. кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: ВІЦ «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перін», 2002. 1440 с.
7. Офіційний державний сайт України «Децентралізація». Що таке децентралізація? URL: <https://decentralization.gov.ua/questions/1?page=2>
8. Публічне управління та адміністрування / за заг. ред. О. В. Скидана. Житомир: ЖНАЕУ, 2017. 705 с.
9. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні». DESPRO. Київ: ТОВ «Софія». 2012. 128 с.
10. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень / [А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф.Ткачук]. Київ. 2017. 110 с.
11. Finanse publiczne a prawo finansowe. Wyd. 2 / С. Kosikowski, Е. Ruśkowski (red.). Warszawa: Dom wydawniczy ABC, 2006. 899 s.

12. Офіційний державний сайт України «Децентралізація». Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 січня 2019 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>
13. Овчаренко Т., Бочі А., Поворозник В. Особливості формування та виконання бюджету об'єднаних територіальних громад. Міжнародний центр перспективних досліджень. 2017. 136 с.
14. Павліха Н. В., Хомюк Н. Л. Децентралізація в Україні: стан та вплив її на розвиток сільських територій. *Актуальні проблеми регіональних досліджень: матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (Луцьк, 17–18 травн. 2018 р.)*. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 16–19.

References

1. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennja Konceptciji reformuvannja miscevogho samovrjaduvannja ta terytorialnoji orghanizaciji vlady v Ukraini: pryiniaty 1 kvitn. 2014 № 333-r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine from 2014, April 1]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
2. Zaghorskyj, V. S., & Teleshun, S. O. et al. (2011). Encyklopedija derzhavnogho upravlinnja: Publichne vraduvannja. [Encyclopedia of Public Administration: Public Governance]. (Vols. 1-8). Ljviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
3. Bybyk, S. P., & Sjuta, Gh. M. (2012). Slovnyk inshomovnykh sliv: tlumachennja, slovotvorennja ta slovovzhyvannja [Dictionary of foreign words: interpretation, word-formation and word-formation]. Jermolenko, S. Ja. (Ed.). Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
4. Zagherodnjogho, A. Gh., & Voznjuka, Gh. L. (Ed.). (2007). *Finansovo-ekonomichnyj slovnyk [Financial-economic dictionary]*. Kyjiv : Znannja [in Ukrainian].
5. Mochernyj, S. V. (Ed.) (2000). *Ekonomichna encyklopedija [Economic Encyclopedia]*. (Vols. 1=3). Kyjiv: VC «Akademija» [in Ukrainian].
6. Busel, V. T. (Ed.) (2002). Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyjiv; Irpinj: VTF «Perin» [in Ukrainian].
7. Oficijnyj derzhavnyj sajt Ukrainy «Decentralizacija». *Shho take decentralizacija?* [The official state site of Ukraine «Decentralization». *What is decentralization?*]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/questions/1?page=2> [in Ukrainian].
8. Skydan, O. V. (Ed.). (2017). Publichne upravlinnja ta administruvannja. [Public administration and administration]. Zhytomyr: ZhNAEU. [in Ukrainian].
9. Boryslavsjka, O., Zaverukha, I., & Zakharchenko E. et. al. (2012). Decentralizacija publichnoji vlady: dosvid jevropsjkykh krajyn ta perspektyvy Ukrainy [Decentralization of public authority: experience of European countries and prospects of Ukraine]. Kyjiv: TOV «Sofija» [in Ukrainian].
10. Lelechenko, A. P., Vasylyjeva, O. I., Kujbida, V. S., & Tkachuk, A. F. (2017). Misceve samovrjaduvannja v umovakh decentralizaciji povnovazhenj [Local self-government in the conditions of decentralization of powers]. Kyjiv [in Ukrainian].
11. Kosikowski, C., & Ruškowski E. (2006). *Finanse publiczne a prawo finansowe*. [Finanse publiczne a prawo finansowe]. Warszawa: Dom wydawniczy ABC [in Polish].
12. Oficijnyj derzhavnyj sajt Ukrainy «Decentralizacija». Monitoryng procesu decentralizaciji vlady ta reformuvannja miscevogho samovrjaduvannja stanom na 10 sichnja 2019 roku. [The official state site of Ukraine «Decentralization». Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government as of January 10, 2019]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> [in Ukrainian].
13. Ovcharenko, T., Bochi, A., & Povoroznyk, V. (2017). Osoblyvosti formuvannja ta vykonannja bjudzhetu ob'jednanykh terytorialnykh ghromad. [Features of the formation and execution of the budget of the amalgamated hromadas]. Mizhnarodnyj centr perspektyvnykh doslidzhenj [in Ukrainian].
14. Pavlikha, N. V., & Khomjuk, N. L. (2018). Decentralizacija v Ukraini: stan ta vplyv jiji na rozvytok siljsjkykh terytorij. [Decentralization in Ukraine: its state and its impact on the development of rural territories]. Proceedings from: *II Mizhnarodna nauково-praktychna internet-konferencija «Aktualjni problemy rehionalnykh doslidzhenj» – The Second International scientific and practical internet-conference «Actual problems of regional studies: materials»*. (pp. 16–19). Lucjk : Vezha-Druk [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.02.2019 р.

РОЗДІЛ V

Гроші, фінанси та кредит

УДК 336:330

Карлін Микола,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування;
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-1421-1066
e-mail: karlin.lutsk@gmail.com
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-92-100>

ФІНАНСОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛІМАТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

В статті аналізуються проблеми застосування фінансових інструментів, які впливають на дотримання умов кліматичної безпеки. У статті також досліджуються особливості застосування фінансових кліматичних інструментів у провідних країнах світу та проблеми застосування окремих із них в Україні, оскільки фінансові ресурси нашої країни вкрай обмежені. Обґрунтована доцільність внесення змін у використання таких фінансових кліматичних інструментів як «зелений» тариф, вуглецевий податок, екологічні податки на пальне, а також виявлені недоліки силових методів запровадження останніх.

Ключові слова: кліматична безпека, фінансові інструменти, вуглецевий податок, «зелений тариф», ЄС, Україна.

Карлін Николай,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
заведующий кафедрой финансов, банковского дела и страхования;
г. Луцк, ORCID ID 0000-0002-1421-1066
e-mail: karlin.lutsk@gmail.com

ФИНАНСОВЫЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КЛИМАТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В МИРЕ И В УКРАИНЕ

В статье анализируются проблемы использования финансовых инструментов, которые влияют на соблюдение климатической безопасности. В статье также исследуются особенности применения финансовых климатических инструментов в главных странах мира и проблемы применения некоторых из них в Украине, поскольку финансовые ресурсы нашей страны недостаточны. Доказана необходимость внесения изменений в использование таких финансовых инструментов как «зеленый» тариф, углеродный налог, экологические налоги на бензин, а также выявлены недостатки силовых методов внедрения последних.

Ключевые слова: климатическая безопасность, финансовые инструменты, углеродный налог, «зеленый» тариф, ЕС, Украина.

Karlin Mykola,
Doctor of Economic Sciences, Full Professor,
Head of the Department of Finance, Banking and insurance
Lesia Ukrainka Eastern European National University
Lutsk, ORCID ID 0000-0002-1421-1066
e-mail: karlin.lutsk@gmail.com

FINANCIAL INSTRUMENT FOR PROVIDING CLIMATIC SECURITY: PROBLEMS OF USE IN THE WORLD AND IN UKRAINE

The article analyzes the problems of the use of financial instruments that affect the observance of climate security. The article also explores the peculiarities of the use of financial climatic tools in the leading countries of the world and the problems of using some of them in Ukraine, as the financial resources of our country are extremely limited. The expediency of introducing changes in the use of such financial climate instruments as green tariff, carbon tax, environmental taxes on fuel, as well as the shortcomings of the power methods of the introduction of the latter, were substantiated.

It was shown that the mass protests of the so-called «yellow vests» in France in November-December 2018 against the introduction of the environmental tax on fuel proved that under current conditions, public financial climate restrictions should take into account the financial ability of their compliance with households, businesses (especially small and medium), local authorities. Therefore, individual states and international organizations need to better predict not only the positive effects of the introduction of financial climate instruments, but also the negative effects on incomes of the general population.

The current stage of globalization and its negative impact on the climate necessitates the cooperation of national governments in addressing climate security issues, which necessitates the creation of inter-state financial institutions for the joint resolution of global climatic problems. One of them could be the creation of the International Climate Fund, as well as the introduction of a world wealth tax.

In the framework of the mechanism of providing climate security in Ukraine in today's conditions, it is first of all to include such financial instruments as environmental taxes, incentives (first of all, green tariffs) and fines, as well as investments and loans aimed at improving the climatic conditions of reproduction of factors of production.

Key words: climate security, financial instruments, carbon tax, green tariff, EU, Ukraine.

Постановка проблеми. Якщо рівень викидів вуглецевого газу не зміниться, то до 2030 р. клімат землі може стати таким же спекотним і сухим, яким він був 3 млн. років тому, йдеться в дослідженні, опублікованому на початку грудня 2018 р. в журналі Національної академії наук США. Тому Генеральний секретар ООН А. Гуттеріш на грудневій (2018 р.) кліматичній конференції COP 24 у м. Катовіце закликав всі країни знизити викиди парникових газів на 45 % у період з 2010 р. до 2030 р. та націлитися на нульовий показник викидів цих газів до 2050 р., оскільки людство стоїть на грані виживання. Для цього насамперед необхідно повністю трансформувати глобальну енергетику, а також управління земельними та лісовими ресурсами. Проблемою виконання вказаних кліматичних нормативів є відсутність належних коштів як у населення, так і у більшості держав світу. Зокрема, розбудова так званих смарт-міст («розумних» міст) показала, що проживання в цих екологічно чистих містах не по кишені більшості населення навіть достатньо розвинутих країн (зокрема, про це свідчить досвід подібного міста у Південній Кореї). Крім того, події у Франції та у ряді інших розвинутих країн в кінці 2018 р. засвідчили, що силові методи запровадження фінансових кліматичних обмежень зустрінуть масовий опір більшості населення та малого і середнього бізнесу, що важливо врахувати в Україні. Тому окремим державам та міжнародним організаціям необхідно краще прогнозувати не тільки позитивні наслідки запровадження фінансових кліматичних інструментів, але й негативні їх наслідки для доходів широких верств населення, особливо – у бідних країнах, до яких сьогодні відноситься й Україна. Важливо також систематизувати фінансові кліматичні інструменти та розробити адекватний для різних за доходами країн механізм їх запровадження, який би враховував інтереси широких мас населення. Крім того, слід мати на увазі й той факт, що багато вчених вважають сьогоdnішній етап потепління клімату результатом змін у внутрішній енергії Землі, який відбувається періодично в історії раз на кілька сотень чи тисяч років. Поряд із цим, як свідчать численні дослідження фахівців з усього світу, все ж таки людська діяльність в останні десятиліття прискорює потепління клімату. У значній мірі це пов'язано з надмірною лібералізацією світової економіки та її націленістю на задоволення все нових і нових потреб людей (передусім у розвинутих країнах), багато з яких є нерациональними і провокуються агресивною маркетинговою політикою транснаціональних компаній. Тому людству необхідно прислухатися до рекомендацій експертів Римського клубу, які наголошують на необхідності досягнення нової якості зростання (зокрема, й кліматичної безпеки), а не високих темпів приросту світового ВВП. Останнього не досягти, якщо не призупинити потепління клімату на планеті, хоча б на рівні, встановленому у Паризькій кліматичній угоді.

Аналіз останніх досліджень. У міжнародних документах щодо сталого розвитку в останні роки все більше уваги приділяється заходам щодо оцінки рівня кліматичної безпеки, без чого важко забезпечити умови майбутнього розвитку. Тому все більше зарубіжних та українських вчених і практиків шукають нові підходи до оцінки кліматичної безпеки та фінансові інструменти її забезпечення на міжнародному, державному та регіональному рівнях. Серед них доцільно назвати таких, як: А. Андрусевич, С. Барбієр, В. Борейко, І. Бистряков, Б. Буркинський, Е. Вайцеккер, І. Варламова, І. Вахович, О. Веклич, Т. Галушкіна, К. Гел, В. Голян, А. Гор, О. Губанова, Б. Данилишин, Ф. Джонс,

Г. Дейлі, Я. Дідух, А. Камерон, Я. Квач, Н. Коленда, В. Кравців, Н. Крафтс, Д. Лижін, Г. Макстан, А. Маркандіа, Н. Павліха, Д. Піарс, Б. Порфір'єв, М. Пригожин, Й. Рандерс, П. Саблук, Н. Станкевич, Д. Стігліц, К. Стюарт, Дж. Сьєберт, Ю. Туниця, Дж. Фарлей, М. Хвесик, Є. Хлобистов, Л. Черчик та інші. Разом з тим, в їх роботах поки не визначені основні проблеми застосування фінансових кліматичних інструментів у різних за доходами на душу населення країнах та можливі шляхи їх подолання з врахуванням фінансових можливостей кожної країни. Крім того, поки не зрозуміло, за рахунок яких джерел прийдеться компенсувати втрати від підвищених екологічних платежів для бізнесу.

Метою статті є необхідність дослідження проблем та особливостей застосування фінансових кліматичних інструментів у провідних країнах світу та можливостей застосування деяких із них в Україні, щоб виконати кліматичні нормативи, закріплені у Паризькій Угоді, підписаною нашою країною. Відповідно, **завданнями роботи** є дослідження проблем застосування фінансових кліматичних інструментів у країнах світу; виявлення особливостей застосування фінансових кліматичних інструментів у провідних країнах світу; дослідження можливостей застосування деяких із них в Україні; аналіз доступних джерел кліматичних інвестицій для нашої країни та подолання наявних проблем у їх використанні.

Виклад основного матеріалу. Головною проблемою запровадження кліматичних нормативів у світі відповідно до міжнародних угод є невизначеність з джерелами фінансування втрат від них. Тому вугілля й досі залишається поза конкуренцією через свою дешевизну та через те, що викиди від його спалення не всюди обкладаються достатніми екологічними податками. А проти цього, як і проти відмови від використання нафти і вугілля, насамперед виступають арабські країни, США, Росія, Німеччина, східноєвропейські країни (передусім Польща, яка забезпечує себе на 70 % електроенергією від спалювання вугілля). Тому, зокрема, Польща добилася від ЄС дозволу інвестувати у розвиток виробництва вугілля та виробництва із нього енергії мінімум до 2030 р., оскільки її поки не можна замінити значно дорожчою відновною енергією. Аналіз причин виходу США із Паризької кліматичної угоди показав, що американський бізнес побачив у ній створення додаткових економічних переваг насамперед для китайських конкурентів. Новий президент Бразилії Ж. Болсонару (заступив на посаду з 01.01.2019 р.) виступає за вихід країни з Паризької кліматичної угоди, оскільки її кліматичні вимоги шкодять економічному розвитку Бразилії. Значна частина населення Франції, яка підтримала рух «жовтих жилетів», розглядає додатковий податок на вуглеводне паливо як спосіб президента Е. Макрона перекласти екологічні платежі на простих громадян, оскільки він суттєво зменшив податок на багатих, що призвело до нестачі коштів у бюджеті на соціальні програми. В кінці грудня 2018 р. рух «жовтих жилетів» розпочався у Португалії, представники якого виступають за зменшення податків на паливо, оскільки високі ставки цих податків (передусім, ПДВ) негативно позначаються на доходах широких верств населення. Про використання екологічного податку в Україні як додаткового засобу наповнення бюджету, а не як інструменту досягнення кліматичної безпеки, говорить той факт, що у 2019 р. надходження від екологічного податку у нашій країні складуть 2842 млн. гривень, а витрати за бюджетною програмою «Проведення природоохоронних заходів» – тільки 361 млн. Тому варто погодитися з висновком відомого російського вченого Б. Соколова про те, що стратеги боротьби з потеплінням клімату в світі зовсім не врахували той факт, що штучне завищення цін на бензин та дизельне паливо для того, щоб зробити конкурентоспроможними екологічні види палива, дуже негативно позначаються на тих не найбагатших соціальних верствах у розвинених країнах, для яких від вартості дизельного палива і бензину залежить сама можливість працювати [1]. В Україні також все більше експертів вважають, що введення високої ставки «зеленого» тарифу здійснено в інтересах олігархів, які монополізували виробництво відновної енергії (насамперед, сонячної та вітрової), і це забезпечило їх надвисокими прибутками за рахунок всього населення. Всі ці та інші проблеми використання фінансових кліматичних інструментів вимагають додаткового аналізу з метою більш справедливого розподілу їх тягаря на всі верстви населення та на різні країни світу. Неврахування даного чинника призвело до того, що сьогодні не виконуються кліматичні параметри розвитку, намічені Паризькою кліматичною угодою. На цей факт вказала чергова кліматична конференція, яка відбулася на початку грудня 2018 р. в Катовіце (Республіка Польща). Це стосується й України, в якій, крім цього, необхідний й міжрегіональний перерозподіл ресурсів.

Теоретичні основи кліматичної безпеки та фінансові шляхи усунення її загроз розроблені у ряді міжнародних угод, прийнятих під егідою ООН. Серед них основними є Кіотський протокол та Паризька кліматична угода. Аналіз цих та інших кліматичних угод дозволяє запропонувати для обговорення наступне визначення поняття «кліматична безпека». Це – сукупність заходів міжнародного

співтовариства (передусім адміністративного та фінансового плану), направлених на недопущення суттєвого підвищення існуючого рівня температури на планеті в наступні кілька десятків років. Цільовим орієнтиром при цьому виступає максимальний приріст температури у два градуси за Цельсієм. Разом з тим, в останній доповіді експертів Римського клубу (грудень 2017 р.) вказується, що цього поки не вдається досягнути, а показники температури зростають вищими темпами. Тому важливо звернути увагу й на другий цільовий орієнтир кліматичної безпеки, закріпленій у Паризькій угоді: адаптація до змін клімату. Іншими словами, світовому співтовариству необхідно прискорити розробку заходів з поглинання викидів парникових газів. Для цього, як свідчить досвід розвинутих країн, доцільно використовувати не тільки штрафні санкції (передусім підвищення податків на викопне паливо, на парникові викиди, вуглецевий податок), а й фінансові стимули для тих, хто старається зменшити парникові викиди («зелений» тариф, «теплі» кредити, револьверні фонди, пільгові кредити, позики міжнародних екологічних організацій тощо).

Парадоксальним є той факт, що Україні можна ще кілька десятків років не виконувати таку вимогу Паризької угоди, як скорочення викидів вуглекислого газу до 60 % від рівня 1990 р., оскільки в результаті безпрецедентного спаду виробництва та деіндустріалізації нашої країни за останні майже три десятиліття ці викиди скоротилися в Україні втричі. Зокрема, фактичний рівень викидів вуглекислого газу у 2015 р. був на рівні 32 % від показника 1990 р. Враховуючи, що на 2019-2021 рр. темпи приросту ВВП України будуть складати в розмірі 3 %, а обсяг ВВП на кінець 2018 р. складав тільки близько 70 % від рівня 1990 р, то наша країна ще довго не зможе перевищити встановлену межу за викидами вуглекислого газу. На наш погляд, це пояснює причини збереження «брудних» експортно направлених виробництв в Україні, власники яких практично не вкладають інвестиції в їх екологічну модернізацію. Крім того, іноземні інвестиції у значній мірі також спрямовуються у подібні проекти в Україні, які масово ліквідуються у провідних країнах світу. Однією з причин орієнтації великих українських агропромислових компаній на виробництво великих обсягів свинини та курятини на експорт також є можливість не платити великих сум екологічного податку за викиди вуглекислого газу в Україні. Тому у нашій країні треба знайти адекватні сьогоденню фінансові кліматичні інструменти, які дозволять їй належним чином виконувати умови міжнародних екологічних угод, що дозволить отримати значні іноземні кліматичні інвестиції. Зокрема, до 2020 р. світова спільнота планує вкладати у захист довкілля 100 млрд дол. США щороку. У 2021-2025 рр. Світовий банк виділить 200 млрд дол. США на боротьбу зі змінами клімату, а Німеччина взяла на себе зобов'язання подвоїти свій внесок до Зеленого кліматичного фонду ООН: з 750 млн до 1,5 трлн євро.

Досвід країн Європейського Союзу говорить про те, що у них наголос робиться на високі ставки екологічного оподаткування, щоб підприємствам було вигідніше вживати заходи з охорони довкілля, а не забруднювати його. Разом з тим, коли зібрані таким чином кошти використовуються на фінансування існуючих екологічних проблем, це позитивно сприймається більшістю населення і представників бізнесу. У країнах ЄС поширеними екологічними податками кліматичного плану є енергетичні податки (на споживання енергії, електрики, вугілля, природного газу та палива), а також податок на мінеральне паливо. В цілому, у розвинутих країнах сьгодні застосовуються близько 520 різновидів екологічних податків, які в тій чи іншій мірі направлені на дотримання вимог кліматичної безпеки. У той же час треба мати на увазі й той факт, що боротьба з потеплінням клімату має не тільки екологічні, а й фіскальні цілі, коли деякі держави під приводом боротьби з потеплінням клімату підвищують ті чи інші екологічні податки, направляючи отримані кошти не тільки на екологічні програми, а й на ті проекти (насамперед, соціальні), які до боротьби з потеплінням клімату не мають ніякого відношення (особливо це проявляється під час підготовки виборів до парламентів). Крім того, масові протести так званих «жовтих жилетів» у Франції в листопаді-грудні 2018 р. проти введення екологічного податку на пальне, які були підтримані у Бельгії, Португалії, ряді інших країн, довели, що в сучасних умовах державні фінансові кліматичні обмеження повинні враховувати фінансові можливості їх дотримання домогосподарствами, бізнесом (особливо малим і середнім), місцевими органами влади. В Україні подібне відбулося щодо спротиву власників старих автомобілів на європейських номерах, які держава хотіла обкласти високими податками, оскільки вони забруднюють навколишнє середовище.

В структуру механізму забезпечення кліматичної безпеки в Україні в сьгоднішніх умовах, як свідчить аналіз праць зарубіжних та українських авторів та практики дотримання кліматичних стандартів в світі, треба насамперед включити такі фінансові інструменти, як екологічні податки,

стимули (насамперед «зелені тарифи») й штрафи, а також інвестиції та кредити (зокрема, «теплі» кредити), що направлені на покращення кліматичних умов відтворення факторів виробництва. В цьому плані також доцільно розглядати й кредитні пільги для тих споживачів, які купляють електромобілі та інші машини та механізми (передусім для використання енергії сонця, води, вітру тощо), які є сприятливими для навколишнього середовища. У той же час до сьогодні у провідних країнах світу не вирішено питання щодо фінансових джерел компенсування вказаних пільг, що ускладнює надання подібних пільг й в Україні.

Окремі складові системи фінансового забезпечення кліматичної безпеки містяться в міжнародних документах щодо збереження клімату на планеті, насамперед в Кіотському протоколі та його доповненнях. Передусім це стосується Паризької кліматичної угоди 2015 р., в якій передбачені фінансові інструменти зменшення викидів вуглекислого газу в повітря. Крім того, певні нормативи щодо дотримання кліматичних умов та форми фінансово-економічної відповідальності містяться у документах Європейського Союзу, інших регіональних організацій, у багатьох міждержавних угодах між окремими країнами, в екологічних документах окремих країн тощо. Зокрема, у Кіотському протоколі передбачено створення системи торгівлі емісіями викидів парникових газів (насамперед, за допомогою функціонування так званих вуглецевих бірж), що повинно скоротити рівень викидів цих газів на планеті. Але, як показує практика, ця торгівля не отримала широкого розповсюдження, оскільки для багатьох розвинутих країн дешевше перенести кліматично шкідливі виробництва у країни, що розвиваються. У той же час, останні не завжди ефективно використовують отримані так звані кіотські гроші. Про це, зокрема, свідчить й негативний досвід використання цих грошей в Україні, коли отримана «кіотська» позика від Японії була використана недостатньо ефективно, а за кількома проектами через порушення умов їх використання були відкриті кримінальні справи. Проблемою є й те, що на Конференції COP 24 запеклі дискусії викликала методика розрахунків при торгівлі квотами на шкідливі викиди в повітря, що говорить про небажання провідних країн світу брати на себе додаткові витрати щодо покращення кліматичної ситуації в світі. Крім того, поки не визначено й те, хто повинен платити за викуп сертифікатів виробниками електроенергії за надлишкові викиди парникових газів, оскільки енергетичний бізнес перекладає ці витрати на споживачів енергії. В цьому плані дуже складна ситуація склалася в Польщі на початку 2019 р., оскільки вартість цих сертифікатів для бізнесу за останні півтора роки зросла у чотири рази. Тому провідні виробники електроенергії країни прийняли рішення на 30 % підняти тариф на неї. Уряд Польщі виступив проти цього, оскільки це негативно вплине на поведінку виборців (в країні в 2019 р. відбудуться президентські та парламентські вибори). У той же час органи місцевої влади змушені шукати додаткові джерела покриття цих витрат, що викликає невдоволення населення. Так, влада Варшави (де знаходиться при владі опозиційна коаліція) в кінці 2018 р. була змушена підняти плату за викуп комунального майна (ця сума, за оцінками експертів, складе 1,5 млрд злотих) та суттєво підвищити плату (на 70 %) за паркування у підземних паркінгах. З метою стримування зростання цін на електроенергію уряд Польщі в 2019 р. планує використати кошти від продажу вуглецевих сертифікатів (близько 5 млрд злотих) на надання податкових пільг для електрогенеруючих компаній, щоб за рахунок цього не підвищувати ціни на електроенергію для населення. В кінці грудня 2018 р. Сейм Польщі «заморозив» на один рік ціни на електроенергію, у результаті чого приватні споживачі, підприємства та органи місцевого самоврядування зекономлять в 2019 р. 9 млрд злотих (2,5 млрд дол. США). Для цього, зокрема, був зменшений акцизний збір на 1 МВт/год електроенергії з 20 до 5-ти злотих, хоча опозиція попереджає про ризик подібного кроку, оскільки в 2019-2020 рр. очікується світова фінансова криза.

У механізмі міждержавного забезпечення кліматичної безпеки в останнє десятиліття все більше значення надається кліматичним інвестиціям, які ще поки не знайшли свого конкретного визначення. Кліматичні інвестиції, на наш погляд, – це насамперед кошти міжнародних кліматичних фондів (передусім Глобального екологічного фонду, Зеленого кліматичного фонду, кошти фондів ЄС, інших міжнародних організацій) та бюджетні кошти окремих держав, які використовуються на збереження і поліпшення клімату на планеті. Джерелом кліматичних інвестицій, крім традиційних, сьогодні все активніше стають й так звані «зелені» кредити банків, а також «зелені облігації», що випускаються міжнародними організаціями та окремими країнами, для отримання коштів з метою запровадження проектів з покращення клімату. Вони представляють собою боргові інструменти, що використовуються для залучення коштів на проекти, пов'язані з відновлювальною енергією, підвищенням енергоефективності,

екологічно чистим транспортом або низько вуглецевою економікою. В 2007 р. їх вперше емітували Світовий банк та Європейський інвестиційний банк на суму майже 807 млн дол. США. В 2013 р. «зелені облігації» випустила французька компанія Electricite de France, шведська компанія Vasakronan та американський банк Bank of America Meril Linc. Російська компанія «Норнікель» розглядає можливість випуску «зелених облігацій» для фінансування своїх екологічних ініціатив, однією з яких є так званий «Сірковий проект». В 2016 р. випуск «зелених облігацій» зріс на 120 %, склавши 1,4 % світового фінансового ринку і досяг 93,4 млрд дол. США. Це сталося насамперед завдячуючи виходу на цей ринок китайських позичальників, на яких припадає третина «зелених облігацій», які допомогли КНР залучити 32,9 млрд дол. США на екологічні проекти [2]. В цілому, експерти передбачають попит на інвестиції в екологічні проекти на рівні від 950 млрд дол. до 1,1 трлн дол. США в рік. На думку експертів, «зелені облігації» можуть забезпечити поступовий перехід світу до екологічно стійкої економіки вже у другій половині XXI століття. Тому вкрай важливо забезпечити присутність України на цьому ринку, на якому зараз домінують банки і фірми з Китаю та ряду розвинутих країн.

Податок на викиди вуглекислого газу (вуглецевий податок) є важливим елементом забезпечення кліматичної безпеки в світі. Визначення ставки вуглецевого податку виходить з нормативів заданої державою ціни на вуглець, з врахуванням якої суб'єкти ринку розраховують можливі обсяги викидів, які не лімітуються. Уперше цей податок було уведено у Фінляндії в 1990 р., а пізніше його ввели у Данії, Німеччині, Швеції та Великій Британії. Вуглецеві податки тепер вже використовуються багатьма державами Європи, а також Мексикою та Японією. Щорічний світовий обсяг їх сплати складає 14 млрд дол. США (на квітень 2015 р.). Ставки вуглецевого податку коливаються від 1 дол. за тону двоокису вуглецю в еквіваленті в Мексиці до 130 дол. за тону в Швеції. Разом з тим, у більшості випадків ця ціна складає менше 10 дол. за тону [3, с. 9]. Згідно з Податковим кодексом України, ставка вказаного податку донедавна становила лише 0,33 грн (0,015 євро) за 1 тону двоокису вуглецю, тоді як в ЄС зараз ринкова ціна за 1 тону двоокису вуглецю складає близько 6 євро. В 2019 р. ставка цього податку в Україні підвищена до 10 гривень, а до 2025 р. вона зросте до 25 грн за 1 тону. Проти такого різкого підвищення ставки вказаного податку виступив весь український бізнес, оскільки кошти від нього передусім направлені на зменшення дефіциту бюджету та збільшення витрат на соціальні програми (в 2019 р. в Україні відбудуться президентські та парламентські вибори), а не на кліматичні проекти.

В цілому, заходи із запровадження вуглецевого податку призвели до певних позитивних кліматичних змін у розвинутих країнах. Зокрема, у Фінляндії, Швеції, Норвегії та Німеччині викиди вуглекислого газу зменшилися на 7–14 % від показника за відсутності такого податку. Автотранспортні засоби з великим об'ємом двигуна одними з перших потрапили під дію податку на викиди автомобілями парникових газів, оскільки ЄС лобіює введення такого податку для перебудови автомобілебудування в Євросоюзі у напрямку масового випуску екологічно чистого автотранспорту. Позитивом такої політики є формування ринку електромобілів та автомобілів-гібридів, при придбанні яких громадяни отримують значну матеріальну компенсацію від держави. Особливо подібний механізм ефективно спрацював в Німеччині в 2009–2010 рр., коли уряд країни заохотив придбання громадянами більш екологічних автомобілів замість старих, екологічно шкідливих автомобілів. Крім цього, такий захід дозволив швидко вийти з кризи 2008–2009 р. німецькій автомобільній промисловості та економіці Німеччини в цілому. На наш погляд, в Україні ставку вуглецевого податку слід було підвищувати поступово, оскільки український бізнес почне більше, ніж раніше, виводити свої доходи в офшори, або приховувати у «тіньовій» економіці.

Особливе місце серед фінансових інструментів забезпечення кліматичної безпеки у багатьох країнах займає «зелений» тариф для виробників енергії та тепла із альтернативних джерел, в тому числі із біомаси. У результаті, у структурі генерації в ЄС відновлювана енергетика в 2018 р. сягнула 29 %, а частка біоенергетики становила 6 % від загального виробництва енергії з відновлюваних джерел. До 2020 р. частка біоенергетики становитиме 20 % у виробництві енергії з цих джерел. Зокрема, в Німеччині для цього дуже широко використовується силос, де ввели підвищений тариф за енергію, отриману з біогазу. В Україні спочатку закон про біоенергетику не передбачав підвищеного тарифу для проектів, що працюють з біомасою. Все це було виправлено тільки в липні 2015 р. Проблемою є те, що поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) в Україні за роки незалежності скоротилося в кілька

разів, що призвело до запусіння великих земельних площ, які зараз починають використовувати для виробництва біомаси. На наш погляд, краще було б використовувати вказані землі для виробництва кормів для худоби та для її випасу, оскільки площі придатних для сільськогосподарського виробництва земель в світі та в Україні скорочуються. Треба мати на увазі й висновки багатьох українських експертів про те, що трансформаційні процеси в землекористуванні нині пов'язані із значним зменшенням орних земель в Україні через наявність великої кількості сильно еродованих та деградованих ґрунтів. Однією з причин цього є незацікавленість агрохолдингів дотримуватися вимог українського земельного законодавства та їх орієнтацію на вирощування передусім технічних культур. Зокрема, в 2018 р. в Україні валовий збір зернових та зернобобових культур досяг 70 млн тонн, з яких тільки кукурудза склала 35 млн тонн. Значна частина врожаю кукурудзи піде до Китаю, де вона в основному буде використана для виробництва м'яса. Таким чином, замість того, щоб експортувати до КНР м'ясо та м'ясопродукти, Україна повністю перетворюється на сировинний придаток не тільки ЄС, а й КНР, повторюючи шлях Росії, яка вже стала таким придатком для Китаю. А запровадження ринку землі в Україні та його повне відкриття для іноземних інвесторів при існуючому надзвичайно високому рівні корупції в державі може дуже негативно позначитися не тільки на родючості землі, а й на кліматі нашої країни. Це пов'язано з тим, що іноземні інвестори (передусім з КНР, про що свідчить негативний досвід багатьох африканських країн та Росії) у таких бідних та корумпованих країнах, як Україна, не дотримуються навіть мінімальних вимог кліматичної безпеки.

Використання «зеленого» тарифу в Україні експертами оцінюється неоднозначно, оскільки наша держава не пододала зловживань та монополізму у цій сфері. Зокрема, значний простір для зловживань існує у тих випадках, коли на об'єктах електроенергетики, що використовують відновні джерела, мають застосовуватися різні коефіцієнти «зеленого» тарифу. На час повалення режиму В. Януковича компанія, підконтрольна А. Ключеву, володіла 90 % потужностей СЕС в Україні. Аналогічна ситуація характерна й у вітроенергетиці, де підрозділ ДТЕК Р. Ахметова – ДТЕК ВДЕ – є найбільшим виробником вітрової енергії [4, с. 14–15]. Водночас незалежні виробники відновної енергії наштовхуються на значні перепони, що повинно заставити державу відновити конкурентні умови виробництва в ній. Виходом із вказаної ситуації може стати запровадження аукціонної торгівлі відновною енергією. На це вказує й рішення ЄБРР, який у листопаді 2018 р. припиняє фінансування проектів з розвитку сонячної енергетики в Україні до тих пір, поки Верховна Рада не прийме відповідний закон. ЄБРР навіть готовий виділити від 2 до 4-х млн дол. США на розробку інфраструктурного механізму проведення аукціонів з продажу відновлюваної енергії.

Важливим фінансовим інструментом забезпечення кліматичної безпеки у країнах, що розвиваються, а також в тих, де відбуваються військові конфлікти, могли б стати, на наш погляд, інвестиції для них (зокрема й для України) з єдиного Міжнародного Кліматичного Фонду (МКФ). Його доцільно створити під егідою ООН замість кількох міжнародних екологічних фондів (Глобального екологічного фонду, Зеленого кліматичного фонду, Фонду для найменш розвинутих країн, Спеціального фонду для боротьби із змінами клімату), оскільки їх дії прямо чи опосередковано направлені на покращення клімату на планеті. Джерелами наповнення Міжнародного Кліматичного Фонду, на наш погляд, могли б стати насамперед обов'язкові відрахування від ВВП розвинутих та середньо розвинутих країн на мінімально можливому розмірі (хоча б у розмірі 0,1 % від ВВП), оскільки, за розрахунками експертів, виконання Кіотського протоколу для розвинутих країн вартувало в 2010 р. 0,1–2 % від їх ВВП. Для вирішення проблематики наповнення МКФ було б доцільним розглянути й питання можливості використання для цього прогресивного світового податку на капітал, запропонованого відомим французьким вченим Т. Пікетті [5, с. 477–478]. Хоча запропонований Т. Пікетті податок стосується подолання нерівності в світі, на наш погляд, його можна було б застосувати й щодо тих компаній (насамперед транснаціональних), які порушують кліматичні умови відтворення, отримуючи за рахунок цього надприбутки. Він би дозволив підтримувати перевагу спільних інтересів над приватними, при цьому зберігаючи відкритість економіки та чинники конкуренції. У зарубіжній економічній літературі називаються й інші джерела надходжень до екологічних фондів, які б могли наповнити й МКФ. Зокрема, пропонується використовувати глобальні податки на фінансові операції; податки на експорт нафти у розвинути країни; кошти міжнародних банків розвитку; вуглецеві збори, наприклад, з міжнародного транспорту; частину з прямих чи непрямих субсидій на видобуток та споживання викопного палива (їх щорічний обсяг тільки в країнах ОЕСР сягає 55–90 млрд дол. США).

На рівні окремої держави важливим фінансовим стимулом досягнення кліматичної безпеки виступають бюджетні інвестиції та пільгові кредити в проекти енергозбереження, передусім «теплі» кредити, які почали використовуватися й в Україні. Необхідність прискореного запровадження заходів з енергоефективності у нашій країні пояснюється тим, що на опалення одного квадратного метра квартири в Україні в рік витрачається 220 кВт енергії, у Польщі – 80 кВт, а в Німеччині тільки 50 кВт. Заслуговує на увагу й досвід Швеції щодо надання державних грантів для домогосподарств, які компенсують 60 % вартості домашніх систем отримання енергії. Її максимальний розмір складає 5600 дол. США. Гранти поширюються на батареї, проводку, системи управління, стартер-концентратор енергії й монтажні роботи для будинків з сонячними батареями на даху. До позитивних кліматичних інструментів доцільно віднести й «зелений» тариф для тих домогосподарств, які самостійно отримують електроенергію та тепло за рахунок енергії сонця, вітру, надр. До таких фінансових інструментів доцільно віднести й податкові та інші пільги для виробників та покупців електромобілів. При цьому важливо не зменшити доходи місцевих органів влади, як це відбулося в Норвегії при наданні подібних пільг власникам електромобілів. Для України у питаннях надання податкових пільг власникам електромобілів треба знайти такий варіант, щоб не перекладати втрати від цих пільг на більшість населення. На наш погляд, поки Україна не досягне виробництва ВВП на рівні 1990 р., ці пільги застосовувати недоцільно. Заможні верстви населення вже сьогодні мають можливість купувати електромобілі й без пільг, так як зараз електромобіль виступає як показник багатства, а не засіб пересування.

В Україні, як пропонують ряд експертів, було б доцільним створити державний цільовий екологічний фонд як окрему юридичну особу, в якому б концентрувалися всі екологічні платежі, що дозволило б ефективніше боротися з екологічними проблемами, зокрема й з потеплінням клімату. Але для цього, на наш погляд, потрібно внести деякі зміни до Податкового кодексу України, змінивши назву екологічного податку на екологічний збір (платіж). Справа полягає в тому, що, згідно українського законодавства, використання податкових платежів носить нецільовий характер, а використання зборів – цільовий характер. Це б дозволило оптимізувати використання екологічних платежів в Україні та залучити додаткові іноземні та внутрішні кліматичні інвестиції до країни.

Висновки та пропозиції. Важливою складовою екологічної безпеки виступає кліматична безпека, гарантуванню якої приділяється все більше уваги на міждержавному рівні та на рівні окремих держав. Нинішній етап розвитку глобалізації обумовлює необхідність створення міждержавних фінансових інституцій для спільного вирішення глобальних кліматичних проблем. Досвід спротиву населення Франції та ряду інших розвинутих країн кінця 2018 р. проти введення нових екологічних податків засвідчив, що силові методи запровадження державних фінансових кліматичних обмежень зустрічають масовий опір більшості населення та малого і середнього бізнесу, що важливо врахувати в Україні. В структуру механізму забезпечення кліматичної безпеки в Україні в сьогоднішніх умовах, треба насамперед включити такі фінансові інструменти, як екологічні податки, стимули (насамперед «зелені тарифи») й штрафи, а також інвестиції та кредити, що направлені на покращення кліматичних умов відтворення факторів виробництва. У механізмі забезпечення кліматичної безпеки все більше значення надається кліматичним інвестиціям, які ще поки не знайшли свого конкретного визначення. Кліматичні інвестиції – це насамперед кошти міжнародних кліматичних фондів та бюджетні кошти окремих держав, які використовуються на збереження і поліпшення клімату на планеті. Джерелом кліматичних інвестицій, крім традиційних, сьогодні стають й так звані «зелені облігації», що випускаються міжнародними організаціями та окремими країнами, для отримання коштів з метою покращення клімату.

Джерела та література

1. Соколов Б. Велика незустріч. *День*. 2018. 4 грудня. С. 5.
2. Брус Л. Переходные финансы // *Kommersant.ru* /doc /3211702
3. Порфирьев Б. Н. «Зеленые» тенденции в мировой финансовой системе. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 9. С. 5–16.
4. Крамар О. Не той відтінок зеленого / О. Крамар. *Український тиждень*. 2017. № 7. С. 14–17.
5. Пікетті Т. Капітал у ХХ столітті / пер. з англ. Н. Палій. Київ: Наш Формат, 2016. 696 с.

References

1. Sokolov, B. (2018). Velyka nezustrich [Great coming out]. *Den – The Day*, 12, 5 [in Ukrainian].
2. Brus, L. (2018). Perekhodnye fynansy [Transitional Finance]. *Kommersant.ru – Kommersant.ru* /doc /3211702 [in Russian].

3. Porfirev, B. N. (2016). «Zelenye» tendencii v mirovoj finansovoj sisteme [«Green» trends in the world financial system]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnoshenia – World Economy and International Relations*, 9, 5–16 [in Russian].
4. Kramar, O. (2017) Ne toi vidtinok zelenoho [Not that green]. *Ukrainskyi tyzhden - Ukrainian history*, 7, 14–17 [in Ukrainian].
5. Piketti, T. (2016). Kapital u XX stolitti [Capital in the twentieth century]. *Nash Format – Our Format*, 696 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.01.2019 р.

УДК 368.911

Borysiuk Olena,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesia Ukrainka Eastern European national university
Department of finances, bank business and insurance
Lytsk; ORCID ID 0000-0002-9411-4118
e-mail: lena_borysiuk@ukr.net

Datsyuk-Tomchuk Maria,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lutsk Institute of Human Development of the University of «Ukraine»
Department of Law and Finance
Lytsk; ORCID ID 0000-0002-9794-8943
e-mail: mashaprof@ukr.net
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-100-106>

PROBLEMS OF LIFE INSURANCE DEVELOPMENT IN TERMS AN UNSTABLE FINANCIAL ENVIRONMENT

In modern conditions, life insurance plays a crucial role for the economy of the country and its citizens, because it is aimed at financial and social protection of the population through the organization of an integrated system of material security in the event of various events associated with life, health, disability or other events, which can lead to a significant imbalance of family or personal budgets, and a decline in living standards.

The main trends of life insurance development in Ukraine presented in the study demonstrate that current processes of globalization have a serious impact on the complications of consumer and savings properties of life insurance through the merger of insurance, credit and investment products.

At the same time, in Ukraine, this type of insurance is hampered by a number of factors, due to which it does not become widespread. That is why the article focuses on the problems of life insurance development in the context of financial imbalances and proposes directions for their activation in Ukraine.

Key words: life insurance; insurance payments, accumulative life insurance; insurance product; life insurance reserves.

Борисюк Олена,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
кафедра фінансів, банківської справи та страхування;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-9411-4118
e-mail: lena-borysiuk@ukr.net

Дацюк-Томчук Марія,
кандидат економічних наук, доцент,
Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»
кафедра права та фінансів
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-9794-8943
e-mail: mashaprof@ukr.net

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО СЕРЕДОВИЩА

В сучасних умовах страхування життя грає найважливішу роль для економіки країни і її громадян, оскільки воно направлено на фінансовий і соціальний захист населення за допомогою організації комплексної системи матеріального

забезпечення при настанні різних подій, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю або іншими обставинами, які можуть привести до значного дисбалансу сімейного або особистого бюджету, зниження рівня життя.

Представлені в дослідженні основні тенденції розвитку страхування життя в Україні наочно демонструють, що процеси глобалізації, що відбуваються в даний час, роблять серйозний вплив на ускладнення споживчих і накопичувальних властивостей страхування життя за рахунок злиття страхового, кредитного та інвестиційного продуктів.

Варто відмітити, що метою стимулювання розвитку страхування життя в європейських країнах є надання цілої системи фінансових пільг для довгострокового страхування життя. Так, наприклад, в ряді країн податок на страхові виплати за такими договорами нижче, ніж на дохід по банківських депозитах. В інших країнах діють податкові пільги на страхові внески, які сплачуються за довгостроковими договорами страхування життя, надаються пільги і на оподаткування інвестиційного доходу від розміщення страхових резервів. У зв'язку із цим у розвинених країнах страхові компанії життя є найбагатшими фінансовими інститутами, які акумулюють значно більше коштів, ніж банки. Так, резерви таких страховиків становлять сотні мільярдів доларів США. Накопичувальне страхування життя - найбільш поширений вид страхування в Західній Європі, Америці і Японії. Проте в Україні даний вид страхування стримують ряд факторів, завдяки чому воно не набуває широкого розвитку. Саме тому в статті акцентовано увагу на проблемах розвитку страхування життя в умовах фінансових дисбалансів та запропоновано напрямки їх активізації в Україні.

Ключові слова: страхування життя; страхові платежі, накопичувальне страхування життя; страховий продукт; резерви зі страхування життя.

Борисюк Елена,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет, имени Леси Украинки
кафедра финансов, банковского дела и страхования;
г. Луцк; ORCID ID 0000-0002-9411-4118
e-mail: lena_borysuk@ukr.net

Дацюк-Томчук Мария,
кандидат экономических наук, доцент,
Луцкого института развития человека университета «Украина»
кафедра права и финансов
м. Луцк; ORCID ID 0000-0002-9794-8943
e-mail: mashaprof@ukr.net

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВАНИЯ ЖИЗНИ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОЙ ФИНАНСОВОЙ СРЕДЫ

В современных условиях страхование жизни играет важнейшую роль для экономики страны и ее граждан, поскольку оно направлено на финансовую и социальную защиту населения посредством организации комплексной системы материального обеспечения при наступлении различных событий, связанных с жизнью, здоровьем, трудоспособностью или другими обстоятельствами, которые могут привести к значительному дисбалансу семейного или личного бюджета, снижение уровня жизни.

Представленные в исследовании основные тенденции развития страхования жизни в Украине наглядно демонстрируют, что процессы глобализации, происходящие в настоящее время, оказывают серьезное влияние на осложнение потребительских и накопительных свойств страхования жизни за счет слияния страхового, кредитного и инвестиционного продуктов.

Стоит отметить, что целью стимулирования развития страхования жизни в европейских странах является предоставление целой системы финансовых льгот для долгосрочного страхования жизни. Так, например, в ряде стран налог на страховые выплаты по таким договорам ниже, чем на доход по банковским депозитам. В других странах действуют налоговые льготы на страховые взносы, уплачиваемые по долгосрочным договорам страхования жизни, предоставляются льготы и на налогообложение инвестиционного дохода от размещения страховых резервов. В связи с этим в развитых странах страховые компании жизни являются самыми богатыми финансовыми институтами, которые аккумулируют значительно больше средств, нежели банки. Так, резервы таких страховщиков составляют сотни миллиардов долларов США. Накопительное страхование жизни – наиболее распространенный вид страхования в Западной Европе, Америке и Японии. Однако в Украине данный вид страхования сдерживают ряд факторов, благодаря чему оно не приобретает широкое развитие. Именно поэтому в статье акцентировано внимание на проблемах развития страхования жизни в условиях финансовых дисбалансов и предложены направления их активизации в Украине.

Ключевые слова: страхование жизни; страховые платежи, накопительное страхование жизни; страховой продукт; резервы по страхованию жизни.

Formulation of scientific problem and its significance. According to the conducted researches, the relevance of the research topic is determined by the special role of life insurance in solving social problems of society, by providing social guarantees to the population, which in turn increases trust in the government and leads to the stabilization of the political and economic situation in the country. Insurance payments under the life insurance contracts reduce the spending part of the budget for the social programs, and the funds accumulated by the insurers are the source of significant long-term investments in the economy. In the developed countries the life insurance sector is a strategically important industry, which forms a solid foundation for a sustainable economic development.

An analysis of recent research on this problem. The problems of life insurance are dealt with by such domestic scientists as: T. M. Artyukh, V. D. Bazylevych, L. O. Boyko, G.L. Voznyuk, N .M. Vnukova, O. O. Gamankova, O. M. Zaletov, A. M. Yermoshenko, M. S. Klapkov, M. M. Mnyh, S. S. Osadets., R. V. Pikus, V. I. Plisa, T. A. Rotova, V. V. Furman, and also foreign ones - N. Galaguz, D. Blad, L. Pankov, L. Lozovsky, B. Rayzberg, T. Fedorova, O. Shakhov and others.

The purpose and objectives of the article. The purpose of the article is to analyze the main indicators of the development of the life insurance in Ukraine at the present stage, taking into account the prospects of its modernization in domestic conditions.

Presentation of the main material and the substantiation of the research results obtained. The economic essence of the insurance is inextricably linked with the concept of the insurance protection. Insurance comes from the word «fear». It is fear that gives rise to a person's desire to protect himself from the dangers. In a market economy, insurance is a universal means of insurance protection of the population and business. From the economic point of view, insurance protection allows you to prevent and reduce possible costs to cover losses at the onset of an insured event.

Life insurance is an important tool for infusing long-term investments into the economy through which the welfare of the population as a whole can increase. It is the investment function that manifests itself through the contracts of accumulation life insurance. According to the legal framework, the insurer, calculating the insurance rate for life insurance, adds an investment premium to the structure of the insurance tariff, which takes into account the interest rate and its changes in a specific time interval. In the case of risk insurance, the insurer may periodically experience a threat to insufficiency of the insurance fund upon occurrence of an insurance event and payment of insurance indemnity.

Considering insurance, one should not forget about the social function performed by insurance, including life insurance. Social function is expressed in the creation of the security of subjects, ensuring socio-economic stability in society. The state recognizes the need for social guarantees for the population, and their implementation is carried out through state-owned insurance companies that provide minimum guarantees through obligatory insurance. In foreign countries, private insurance companies actively participate in the realization of social insurance functions through voluntary insurance contracts.

In highly developed countries, life insurance companies have the following functions:

- raise the standard of living of persons of retirement age;
- increase confidence in tomorrow;
- provide additional social guarantees in case of temporary or permanent disability, loss of breadwinner;
- accumulating pension savings for investment in the economy;
- create social stability in society.

Due to this, life insurance companies have investment opportunities that make their position in the capital market unique. The reasons for this uniqueness are as follows:

- life insurance companies, unlike the other financial institutions, have the opportunity to attract free funds for a lower percentage, as such involvement takes place on the basis of providing insurance protection;
- the life insurance contract is concluded for a long time, with payments obligations separated in time, and they can be more likely to be forecasted.

Thus, life insurance benefits the state for two reasons. First, the funds accumulated by such insurance companies are domestic investments in the national economy. Secondly, by stimulating the development of life insurance, the state solves the problem of social security of citizens and transfers it to the shoulders of insurance companies.

In the insurance market of Ukraine, the total number of insurance companies as of September 30, 2018 amounted to 285, including life insurance companies – 31 companies, non-life insurance companies – 254 companies (as at 30.09.2017 – 296 companies, including insurance companies «life» – 34 companies,

insurance companies «non-life» – 262 companies). The number of insurance companies tends to decrease, as in 9 months of 2018 compared to the same period in 2017, the number of companies decreased by 11 insurers (table 1).

Table 1

Number of the insurance companies*

Number of the insurance companies	As of 31.12.2016	As of 31.12.2017	As of 30.09.2017	As of 30.09.2018
The total number	310	294	296	285
including insurance companies «non-Life»	271	261	262	254
including insurance companies «Life»	39	33	34	31

* Source [5]

Gross insurance payments (premiums, contributions) for life insurance during the 9 months of 2018 amounted to UAH 2741,1 million, which is by 35,6 % more than in the nine months of 2017 (as at 30.09.2017 – 2 021,7 million UAH).

The structure of gross receipts of the insurance payments (premiums, contributions) as of 09.30.2018 was as follows [2]:

- 2 649,9 mln. UAH (or 96,7 %) – received from individuals;
- 91,2 mln. UAH (or 3,3 %) – received from legal entities.

As of September 30, 2018, the number of insured individuals increased by 0,3 % or by 12 017 persons (as of September 2017 – 4 259 945 individuals were insured, as at 30.09.2018 – 4 271 962 individuals).

During 9 months of 2017 – 2,329,720 individuals were insured, which is 1,4 times or 1357557 persons more in comparison with the corresponding period of 2017 (during the 9 months of 2017 – 972163 individuals were insured).

The gross insurance premiums from the life insurance as of September 30, 2018 amounted to UAH 536,8 million, which is by 29,8 % more compared to the corresponding period of 2017 (as of September 30, 2017 – UAH 413,6 million.)

The change in the life insurance reserves for the 9 months of 2017–2018 is shown in table 2.

Table 2

Change in the life insurance reserves for 9 months 2017–2018

Indication	9 months 2017	9 months 2018	Pace gain, %
	million UAH		
Amount of changes in the life insurance reserves, including:	452,7	748,0	65,2
investment income used to calculate insurance rates;	166,0	185,1	11,5
indexation of amounts of insurance sum and (or) insurance payments according to the official index of inflation;	42,2	59,2	40,3
part of the investment income from the placement of the life insurance reserves remaining after the statutory provisions of Article 9 of the Law of Ukraine «On Insurance» obligatory deductions in mathematical reserves and deductions of expenses of the insurer for the conduct of affairs;	247,8	225,3	-9,1
the total amount of increase in the amount of insurance sum and (or) insurance payments (bonuses), which are determined by the other financial results of activity in accordance with the insurance contracts, which provide for the insurer's participation in the investment income of the insurer;	10,8	21,8	101,9
the magnitude of the change in the size of the insurance amounts and (or) the insurance payments under the insurance contracts, monetary liabilities determined in the freely convertible currency or the estimated values.	25,0	28,4	13,6

* Source [2]

According to the results of 9 months of 2018, 7 insurance companies "Life" received a negative value of an increase in the life insurance reserves for a total amount of UAH 56,6 million, which is due to early termination of the insurance contracts (for the 9 months of 2017 – 12 insurance companies "Life" declared a

negative value for the total amount of 130,7 million UAH). The increase in the life insurance reserves amounted to 804,6 million UAH. The largest increase in insurance reserves for life insurance (more than UAH 90 million) was declared by three insurance companies «Life» in the amount of UAH 275,9 million, and 144,3 million UAH and UAH 96,8 mln. (34,3 %, 17,9 % and 12.0 % of the total increase of reserves respectively) [1, p. 9].

The dynamics of the insurance payments for the life insurance during the investigated period is shown in table 3.

Table 3

Life insurance payments*

The company name	Insurance payments, ths. UAH		
	9 months 2018	9 months 2017	9 months 2016
MET LIFE	432 412,0	336 248,0	277 296,0
UNITY LIFE	286 630,0	195 732,0	117 772,0
TAS	235 774,0	209 933,9	126 111,0
ASKA-LIFE	217 598,0	94 016,0	76 214,0
PZU UKRAINE Life insurance	193 603,7	131 423,8	109 498,2
AHA UKRAINE Life insurance	41 145,0	26 508,0	15 611,0
KNYAZHA LIFE WINEN INSURANCE GROUP	31 237,2	26 828,0	51 965,0
INGO UKRAINE LIFE	20 246,5	19 060,1	14 086,2
KD-LIFE	15 916,0	12 189,0	11 363,0
GRINVUD LIFE INSURANCE	10 919,7	1 596,6	н/д
TOTAL	1 485 482,1	1 053 535,4	799 916,4

* Drawn up according to the Insurance TOP magazine

The leaders in terms of the number of insured citizens during the research period are Met Life, Aska-Life and TAS (table 4).

Table 4

Number of life insurance contracts and insured*

The company name	Number of citizens insured September 30, 2018	including for 9 months 2018	The number of insurance contracts concluded for 9 months of 2018
MET LIFE	628 751	687 370	664 617
ASKA-LIFE	515 136	152 709	144 637
TAS	277 684	65 428	54 305
UNITY LIFE	209 939	81 825	70 397
PZU UKRAINE Life insurance	107 952	57 854	57 831
AHA UKRAINE Life insurance	52 747	90 506	81 967
KNYAZHA LIFE WINEN INSURANCE GROUP	14 686	1 720	1 887
INGO UKRAINE LIFE	13 550	12 043	89
KD-LIFE	7 944	901	901
GRINVUD LIFE INSURANCE	3 726	1 804	3 081
TOTAL	1 832 115	1 152 160	1 079 712

* Drawn up according to the Insurance TOP magazine

At the present stage, the most popular products of life insurance companies are:

- life insurance pension insurance;

- pension insurance for general and professional incapacity;
- family life insurance pension insurance;
- survivor's pension insurance;
- temporary pension insurance.

In recent years, insignificant growth in the life insurance market in Ukraine has taken place. This is primarily due to an increase in business activity in the country, which in turn led to an increase in the welfare of the population. It is also worth taking into account the active work of life insurance companies that have been created over the last 3 years, which use modern forms and methods of sales of insurance services. However, there are problems that impede the development of life insurance in Ukraine, namely [3, p.40]:

- a negative impact of the population on life insurance in the post-Soviet period;
- instability of the political situation;
- lack of a legislative framework which would guarantee the preservation of invested funds and transparency of investment instruments.
- lack of the appropriate traditions of the life insurance;
- inflation, instability of the national currency;
- inability of the population and enterprises to buy insurance services in the absence of free cash;
- a large number of insurance companies with a low level of capitalization, as well as a weak development of the national reinsurance market;
- contradictory insurance law;
- unfavorable tax legislation;
- insufficient capacity of the insurance market.

At the same time, in order to stimulate the development of the life insurance in European countries there is a whole system of financial benefits for the long-term life insurance. For example, in a number of countries, the tax on insurance payments under such contracts is lower than the income on bank deposits. In the other countries there are tax deductions for insurance premiums, which are paid under the long-term life insurance contracts, there are granted benefits and tax on investment income from the placement of insurance reserves.

In all developed countries, insurance companies are the richest financial institutions. They accumulate significantly more money than banks. The reserves of the largest insurers are hundreds of billions of dollars. Accumulation life insurance is the most common type of insurance in Western Europe, America and Japan.

That is why there is a need to modernize the sphere of the life insurance in Ukraine. In this context, it is worthwhile to:

- political and economic stability in the country and completion of privatization processes in the main sectors of the national economy, since insurance protection is possible only for the owner of certain economic benefits and in the conditions of the effective functioning of the financial system;
- increasing cooperation between the state and insurance companies in the direction of developing programs of additional social protection of citizens;
- improvement of the risk management mechanism through the maximum automation of life insurance, which will enable insurers to quickly process large arrays of medical databases (automatic underwriting);
- increasing the quality of insurance products for the life insurance and the qualifications of insurers in the specified area of insurance, especially medical underwriters;
- development of insurance mediation in terms of promoting the activity of insurance life insurance brokers.

Conclusions and perspectives of further research. Thus, such kind of insurance service as the life insurance, can minimize the consequences of social risks, give a guarantee of safety, improve the quality of human life, provide additional financial support. Many people are already engaged in the search for such instruments, attracting their own funds, as there is a growing need for additional forms of social protection, in self-management of social risks. In order to change the situation on the life insurance market in the direction of improvement, it is necessary to take decisive measures in the near future, namely: to develop transparent principles for the activity of insurers in Ukraine; to allow enterprises to include in their gross expenses the expenses for life insurance of their employees by changing the tax system through legislation; provide protection through the long-term insurance, such as life, health and pension programs at the legislative level. That is, to develop and formulate a concept for the further development of life insurance.

The state, in the first place, is interested in developing life insurance, as it will increase the social protection of the population and raise additional funds into the economy through a new flow of the long-term investments.

Джерела та література

1. Артюх Т. М. Страхування життя в умовах сучасного страхового ринку України *Фінанси, облік і аудит*. 2011. № 18. С. 9–15.
2. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України за 9 міс. 2018 р. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/2018_rik/9_mis_2018/sk_9_mis_2018.
3. Карлін М. І. Борисюк О. В. Управління державними фінансами: посібник. Луцьк : ПП Іванюк , 2013. 273 с.
4. Малинич, Г. М. Порівняльний аналіз розвитку ринку страхування життя у країнах світу. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2011. Вип. 1 (4) URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11mhhuks>.
5. Top Life insurance companies 2018. URL: <http://www.thebestlifeins.com/top-Ufe-insurance-companies/world-assets>.

References

1. Artyukh T. (2011). Strakhuvannja zhyttja v umovakh suchasnogho strakhovogho rynku Ukrajinjy [Life insurance in the conditions of modern insurance market of Ukraine]. *Finansy, oblik i audyt*, 18, pp. 9–15 [in Ukrainian].
2. Information on the status and development of the insurance market of Ukraine in 9 months 2018. Retrieved from: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/2018_rik/9_mis_2018/sk_9_mis_2018. [in Ukrainian].
3. Karlin M. I. Borysjuk O. V. (2003), *Upravlinnja derzhavnymy finansamy* [Public finance management], Lucjk: PP Ivanjuk. pp.273 [in Ukrainian].
4. Malynych, G. (2011). Porivnjajlnyj analiz rozvytku rynku strakhuvannja zhyttja u krajinakh svitu. [Comparative analysis of the development of the life insurance market in the countries of the world.]. *Socialjno-ekonomichni problemy i derzhava*. Vol. 1 (4). Retrieved from: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11mhhuks> [in Ukrainian].
5. Top life insurance companies 2018. Retrieved from: <http://www.thebestlifeins.com/top-life-insurance-companies/world-assets> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2019 р.

УДК 336.143:336.22(477)

Цимбалюк Ірина
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів, банківської справи та страхування;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-7224-2365
e-mail: tsymbaliuk.ir@gmail.com
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-106-115>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ОЦІНКА ЇЇ ФІСКАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті проаналізовано доходи зведеного бюджету України, визначено роль податкових надходжень та основні фактори, що впливають на їх обсяг. Проведено аналіз динаміки прямих та непрямих податків. З'ясовано, що основну частину податкових надходжень формують податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток, ПДВ та акцизний податок. Здійснено оцінку фіскальної ролі, виявлено тенденції та наведено основні чинники, що визначали динаміку надходжень до зведеного бюджету найбільш значимих податків. Проведено оцінку фіскальної ефективності податкової системи України на основі її порівняння із податковими системами країни ЄС за показником податкового навантаження та із врахуванням результатів рейтингу Doing Business.

Ключові слова: податкова система, зведений бюджет, податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, податкове навантаження.

Цимбалиук Ирина
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра финансов, банковского дела и страхования;
г. Луцк; ORCID ID 0000-0001-7224-2365
e-mail: tsymbaliuk.ir@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ И ОЦЕНКА ЕЕ ФИСКАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

В статье проанализированы доходы сводного бюджета Украины, определена роль налоговых поступлений и основные факторы, влияющие на их объем. Проведенный анализ динамики прямых и косвенных налогов. Определено, что основную часть налоговых поступлений формируют налог на доходы физических лиц, налог на прибыль, НДС и акциз. Осуществлена оценка фискальной роли, выявлены тенденции и приведены основные факторы, определявшие динамику поступлений в сводный бюджет наиболее значимых налогов. Проведена оценка фискальной эффективности налоговой системы Украины на основе ее сравнения с налоговыми системами страны ЕС по показателю налоговой нагрузки и с учетом результатов рейтинга Doing Business.

Ключевые слова: налоговая система, сводный бюджет, налог на прибыль, налог на доходы физических лиц, налог на добавленную стоимость, акцизный налог, налоговая нагрузка.

Tsymbaliuk Iryna
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Department of finance, banking and insurance;
Lutsk; ORCID ID 0000-0001-7224-2365
e-mail: tsymbaliuk.ir@gmail.com

FEATURES OF THE UKRAINE TAX SYSTEM FUNCTIONING AND ASSESSMENT OF ITS FISCAL EFFICIENCY

The article states that taxes are one of the main links of economic relations in society, as well as the main form of income of the state.

The purpose of the article is to conduct the analysis of tax revenues to the state budget in order to determine the peculiarities of the functioning of the Ukrainian tax system and assess its fiscal efficiency.

According to the results of the study of the Ukraine's Consolidated Budget incomes dynamics, the tendency of their growth has been revealed. The structure of tax revenues is analyzed. The correlation between direct and indirect taxes in the tax system of Ukraine is investigated and their role in filling the state budget is determined. The analysis of the main taxes having the highest fiscal value was carried out. The volume of personal income tax revenues was investigated, the factors that influenced of their change were determined. The enterprise income tax has been analyzed, and its fiscal role in filling the consolidated budget of the state is determined. The main changes in the method of calculation and payment of these taxes, which influenced the dynamics of its revenues to the budget, are outlined.

Indirect taxes, such as value-added tax (VAT) and excise tax, have the most important role in the formation of budget revenues. The article analyzes the impact of indirect taxes and determines the factors that influence the change in their volume. It is revealed that the current mechanism of VAT payment significantly reduces its fiscal efficiency, since more than half of the received tax returns to the payers. Therefore the main amount of VAT comes from taxation of imports. Despite this, VAT remains the most significant source of budget revenues. Its share in tax revenues of the consolidated budget increased throughout the period under investigation.

In contradistinction to VAT, most of the excise tax comes from internal transactions with excisable goods.

The analysis shows that the share of tax revenues in the consolidated budget is constantly fluctuating, which is a consequence of the imperfection of taxation in Ukraine, the constant changes in the structure of the tax system and the mechanism for collecting basic taxes, the general instability of the economic situation in the country.

In general, when assessing the fiscal efficiency of the Ukrainian tax system, it can be stated that today the volume of taxes in Ukraine are quite high. In this context, an important task is to optimize the tax burden. Excessive and uneven tax burden in the country leads to a decrease in economic activity and its shadowing.

Key words: tax system, consolidated budget, income tax, personal income tax, value added tax, excise tax, tax burden.

Постановка проблеми. Податки є однією із основних ланок економічних відносин у суспільстві, а також головною формою доходів держави. Вони є важливим інструментом впливу держави на соціально-економічні процеси, що в ній відбуваються.

Податкові надходження до бюджету обумовлюються як зміною податкової системи так і впливом ряду зовнішніх факторів, що визначаються соціально-економічною та політичною ситуаціями в країні. Відтак аналіз функціонування податкової системи варто розпочати із дослідження структури зведеного бюджету та визначення причин зміни обсягу податкових надходжень, що його формують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціонування податкової системи України, її стан та розвиток досліджували багато науковців, зокрема М. Диха [1], М. Карлін [2], А. Лаврешов [3], М. Пасічний [4], Н. Проць [5] та ін. Вченими було розглянуто концептуальні основи податкової системи в контексті фіскальної та економічної ефективності, розвинуто теоретико-методологічні підходи до визначення фіскальної результативності та ефективності оподаткування як на державному, так і на місцевому рівні, проаналізовано проблеми фіскальної оптимізації в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення з урахуванням досвіду зарубіжних країн. Водночас, необхідність забезпечення зростання обсягів податкових надходжень та зменшення негативного впливу на діяльність суб'єктів господарювання обумовлює актуальність дослідження питання визначення рівня фіскальної ефективності податкової системи з урахуванням особливостей її функціонування.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу податкових надходжень до бюджету держави задля визначення особливостей функціонування податкової системи України та оцінки її фіскальної ефективності.

Виклад основного матеріалу. За результатами досліджень динаміки наповнення Зведеного бюджету України помітною є тенденція їх зростання, що в основному відбулось завдяки збільшенню податкових надходжень, які забезпечують орієнтовно 80 % доходів (табл. 1).

Таблиця 1

Структура доходів Зведеного бюджету України за 2010–2017 роки, відсотки

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Податкові надходження	74,53	83,97	80,94	79,96	80,57	77,86	83,13	81,44
Неподаткові надходження	23,47	15,05	18,16	19,18	17,67	21,49	16,03	15,18
Доходи від операцій з капіталом	0,99	0,58	0,67	0,36	0,44	0,28	0,20	0,22
Офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	0,10	0,13	0,04	0,34	1,18	0,29	0,54	0,16
Цільові фонди	0,88	0,24	0,19	0,19	0,19	0,19	0,10	3,00

Розраховано автором на основі даних звітів Державної казначейської служби про виконання бюджету [7].

За досліджуваний період прослідковувалось збільшення частки податкових надходжень з 74,53 % у 2010 р., до 83,97 % – у 2011 р. і після незначного падіння у 2012-2015 рр., їх значимість знову відновились до 83,13 % – у 2016 р. і 81,44 % у 2017 році. Відповідно протилежні зміни відбувались щодо неподаткових надходжень: різке скорочення з 23,47 % у 2010 р. до 15,05 % у 2011 р. і з подальшим відновленням до 21,49 % у 2015 р. та черговим падінням частки до 15,18 % у 2017 році. Така динаміка свідчить про взаємозаміщення неподаткових платежів податковими та посилення фіскальної ролі останніх у наповненні бюджету держави.

Зростання абсолютних показників обсягу податкових надходжень до бюджетів пов'язане як із інфляційним чинником та падінням курсу національної валюти, так і частково із позитивними змінами в організації податкової сфери, зокрема удосконаленням адміністрування податків. До факторів, які вплинули на рівень податкових надходжень до бюджету слід віднести ріст ВВП, зміну структури платіжного балансу, податкові реформи та нестабільність законодавчої бази. Серед мікроекономічних чинників основний вплив на динаміку податкових надходження, на нашу думку, мали скорочення податкових пільг, якими могли скористатись підприємства, падіння рівня їх прибутковості внаслідок економічної кризи, підвищення витрат на оплату праці через зростання мінімальної заробітної плати тощо.

Найбільше фіскальне значення у податковій системі України відіграють чотири податки: податок на додану вартість (ПДВ), податок на доходи фізичних осіб, акцизний податок та податок на прибуток підприємств. У сукупності вони забезпечили у 2017 р. понад 83 % податкових надходжень в країні.

Протягом трьох аналізованих років простежується тенденція до зростання номінальних надходжень від зазначених чотирьох податків, проте помітним є зниження частки податку на прибуток (з 14 % у 2014 р. до 9 % 2016–2017 рр.) та зростання ролі непрямих податків, зокрема ПДВ – з 35 % у 2015 р. до 38 % у 2017 р. та акцизного податку – з 10 % у 2013 р. до 14 % у 2017 році. Це свідчить про перекладання податкового тягаря на плечі споживачів та послаблення залежності податкової системи від результатів діяльності суб'єктів господарювання і доходів отриманих фізичними особами. Така модель податкової системи використовується за умов нестабільної економіки, та високого рівня тінізації доходів. Переважання непрямих податків дозволяє забезпечити стійкі надходження до бюджету, в той же час знижується регулююче значення податків.

Динаміка обсягу прямих та непрямих податків у податкових надходженнях зведеного бюджету України за 2015–2017 зображено на рис. 1.

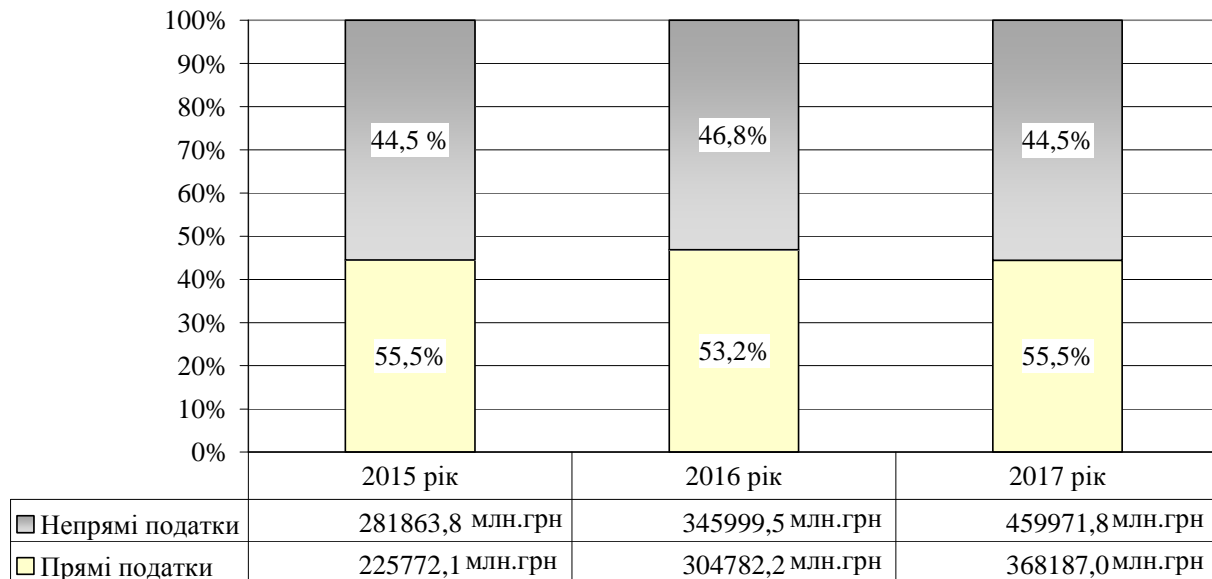


Рис. 1. Динаміка обсягів прямих та непрямих податків у структурі податкових надходжень України за 2015–2017 рр.

Розраховано автором на основі даних звітів Державної казначейської служби про виконання бюджету [7].

Частка прямих податків за 2015–2017 рр. у середньому становила 45 %, серед них найбільший відсоток припадає на податок на прибуток фізичних осіб (ПДФО) [8]. З 2013 по 2017 рр. обсяги його надходжень зросли майже у 2,5 рази. Суттєвий темп приросту ПДФО спостерігається з 2015 р., коли в порівнянні із попереднім періодом надходження від податку кожного року зростали на 33–38,8 % та склали 185,7 млрд.грн. (рис. 2).

Таку динаміку визначили зміни у методиці нарахування ПДФО, зокрема у 2014 р. було введено оподаткування доходів у вигляді відсотків та сум пенсій, які більші 10 тис. грн. за ставкою 15 %, а також запроваджений у складі податку військовий збір (ставка 1,5 %). Збільшенню надходжень сприяло спрощення методики оподаткування та перехід з 2016 р. на універсальну ставку податку 18 %, а зростання розміру мінімальної заробітної плати у 2017 р. спричинило розширення бази оподаткування податком.

Зниження податку на прибуток підприємства (ПП) у 2014–2015 рр. було обумовлено значним скороченням бази оподаткування внаслідок кризових явищ в економіці, політичної нестабільності та значним обсягом податкових пільг. Однак економічне відновлення у 2016–2017 роках позитивно вплинуло на надходження ПнП. Помітним є зменшення фіскальної ролі оподаткування діяльності підприємств, так як частка надходжень від податку в порівнянні з 2013–2014 рр. суттєво знизилась (рис. 3). Зниження частки податку на ПнП у наповненні зведеного бюджету можна пояснити також зростанням значимості інших податків у структурі податкової системи. Зокрема, з 2013 р. на відсоткових пункти зросла вага податку на доходи фізичних осіб, сягнувши у 2017 р. позначки 22,4 %.

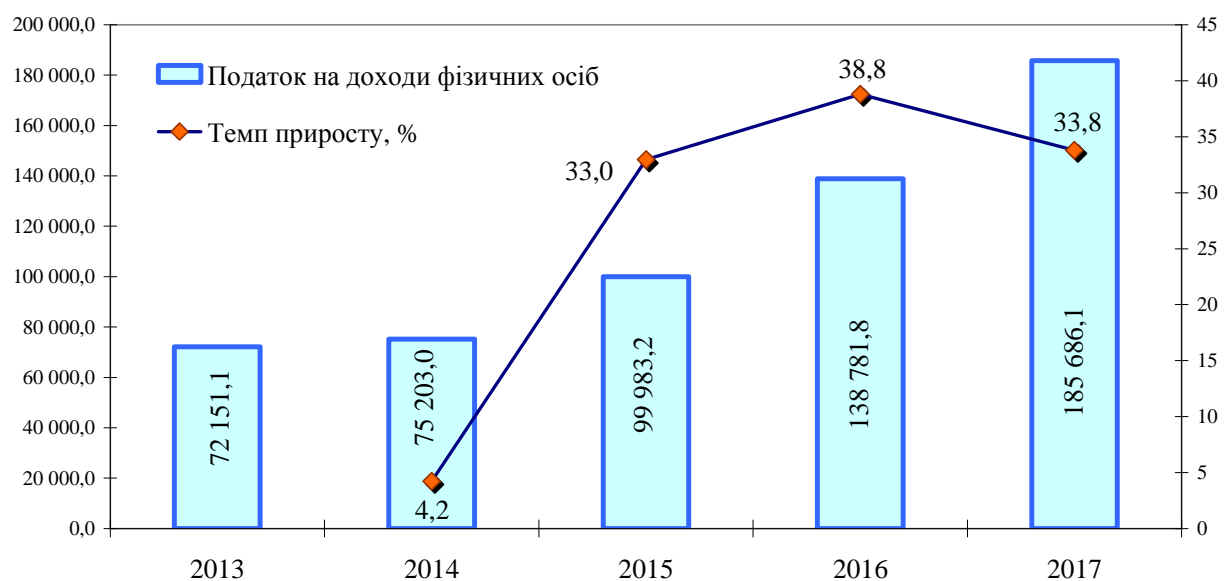


Рис. 2. Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб до зведеного бюджету України, млн. грн

Розраховано автором на основі даних звітів Державної казначейської служби про виконання бюджету [7].



Рис. 3. Фіскальна роль податку на прибуток підприємств у зведеному бюджеті України

Розраховано автором на основі даних звітів Державної казначейської служби про виконання бюджету [7].

Серед причин відображеної на рисунку динаміки податку на прибуток можна відмітити зміни у методиці його нарахування і сплати. Так з 2013 р. для підприємств, у яких річний дохід понад

20 млн. грн., було запроваджено щомісячний авансовий платіж, який сплачувався протягом наступних 12 місяців. Їх сума нараховувалась виходячи з фінансових результатів попереднього року, тому підчас економічної нестабільності та зниження прибутковості діяльності підприємств вникали значні обсяги переплат податку до бюджету. Починаючи з 2016 р. авансові платежі з ПнП були скасовано та запроваджено подання податкової звітності та сплату квартального податку для платників, дохід яких перевищував 20 млн. грн. [9].

Важливу роль у формуванні доходів бюджету мають і непрямі податки, зокрема податок на додану вартість (ПДВ) від імпортних та українських товарів, робіт, послуг та акцизний податок.

За 2017 р. загальний обсяг надходження податку на додану вартість до зведеного бюджету (з урахуванням відшкодування) становив 313,98 млрд. грн., порівняно із 2016 р. їх сума зросла на 33,3 %, або на 78,47 млрд. грн. Питома вага податку на додану вартість в загальному обсязі податкових надходжень до зведеного бюджету у 2017 р. підвищилась на 1,7 відсоткових пункти до 37,9 %.

Близько 80% (у 2017 р. 79,79%) суми ПДВ забезпечує оподаткування ввезених на територію України товарів. Так, у 2017 р. з цього джерела надійшло 250,53 млрд. грн., що на 37,83 млрд. грн. більше ніж було заплановано і на 69,08 млрд. грн. – ніж у 2016 році. У 2018 р. сума була зросла на 269,08 млрд. грн. Надходження ПДВ у 2013-2017 рр. наведено на рис. 4. Основним чинником впливу на зростання надходжень непрямих податків, а саме ПДВ є обсяг споживання, імпорту і експорту товарів, а також рівень інфляції та обмінний курс національної валюти.

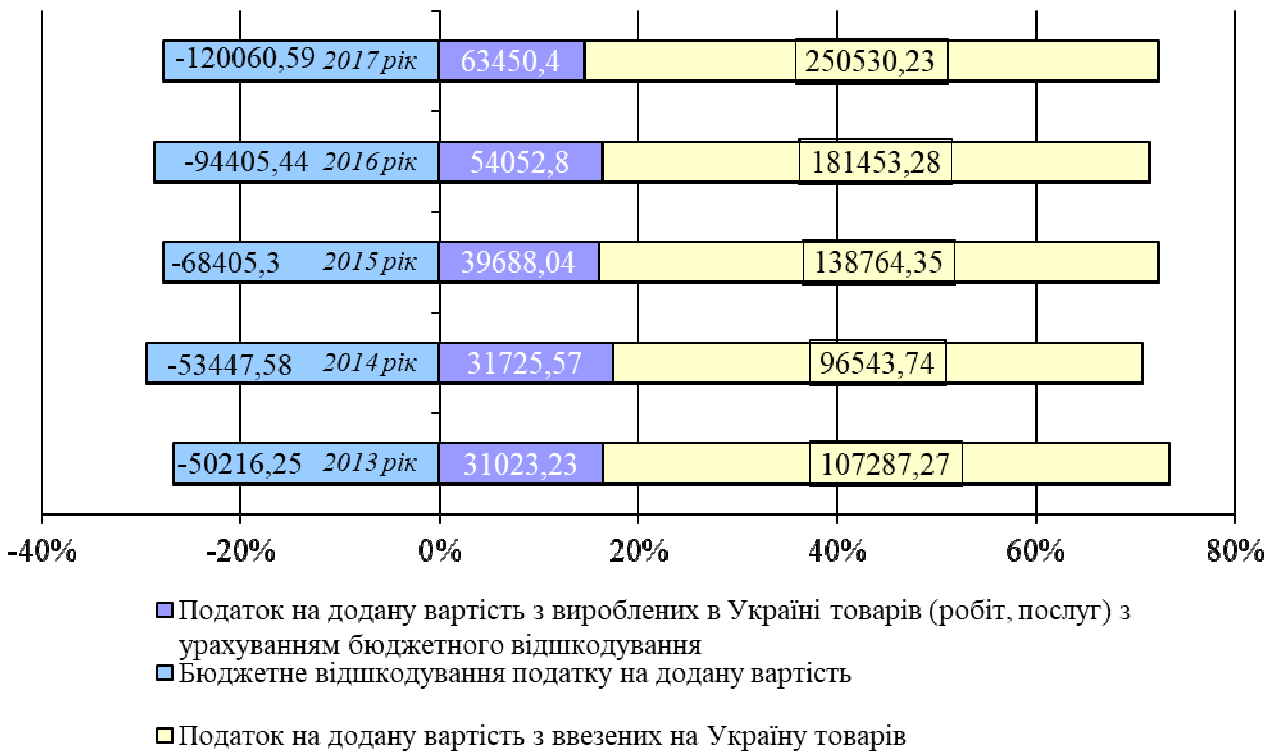


Рис. 4. Надходження ПДВ до зведеного бюджету України, млн. грн

Розраховано автором на основі даних звітів Державної казначейської служби про виконання бюджету [7].

Як видно з рис. 4, протягом досліджуваного періоду зростали суми надходження ПДВ від вироблених в країні товарів, робіт послуг, разом з тим збільшувались і суми заявленого бюджетного відшкодування.

У 2017 р. обсяг бюджетного відшкодування ПДВ за загальним фондом зведеного бюджету грошовими коштами залишився зріс в порівнянні із 2016 р. та становив 120060,56 млн. гривень. Введення електронної системи адміністрування суттєво не вплинули на ситуацію щодо сплати податку, так як і надалі частка бюджетного відшкодування продовжувала зростати швидшими темпами: із 61,8% надходжень від податку у 2013 р. частка повернень зросла до 67,7% у 2016 році. У 2017 р. було заявлено до відшкодування 66,6 % суми акумульованого ПДВ. Таким чином діючий

механізм сплати ПДВ суттєво знижує його фіскальну ефективність, оскільки більше половини отриманого податку повертається назад платникам.

Незважаючи на це ПДВ залишається найбільш значимим джерелом наповнення бюджету. Його частка у податкових надходженнях зведеного бюджету зростала з 35,15 % у 2015 р. до 37,91% у 2017 р. Виявлена тенденція доводить важливість ПДВ для податкової системи України, відтак, попри численні пропозиції щодо його заміни податком з обороту, вважаємо такі зміни недоцільними. Після проведених реформ податкова сфера України потребує часу для стабілізації, а подальші зміни можуть бути негативно сприйняті суб'єктами господарювання та призвести до скорочення обсягу податкових надходжень. Окрім того збереження ПДВ відповідатиме визначеному орієнтиру на євроінтеграцію та відповідає довготерміновій меті гармонізації української економіки з європейськими стандартами.

Щодо акцизного податку, то упродовж 2015–2017 рр. обсяг його надходжень значно змінився (рис. 5).

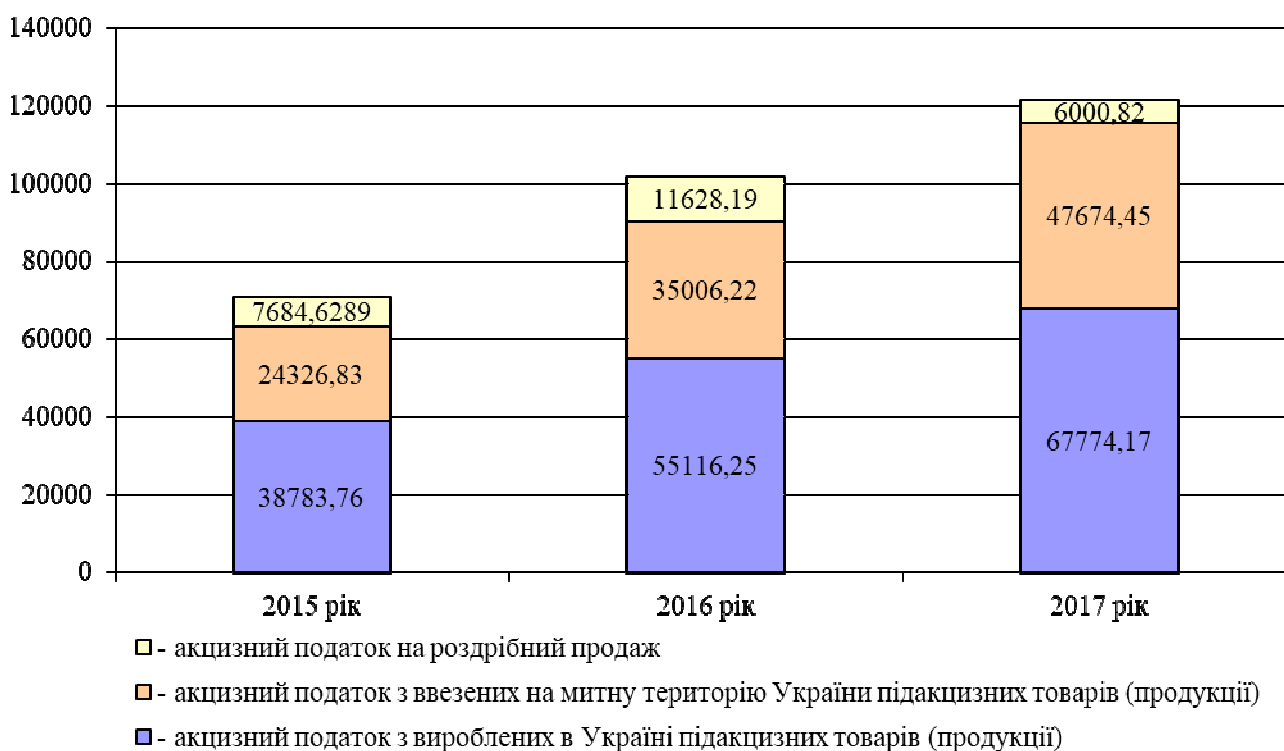


Рис. 5. Динаміка надходжень акцизного податку до зведеного бюджету України, млн.грн.

Розраховано автором на основі даних звітів Державної казначейської служби про виконання бюджету [7].

На відміну від ПДВ, більша частина акцизного податку надходить від внутрішніх операцій з підакцизними товарами. Так у 2015 р. акцизний податок із ввезених на територію України товарів становив 45,02 % від загальної суми акцизного податку у зведеному бюджеті України, у 2016 р. частка від вказаного джерела оподаткування була дещо більшою (45,08 %), а у 2017 р. продовжила зростати до рівня 45,2 %.

Позитивна динаміка надходжень акцизного податку з 2015 р., була обумовлена впливом ряду факторів, серед яких:

- внесення до переліку підакцизних товарів електричної енергії;
- підвищення ставок на бензин, дизельне паливо, газ;
- включення до переліку підакцизних товарів транспортних засобів призначених для перевезення вантажів та пасажирів з одночасним зростанням ставок податку на легкові авто;
- запровадження акцизного податку на роздрібний продаж.

На збільшення обсягу акцизного податку вплинуло і зростання курсу євро, оскільки окремі підакцизні товари (паливо, транспортні засоби) оподатковуються за ставками вираженими у цій валюті [9].

Отже, дослідження податкових надходжень є основою для здійснення оцінки стану податкової системи загалом. Проведений аналіз свідчить, що частка податкових надходжень у зведеному бюджеті постійно коливається, що є наслідком недосконалості сфери оподаткування в Україні, постійних змін структури податкової системи та механізму справляння основних податків, загальної нестабільності економічної ситуації в країні.

Без стабільної та ефективної податкової системи неможливо посилити притік іноземних інвестицій в Україну. Важливим показником для розуміння ефективності податкової системи є податкове навантаження, який у загальному розраховується як відношення суми податків і обов'язкових соціальних внесків до обсягу ВВП. Оптимальність рівня податкового навантаження має визначатися економічними умовами розвитку та складовими системи державного управління, а також тим, як ефективно використовуються податкові надходження при перерозподілі державного бюджету для задоволення соціально-економічних потреб суспільства [10].

Згідно рейтингу податкового навантаження на бізнес Doing Business, який складають Світовий банк спільно з аудиторською компанією PwC, визначено, що у 2018 р. різниця між рівнями податкового навантаження у країнах ЄС була досить суттєвою: найнижчий показник податкового навантаження в Люксембурзі (20,5 %), Хорватії (20,6 %), на Кіпрі (22,7 %) є майже втричі меншим, ніж найвищий показник, а саме у Франції (62,2 %), Бельгії (57,1 %), та Австрії (51,8 %) [11]. Такі відмінності у рівнях податкового навантаження зумовлені як різними підходами до встановлення виду і розміру податкових ставок, об'єктів і баз оподаткування, так і різним рівнем економічного розвитку та обсягу ВВП досліджуваних країн. В середньому ж загальне податкове навантаження в усіх країнах ЄС у 2018 р. становило 40,6 %. Для порівняння податкове навантаження в Україні становить 37,8 %. Підтримуючи тезу Лаврешова А. [4, с. 41], що ситуація склалась досить парадоксальна, адже за рівнем середньодушових доходів Україна серйозно відстає від високорозвинених країн, тоді як за податковим навантаженням знаходиться поряд з Фінляндією (38,4 %), та значно попереду Великобританії (30,7 %), Ірландії (26,0 %) та Данії (24,2 %) [11].

Ототожнюючи ефективність та дієвість податкової системи М. Диха зазначає, що основними характеристиками її має стати невелика кількість податків, прості та зрозумілі процедури адміністрування платежів, прозора податкова політика держави та дотримання принципу стабільності податкового законодавства. Необхідною є розробка дієвої антиофшорної політики, що дасть змогу збільшити надходження до бюджету [1]. Погоджуючись із думкою Пасічного М. [5], що ефективність фіскальної функції податкової системи полягає в максимізації податкових надходжень та мінімізації витрат на їх одержання, в подальшому зміни податкової системи України потрібно спрямувати на вдосконалення системи адміністрування, а також посилення відповідальності уряду за використання сум акумульованих податків. Адже високий рівень корупції та відсутність персональної відповідальності урядовців за результативність проведених реформ – є основною причиною недосконалості вітчизняної системи оподаткування зокрема та складної економічної ситуації в країні загалом. За останні роки хоч і були зміни в податковому законодавстві, проте не завжди вони є економічно доцільні, але кожен новий або видозмінений позитивно вплинув на наповнення [12, с. 99-115]. Негативний вплив на фіскальну ефективність податкової системи країни здійснюється внаслідок тінізації економіки, недосконалого механізму справляння податків, зборів та інших обов'язкових платежів, подекуди необґрунтованого використання податкових пільг, низького рівня податкової культури та податкової дисципліни суб'єктів господарювання.

Висновки. Визначено, що протягом періоду дослідження динаміка надходжень до Зведеного бюджету України мала позитивну тенденцію. Окреслене зростання в більшій мірі відбувалось завдяки податковим надходженням, які займали у структурі доходів близько 80 %. Основна сума податкових надходжень забезпечується чотирма податками: ПДВ, податком на доходи фізичних осіб, акцизним податком та податком на прибуток підприємств, що свідчить про їх вагомість з фіскальної точки зору.

Загалом оцінюючи фіскальну результативність податкової системи України можна стверджувати, що на сьогодні величина та обсяг податків в Україні є достатньо високими. В контексті цього, важливим завданням є оптимізація податкового навантаження, так як фіскальне спрямування податкової системи України не забезпечує досягнення соціально-економічної результативності використання зібраних податків. Разом з тим ефективною вона є лише у тих випадках, коли через механізм оподаткування держава здатна розв'язувати завдання, направлені на розвиток виробництва і підвищення рівня життя населення.

Джерела та література

1. Диха М. В., Гончаров Ю. В. Податкова система як складник забезпечення розвитку соціально-економічної системи України. *Сучасні питання економіки і права*. 2018. Вип. 1. С. 86–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sper_2018_1_11
2. Карлін М. І. Фіскальна оптимізація: суть, структура, проблеми в Україні та шляхи їх вирішення *Економічний форум*. 2016. № 4. С. 219–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_4_33
3. Карлін М. І., Цимбалюк І. О. Фінанси домогосподарств провідних країн світу: Навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 172 с.
4. Лаврешов А. Ю. Сучасний досвід розвитку податкових систем в зарубіжних країнах. *Менеджер*. 2016. № 3. С. 39–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_3_7, с. 41
5. Пасічний М. Фіскальна результативність податкової системи Україн. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. № 3. С. 116–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2018_3_11
6. Проць Н. В. Сутність та фіскальна роль місцевих податків та зборів в умовах реформування бюджетного та податкового законодавства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 13. 2016. С. 536–541. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/108.pdf>
7. Звіти про виконання бюджету / Державна Казначейська Служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>
8. Податкові надходження до бюджету та витрати / Z-Україна: статистика, економіка, політика, персони. 2018. URL: <http://zet.in.ua/statistika-2/byudzhet/podatkovi-nadkhodzhennya-do-byudzhetu-ta-vitrati/>
9. Доходи бюджету за січень-червень 2018 року: Звіт Міністерства Фінансів України. Офіційний сайт Міністерства Фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%201-2%20%D0%BA%D0%B2_2018_082018-compressed.pdf
10. Цимбалюк І. О., Міщанчук О. О. Особливості визначення податкового навантаження на рівні держави та регіону. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 3(2). С. 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3%282%29_23
11. Paying-Taxes 2018 / World bank Group. – 2018. URL: https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf
12. Проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи їх вирішення : монографія. М. І. Карлін та кол. авт ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Карліна. Луцьк: Терен, 2014.

References

1. Dykha, M. V. & Honcharov, Yu. V. (2018). Podatkova systema yak skladnyk zabezpechennia rozvytku sotsialno-ekonomichnoi systemy Ukrainy [The tax system as a component of ensuring the development of the socio-economic system of Ukraine]. *Suchasni pytannia ekonomiky i prava. – Modern issues of economics and law*, 1, 86–99. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sper_2018_1_11 [in Ukrainian].
2. Karlin, M. I. (2016). Fiskalna optymizatsiia: sut, struktura, problemy v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [Fiscal optimization: the essence, structure, problems in Ukraine and ways of their solution]. *Ekonomichnyi forum. – Economic forum*, 4, 219–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_4_33 [in Ukrainian].
3. Karlin, M. I. (2014). Finansy domohospodarstv providnykh krain svitu: Navchalnyi posibnyk [Finances of Households in the Leading Countries of the World]. Lutsk, Vezha-Druk, 172. [in Ukrainian].
4. Lavreshov, A. Yu. (2016). Suchasnyi dosvid rozvytku podatkovykh system v zarubizhnykh krainakh [Current experience of the development of tax systems in foreign countries]. *Menedzher. Manager*, 3, 39–45 URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_3_7 [in Ukrainian].
5. Pasichnyi, M. (2018). Fiskalna rezultatyvnist podatkovoi systemy Ukrainy [Fiscal Performance of the Tax System of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. – Bulletin of the Kiev National Trade and Economic University*, 3, 116–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2018_3_11 [in Ukrainian].
6. Prots, N. V. (2016). Sutnist ta fiskalna rol mistsevykh podatkiv ta zboriv v umovakh reformuvannia biudzhethnoho ta podatkovoho zakonodavstva [The essence and fiscal role of local taxes and fees in the context of reforming fiscal and tax legislation]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national problems of the economy*, 13, 536-541. URL : <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/108.pdf> [in Ukrainian].
7. Derzhavna Kaznacheiska Sluzhba Ukrainy (2018). Zvity pro vykonannia biudzhetu. [Reports on budget execution]. URL : <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> [in Ukrainian].
8. Podatkovi nadkhodzhennia do biudzhetu ta vytraty [Tax revenues and expenses] (2018). *Z-Ukraina: statystyka, ekonomika, polityka, persony. – Z-Ukraine: statistics, economics, politics, personalities*. URL : <http://zet.in.ua/statistika-2/byudzhet/podatkovi-nadkhodzhennya-do-byudzhetu-ta-vitrati/> [in Ukrainian].
9. Dokhody biudzhetu za sichen-cherven 2018 roku [Budget revenues for January-June 2018] (2018). *Zvit Ministerstva Finansiv Ukrainy. – Report of the Ministry of Finance of Ukraine*. URL: <https://www.minfin.gov.ua> [in Ukrainian].

10. Tsymbaliuk, I. O. & Mishchanchuk, O. O. (2014). Osoblyvosti vyznachennia podatkovoho navantazhennia na rivni derzhavy ta rehionu [Features of the definition of the tax burden at the level of the state and the region], *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. – Bulletin of the Khmelnytsky National University. Economic Sciences*, 3(2), 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3%282%29__23 [in Ukrainian].
11. Paying-Taxes 2018 (2018). *World bank Group*. URL: https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf [in English].
12. Karlin M. I. (2014). *Problemy rozvytku finansovoi systemy Ukrainy ta shliakhy yikh vyrishennia* [Problems of the development of the financial system of Ukraine and the ways of their solution], Lutsk, 99–115.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2019 р.

УДК 336.02

Вахновська Наталія,
кандидат економічних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет;
кафедра фінансів, банківської справи та страхування;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-3057-7834;
e-mail: vna2712@ukr.net

Пиріг Світлана,
кандидат економічних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет;
кафедра фінансів, банківської справи та страхування;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-1205-9814;
e-mail: sw41@ua.fm
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-115-120>

ФІСКАЛЬНА СКЛАДОВА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено фінансове забезпечення формування доходів місцевих бюджетів в контексті сталого соціально-економічного розвитку територій. Досліджено фіскальну політику в напрямку формування власних доходів місцевих бюджетів, основні джерела їх наповнення. Проаналізовано склад та структуру місцевих податків та зборів, визначено наслідки реформи територіальної організації влади та обґрунтовано значення фіскальної складової підвищення бюджетного потенціалу місцевого рівня. Виокремлено проблеми стягнення та підвищення ролі місцевих податків та зборів як інструмента формування власних доходів місцевих бюджетів. Обґрунтовано напрямки впливу органів місцевого самоврядування на розмір фіскальної складової місцевих бюджетів.

Ключові слова: місцевий бюджет, бюджетний потенціал, фіскальна політика, місцеві податки та збори.

Вахновская Наталья,
кандидат экономических наук, доцент,
Луцкий национальный технический университет
кафедра финансов, банковского дела и страхования;
г. Луцк; ORCID ID 0000-0002-3057-7834;
e-mail: vna2712@ukr.net

Пыриг Светлана,
кандидат экономических наук, доцент,
Луцкий национальный технический университет
кафедра финансов, банковского дела и страхования;
г. Луцк; ORCID ID 0000-0002-1205-9814;
e-mail: sw41@ua.fm

ФИСКАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В КОНТЕКСТЕ ФИНАНСОВОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

В статті досліджено фінансове забезпечення формування доходів місцевих бюджетів в контексті стійкого соціально-економічного розвитку територій. Досліджується фінансова політика в напрямленні формування власних доходів місцевих бюджетів, основні джерела їх наповнення. Проаналізовані склад і структура місцевих податків і зборів, визначені наслідки реформ територіальної організації влади і обґрунтовано значення фінансової складової підвищення бюджетного потенціалу місцевого рівня. Виділені проблеми збільшення і підвищення ролі місцевих податків і зборів як інструмента формування власних доходів місцевих бюджетів. Обґрунтовано напрями впливу органів місцевого самоврядування на розмір фінансової складової місцевих бюджетів.

Ключові слова: місцевий бюджет, бюджетний потенціал, фінансова політика, місцеві податки і збори.

Vakhnovska Nataliya,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lutsk National Technical University,
Department of Finance, Banking and Insurance;
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-3057-7834;
e-mail: vna2712@ukr.net

Pyrih Svitlana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lutsk National Technical University,
Department of Finance, Banking and Insurance;
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-1205-9814;
e-mail: sw41@ua.fm

FISCAL COMPOSITION OF LOCAL BUDGETS IN THE CONTEXT OF FINANCIAL DECENTRALIZATION

The purpose of the article is to determine the role of the fiscal component of local budgets in the context of financial decentralization.

Sustainable development of the state and its regions is determined by the budget potential of a separate administrative-territorial unit, that is, the volume of own and attracted financial resources accumulated in the local budget. Internal fiscal potential is seen as an important financial priority for economic growth in the region. The fiscal potential should ensure the positive dynamics of the development of the territory and create a competitive environment.

The new modern model of society management, built in the context of the reform of the territorial organization of power, is based on the creation of financially self-sufficient communities. Local taxes and fees are one of the important sources of local government budget revenue generation. Starting from 2014, the share of local taxes and fees grows in the revenues of local budgets of Ukraine. Such changes are due to the improvement of tax and budgetary legislation, as well as the interest of local self-government bodies in additional mobilization of revenues to local budgets. Therefore, increasing the role of local taxes and fees, as well as increasing their share in local budgets' own revenues, is one of the main tasks of the fiscal policy of the state.

One of the innovations that will positively affect local budget revenues is the introduction of a land tax for forest land and the establishment of a tax rate per hectare of forest land. That is, local budgets are able to get additional resources through the taxation of forest lands. It is also assumed that the deduction of personal income tax for leased land should be carried out at the location of such facilities. Another new source of revenue generation for local government budgets is a 5% rent for the use of mineral resources for the extraction of minerals of national significance. The payment will be received at the place of extraction of minerals in full size.

Consequently, the establishment and collection of local taxes and duties is one of the effective mechanisms for the formation of the resource potential of local self-government bodies. The size of local taxes depends on the effective organization of work on their introduction and collection. In addition, it is important to effectively secure consolidated national taxes, such as personal income tax, excise and rent payments. Local governments have real opportunities to influence the volume of revenues from local tax payments to the respective budgets through the introduction and setting of the rates. Therefore, it is important and timely to create a resource and material base of local importance, as well as identify ways to increase its fiscal potential. This should positively affect the financial self-sufficiency of local budgets.

Keywords: local budget, budget capability, fiscal policy, local taxes and fees.

Постановка проблеми. Стратегічними орієнтирами підвищення конкурентоспроможності та фінансової самодостатності органів місцевого самоврядування в рамках сучасної політики розвитку держави та її регіонів є подальше проведення децентралізації та реформування державного управління. В контексті останньої безсумнівно важливою парадигмою економічної політики держави у 2019–2021 рр. є продовження фіскальної консолідації; зокрема, впровадження ефективного врядування шляхом

переформатування державних та місцевих фінансів, а також визначення середньострокової фіскальної бази. Першочерговим завданням органів місцевого самоврядування є підвищення ролі фіскальних платежів місцевого значення та збільшення їх частки у власних доходах місцевих бюджетів, що, в свою чергу, сприятиме посиленню фінансової стійкості та самостійності адміністративно-територіальних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній літературі над вивченням теоретичних аспектів формування доходної частини місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів, а також пошуком шляхів їх реформування займалися такі вчені, як О. Барановський, М. Бадида, О. Білянський, М. Вікторчук, Г. Возняк, Т. Городецька, Є. Качан, О. Кириленко, Л. Коваленко, В. Кравченко, О. Люта, П. Мельник, В. Опарін, О. Покатаєва, А. Стаценко, В. Теремецький, І. Чугунов, С. Юрій та багато інших.

Незважаючи на значний доробок науковців в сфері формування фіскального потенціалу місцевих бюджетів, залишаються актуальними проблеми підвищення ролі місцевих податків та зборів в якості інструмента формування власних доходів бюджетів регіонів.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення ролі фіскальної складової місцевих бюджетів в контексті фінансової децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток держави та її регіонів в контексті фінансової децентралізації визначається бюджетним потенціалом окремої адміністративно-територіальної одиниці (області, району, міста, села, селища), тобто обсягом власних і залучених фінансових ресурсів, акумульованих у місцевому бюджеті. Проголошена у 2014 р. автономія органів місцевого самоврядування має бути підкріплена відповідними правами щодо стягнення на власній території фіскальних платежів в обсягах, достатніх для задоволення потреб місцевого розвитку. Внутрішній фіскальний потенціал розглядається на сьогодні як важливий фінансовий пріоритет економічного росту регіону, який спроможний забезпечувати позитивну динаміку його розвитку й створювати конкурентне середовище.

Нова сучасна модель управління суспільством, що вибудовується в контексті реформування територіальної організації влади, ґрунтується на створенні фінансово самодостатніх громад. Починаючи уже з 2014 р., завдяки урядовим ініціативам, спостерігаємо значне покращення фінансової спроможності місцевих бюджетів. Загалом, протягом останніх чотирьох років власні доходи місцевих бюджетів України зросли на 124 млрд грн.

Так, за підсумками 2017 р. відбулось зростання частки власних доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України до 22 %, що на 5 % більше порівняно з 2015 р. [2]. У цей період загальний розмір фінансових ресурсів, що є у розпорядженні органів місцевого самоврядування, вперше перевищив половину від усього зведеного бюджету України та склав 51,2 % [3].

Позитивним в даному напрямку є діяльність ОТГ, динаміка надходжень до бюджетів яких випереджає темпи зростання доходів по інших рівнях місцевих бюджетів. За інформацією фахівців з фінансової децентралізації Центрального офісу реформ при Мінрегіоні надходження власних доходів місцевих бюджетів 366 ОТГ за 2017 рік зросли на 87 % та склали 9,3 млрд грн (приріст складає 4,3 млрд грн). А темп зростання власних доходів 159 ОТГ, які вже у 2016 р. отримували зарахування 60 % ПДФО до своїх бюджетів, становить 34,2 % (приріст – 1,1 млрд грн), що майже на 3 % більше від середнього показника по Україні. В цілому, приріст надходжень податку з доходів фізичних осіб, який зараховується до місцевих бюджетів, склав 41,2 %, що на 1,9 % більше, ніж загалом по Україні [3].

Про фінансову спроможність місцевих бюджетів свідчать і залишки коштів, які склалися на рахунках станом на 1 січня 2018 року в розмірі 55,7 млрд грн.

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ у 2018 р. фактична сума власних доходів місцевих бюджетів України перевищила надходження за 2017 рік на 22 % і склала 234 млрд грн. Зокрема, податку на доходи фізичних осіб надійшло 138,2 млрд грн, що більше від надходжень показника минулого року на 20,1 %, а плати за землю – 27,3 млрд. грн, що майже на 3,6 % більше порівняно з попереднім періодом. Фактичні надходження єдиного податку склали 29,5 млрд. грн (приріст – 6,2 млрд грн, або 26,5 %). Надходження акцизного податку з палива становлять 7,9 млрд. грн (ріст на 0,8 млрд. грн, або на 10,6 %) [4]. В цілому приріст власних доходів місцевих бюджетів України порівняно з плановими показниками становить 1,3 %.

На 2019 рік тенденція до зростання також зберігається. Основними напрямки бюджетної політики на 2019–2021 роки, схваленими розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 року № 315-р, Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2017–

2020 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 лютого 2017 року № 142-р та відповідно до положень програми діяльності Міністерства фінансів України в напрямку децентралізації, передбачено поступове збільшення обсягу ресурсу місцевих бюджетів [5].

Так, фінансовий ресурс місцевих бюджетів на 2019 р. за прогнозними розрахунками становить 588,9 млрд. грн в тому числі: власні доходи місцевих бюджетів (із них реверсна дотація – 6,8 млрд. грн) складають – 291,1 млрд. грн, що більше на 41,4 млрд. грн у порівнянні із затвердженими місцевими бюджетами на 2018 рік (приріст складає 16,6 %), із них:

– загальний фонд становить 265,7 млрд. грн (збільшується на 38,4 млрд. грн або на 16,9 % більше порівняно із затвердженими обсягами);

– спеціальний фонд – 25,5 млрд. грн (приріст становить 3,0 млрд. грн, що на 13,5 % більше) [6].

Отже, з урахуванням реверсної дотації, яка перераховується місцевими бюджетами до державного бюджету, доходи місцевих бюджетів становитимуть 284,3 млрд. грн, у т. ч. загального фонду – 258,9 млрд. грн, що більше на 27 млрд. грн порівняно з прогнозним показником 2018 року (приріст становить 12 %) та на 24 млрд. грн більше порівняно з фактичним показником 2018 року (приріст становить 10 %) [4, 6].

Таким чином, зростання обсягу ресурсу місцевих бюджетів досягатиметься шляхом підвищення податкоспроможності останніх.

Одним із важливих джерел формування власних доходів бюджетів органів місцевого самоврядування є місцеві податки і збори. Конституцією України визначено, що органи місцевого самоврядування встановлюють місцеві податки та збори. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (в редакції від 11 січня 2019 року) зазначено, що місцеві бюджети мають бути достатніми щодо здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень для забезпечення мешканців відповідних громад якісними публічними послугами [1].

Враховуючи внесені зміни до податкового та бюджетного законодавства починаючи із 2014 р., а також зацікавленість та безпосередній вплив органів місцевого самоврядування на мобілізацію надходжень від місцевих податків і зборів, можемо чітко прослідкувати динаміку зростання їх питомої ваги в доходах місцевих бюджетів України (без трансфертів) за даними таблиці 1.

Таблиця 1

Склад та структура місцевих податків та зборів у доходах місцевих бюджетів України за 2012–2017 рр.*

Вид податкового надходження	Рік					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	2	3	4	5	6	7
Податкові надходження						
Всього, млн грн	85852,03	91191,07	87333,67	98218,36	146902,24	201005,13
Місцеві податки та збори						
Всього, млн грн	5455,03	7316,20	8055,15	27041,19	42261,50	52586,84
питома вага, %	7,15	8,65	9,68	27,53	28,77	26,16
в тому числі:						
– податок на майно, млн грн	0,09	22,54	44,88	16011,13	24989,36	29056,07
питома вага, %	0,00	0,31	0,56	59,21	59,13	55,25
– єдиний податок, млн грн	4815,64	6640,52	7413,25	10975,09	17167,10	23388,29
питома вага, %	88,28	90,76	92,03	40,59	40,62	44,48
– збір за місця для паркування транспортних засобів, млн грн	68,37	64,50	61,21	60,22	66,17	77,57
питома вага, %	1,25	0,88	0,76	0,22	0,16	0,15
– туристичний збір, млн грн	38,39	41,69	24,77	37,13	54,09	70,23
питома вага, %	0,71	0,57	0,31	0,14	0,13	0,13
– збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (до 1 січня 2015 р.), млн грн	532,54	546,95	511,05	-42,55	-15,22	-5,32
питома вага, %	9,76	7,48	6,34	-0,16	-0,04	-0,01

*Складено автором на основі [8], [9], [10], [11], [12], [13].

Зважаючи на покращення стану мобілізації надходжень та зміну структури місцевих податків і зборів, їх частка у доходах місцевих бюджетів значно зросла впродовж останніх років. Якщо протягом 2007-2010 роках їх частка коливалася від 1,1 % до 1,4 %, то починаючи з 2011 року і до 2014 р. вона зросла до 8,8 %, а в 2017 р. вже становила – 24,7 % [2]. Найбільшу питому вагу у структурі місцевих податків і зборів займають надходження від плати за землю (50 %) та єдиного податку (понад 44 %).

Отже, підвищення ролі місцевих податків і зборів та збільшення їх частки у власних доходах місцевих бюджетів є одним із головних завдань фінансово-бюджетної політики держави.

Починаючи з 2019 року, одним із нововведень, що позитивно вплинуть на доходи місцевих бюджетів, є запровадження сплати земельного податку за лісові землі та встановлення ставки податку за один гектар лісових земель відповідно до статей 274 та 277 Податкового кодексу України. Тобто, місцеві бюджети мають змогу отримати додаткові ресурси за рахунок оподаткування лісових земель. Також передбачається, що зарахування податку на доходи фізичних осіб за здані в оренду (суборенду, емфітевзис) земельні ділянки, земельні частки (паї) повинно здійснюватися за місцезнаходженням таких об'єктів. Іншим нововведенням є зарахування, починаючи з 1 січня 2019 р., 5 % рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату) до бюджетів місцевого самоврядування за місцем видобутку відповідних корисних копалин (до 2019 року зарахування відбувалось у пропорціях: 25 % – до обласних бюджетів, 75 % – до державного бюджету) [7].

Крім того, зберігається спрощена система оподаткування для платників податків єдиного податку I–IV груп, а також віднесення до четвертої групи (сільськогосподарські товаровиробники) фізичних осіб – підприємців, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства; зберігається норма щодо зарахування 13,44 % акцизного податку з пального до місцевих бюджетів (прогноз становить 7,4 млрд грн) [6].

Таким чином, місцеві податкові надходження є дієвим механізмом формування фінансового потенціалу місцевих бюджетів та джерелом соціально-економічного розвитку окремих територій громад.

Висновки. Отже, встановлення і стягнення місцевих податків та зборів є одним із дієвих механізмів формування ресурсного потенціалу органів місцевого самоврядування, а також джерелом соціального та економічного розвитку територій громад. Розмір фіскальної складової місцевих бюджетів залежить від ефективної організації комплексу робіт із запровадження та збирання місцевих податків та зборів, а також із мобілізації закріплених податків, таких як ПДФО, акциз та рентні платежі. В контексті фінансової децентралізації органи місцевого самоврядування, в межах податкового законодавства та наданих їм компетенцій, мають реальні можливості впливати на обсяги надходжень місцевих податкових платежів до відповідних бюджетів через систему запровадження та встановлення розміру ставок. Тому, важливим і своєчасним є формування ресурсно-матеріальної бази місцевого значення, а також визначення шляхів підвищення її фіскального потенціалу. Це, у свою чергу, повинно позитивно вплинути на фінансову самодостатність місцевих бюджетів.

Джерела та література

1. Закон України «Про місцеве самоврядування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
2. Місцеві податки і збори. URL: <https://decentralization.gov.ua>.
3. Власні доходи місцевих бюджетів України зросли на 124 мільярди. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions>.
4. Власні доходи місцевих бюджетів у 2018 році перевищили заплановані. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10455>.
5. Основні напрямки бюджетної політики на 2019–2021 роки. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511.
6. Що очікує місцеві бюджети у 2019 році. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/9753>.
7. Мінфін визначив основні параметри формування місцевих бюджетів на 2019 рік. URL: <https://uteka.ua>.
8. Річний звіт станом на 1 січня 2013 року. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit>.
9. Річний звіт станом на 1 січня 2014 року. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-standom-na-01012014>.
10. Річний звіт про виконання державного бюджету на 01.01.2015 року. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-5>.

11. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2015 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-4>.
12. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2016 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-3>.
13. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2017 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-2>.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro misceve samovrjaduvannja» [Law of Ukraine «On Local Self-Government»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> [in Ukrainian].
2. Miscevi podatky i zbory [Local taxes and fees]. decentralization.gov.ua. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Vlasni dokhody miscevykh bjudzhetiv Ukrainy zrosly na 124 miljardy [Own revenues of local budgets of Ukraine increased by 124 billion]. ukrinform.ua. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions> [in Ukrainian].
4. Vlasni dokhody miscevykh bjudzhetiv u 2018 roci perevyslyhyly zaplanovani [Local budgets' own revenues in 2018 exceeded the planned ones]. decentralization.gov.ua. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/10455> [in Ukrainian].
5. Osnovni naprjamky bjudzhetnoji polityky na 2019–2021 roky [The main directions of budget policy for 2019–2021 years]. w1.c1.rada.gov.ua. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511 [in Ukrainian].
6. Shho ochikuje miscevi bjudzhetu u 2019 roci [What awaits local budgets in 2019]. decentralization.gov.ua. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/9753> [in Ukrainian].
7. Minfin vyznachyv osnovni parametry formuvannja miscevykh bjudzhetiv na 2019 rik [The Ministry of Finance identified the main parameters for the formation of local budgets by 2019]. uteka.ua. Retrieved from <https://uteka.ua> [in Ukrainian].
8. Richnyj zvit stanom na 1 sichnja 2013 roku [Annual report as of January 1, 2013]. (n.d.). treasury.gov.ua. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit> [in Ukrainian].
9. Richnyj zvit stanom na 1 sichnja 2014 roku [Annual report as of January 1, 2014]. (n.d.). treasury.gov.ua. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-standom-na-01012014> [in Ukrainian].
10. Richnyj zvit pro vykonannja derzhavnogho bjudzhetu na 01.01.2015 roku [Annual report on implementation of the state budget as of 01.01.2015]. (n.d.). treasury.gov.ua. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-5> [in Ukrainian].
11. Richnyj zvit pro vykonannja Derzhavnogho bjudzhetu Ukrainy za 2015 rik [Annual report on implementation of the State Budget of Ukraine for 2015]. (n.d.). treasury.gov.ua. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-4> [in Ukrainian].
12. Richnyj zvit pro vykonannja Derzhavnogho bjudzhetu Ukrainy za 2016 rik [Annual report on implementation of the State Budget of Ukraine for 2016]. (n.d.). treasury.gov.ua. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-3> [in Ukrainian].
13. Richnyj zvit pro vykonannja Derzhavnogho bjudzhetu Ukrainy za 2017 rik [Annual report on implementation of the State Budget of Ukraine for 2017]. (n.d.). treasury.gov.ua. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-2> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.12.2019 р.

РОЗДІЛ VI
***Бухгалтерський облік, аналіз,
статистика та математичні
методи й інформаційні технології
в економіці***

УДК 332.72

Шворак Анатолій,
доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку і аудиту,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0003-2077-5308
e-mail:ams95@ukr.net

Кулинич Мирослава,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і аудиту;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-9024-2924
e-mail: kulmiros@bigmir.net
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-121-128>

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБЛІКУ КІЛЬКОСТІ І ЯКОСТІ ЗЕМЕЛЬ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ВІДНОСИН**

Земля потребує належної організації обліку при прийнятті управлінських рішень. Використовуючи землю у виробничому процесі, агропідприємства виокремили її у складі об'єктів бухгалтерського обліку.

У сучасних умовах економічного розвитку виникла потреба вдосконалити існуючий організаційно-економічний механізм регулювання ефективного використання земель на усіх рівнях управління, в усіх галузях і сферах національної економіки.

В Україні облік ведеться з необхідною повнотою і детальністю залежно від певних груп ознак земель згідно Закону України «Про державний земельний кадастр». Кадастр набув статусу єдиної державної геоінформаційної системи.

Ключові слова: земельні ресурси, облік землі, нормативне регулювання, сільськогосподарське виробництво, земельні відносини, бухгалтерський облік.

Шворак Анатолій,
доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедры учета и аудита;
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки;
г. Луцк; ORCID ID 0000-0003-2077-5308 e-mail:ams95@ukr.net

Кулинич Мирослава,
кандидат экономических наук, доцент, кафедра учета и аудита;
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк, ORCID ID 0000-0001-9024-2924
e-mail: kulmiros@bigmir.net

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УЧЕТА КОЛИЧЕСТВА
И КАЧЕСТВА ЗЕМЕЛЬ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ
РАЗВИТИЯ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Земля нуждается в надлежащей организации учета при принятии управленческих решений. Используя землю в производственном процессе, агропредприятия выделили ее в составе объектов бухгалтерского учета.

В современных условиях экономического развития возникла необходимость усовершенствовать существующий организационно-экономический механизм регулирования эффективного использования земель на всех уровнях управления, во всех отраслях и сферах национальной экономики.

В Украине учет ведется с необходимой полнотой и детальностью в зависимости от определенных групп признаков земель согласно Закону Украины «О государственном земельном кадастре». Кадастр получил статус единственного государственного геоинформационной системы.

Ключевые слова: земельные ресурсы, учет земли, нормативное регулирование, сельскохозяйственное производство, земельные отношения, бухгалтерский учет.

Shvorak Anatolii,
Doctor of Economics, associate Professor,
East European National University Named After Lesya Ukrainka,
Accounting and Audit Department;
Lutsk; ORCID ID 0000-0003-2077-5308 e-mail:ams95@ukr.net

Kulynych Myroslava,
PhD in Economics, associate Professor,
Lesia Ukrainka Eastern European National University,
Accounting and Audit Department;
Lutsk; ORCID ID 0000-0001-9024-2924
e-mail: kulmiros@bigmir.net

STATE REGULATION OF ACCOUNTING OF LAND QUANTITY AND QUALITY AT THE MODERN STAGE OF DEVELOPMENT OF AGRARIAN RELATIONS

The land demands the proper organization of accounting when deciding management questions. Using land in production process agro-industrial enterprises detached it in the part of objects of accounting.

In the modern conditions of economic development the demand arose to improve the existing organization-economic mechanism of regulation of efficient use of lands on all levels of management, in all branches and spheres of national economy.

The modern stage of development of agrarian relations determines the necessity of continuing the problems research related with generalization of historical experience of realization of business accounting of land resources in the country, of deepening tasks and improvement of methodological aspects of its realization.

In Ukraine the accounting is realized with necessary completeness and detail depending on certain groups of lands characteristics according to the Law of Ukraine 'On the state land cadastre'. The cadaster acquired the status of the only state geoinformation system. The cadastre must contain the information about lands situated in the limits of the state border of Ukraine, their target use, the limitation in their use and also the data on quantity and quality characteristics of lands, their estimation about lands distribution among owners and users.

The questions of lands accounting in the conditions of formation and strengthening the market become especially actual in the relation with demand to receive by users the exact and authentic information about the state, quality and estimation of land resources, the efficiency of their use in consolidation of lands.

The liberalization of lands relations will ensure the market formation of price on land, will positively influence on competitive relations, the rise of innovation activity of farms for formation of competitive agro-industrial complex and increase in domestic investment that leads to economic growth.

Key words: land resources, land accounting, normative regulation, agricultural production, land relations, accounting.

Постановка проблеми. Земля є потужним активом та засобом у виробництві сільськогосподарської продукції. Її ефективне використання сільськогосподарськими товаровиробниками є запорукою успішної господарської діяльності. Як об'єкт управління, земля потребує належної організації обліку при прийнятті управлінських рішень. Використовуючи землю у виробничому процесі, агропідприємства виокремили її у складі об'єктів бухгалтерського обліку. Тому відповідна інформація про наявність, використання, освоєння земель знаходить своє відображення оперативному, управлінському, фінансовому, статистичному обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розробки теорії земельних відносин і практики обліку земельних ділянок у сільськогосподарських підприємствах значимий внесок зробили такі вчені, як М. Я. Дем'яненко, В. М. Дручек, В. М. Жук, О. М. Євстаф'єва, В. Г. Лінник, Ю. Я. Лузан,

Б. В. Мельничук, В. Б. Мосаковський, Ю. М. Осадча, П. Т. Саблук, В. Я. Соколов, І. Б. Садовська, В. М. Трегобчук, А. М. Третяк, В. П. Ярмоленко та ін. Науковці досліджують методичні підходи до оцінки, обліку земель з врахуванням сучасних реалій, однак звертають увагу, що в Україні досі не сформований ринок сільськогосподарських земель.

Науковці в своїх працях багато уваги приділяли питанням інвентаризації різних категорій земель, порядку зарахування їх на баланс, розробці системи синтетичних та аналітичних рахунків; широко обговорювались концептуальні підходи щодо визначення способів та прийомів відображення існуючої вартості землі в системі рахівництва, в результаті чого було сформовано ряд науково-методичних підходів.

Спираючись на досвід розвинених країн світу можна констатувати, що вирішення згаданої проблеми неможливе лише ринковими регуляторами або лише завдяки державному регулюванню економіки. У сучасних умовах економічного розвитку виникла потреба вдосконалити існуючий організаційно-економічний механізм регулювання ефективного використання земель на усіх рівнях управління, в усіх галузях і сферах національної економіки. Тому існує потреба в подальшому розвитку наукових досліджень щодо бухгалтерського обліку земель, достовірної їх оцінки, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Будучи природними виробничими ресурсами, земля і земельні угіддя є тими благами за допомогою яких, забезпечуються потреби кінцевого споживача.

З огляду на різноманітні підходи щодо розуміння сутності та значимості земельних ресурсів, земля виступає об'єктом виробничих, соціально-екологічних та економіко-правових відносин.

Багатофункціональність землі пояснюється тим, що в екологічній системі вона є первинним елементом екологічної системи і головним підґрунтям відтворення життя на землі, базовим засобом виробництва сільського та лісового господарства, джерелом видобування копалин та просторово-територіальною основою при здійсненні виробничих процесів.

Унікальність земельних ресурсів як об'єкта економічних відносин, пов'язаного з розвитком відтворювального господарства (обробітком землі та вирощуванням на ній певних культур), та їх зв'язок із суспільно-правовими відносинами стосовно володіння, користування, розпорядження та управління засобами виробництва обумовлюють необхідність здійснення належного їх обліку, який передбачає накопичення, систематизацію та аналіз відомостей про кількість, розміщення, господарське використання земельних ресурсів та природний стан (якість) на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях.

З набуттям Україною суверенітету на нормативно-правовому рівні закріпилась право приватної власності на землю. У громадян та підприємств з'явилась можливість проводити різні господарські операції з земельними ділянками. Тому виникла необхідність побудови належного інформаційного поля стосовно кількісного та якісного стану земельних ресурсів, їх вартісних показників, правового режиму використання власниками та користувачами в системі господарського обліку.

Господарський облік земельних ресурсів був актуальним у всіх соціально-економічних формаціях, оскільки процес аграрного виробництва притаманний усім типам суспільства. Облік земель розвивався в комплексі з агротехнічним, оперативним, бухгалтерським та іншими видами обліку. Під дією політико-економічних відносин на певних етапах історичного розвитку домінантного значення набували окремі підвиди господарського обліку (статистичний, внутрішньогосподарський–оперативний, бухгалтерський), переглядалися теоретичні основи та практика їх здійснення.

Сучасний етап розвитку аграрних відносин визначає необхідність продовження дослідження проблем, пов'язаних із узагальненням історичного досвіду здійснення господарського обліку земельних ресурсів в державі, поглибленням завдань та удосконаленням методологічних аспектів його здійснення.

В Україні облік ведеться з необхідною повнотою і детальністю залежно від певних груп ознак земель згідно Закону України «Про державний земельний кадастр» [*«Про державний земельний кадастр»*].

Даний Закон був прийнятий у 2011 році, проте набрав чинності у 2013 році. З цього моменту кадастр набув статусу єдиної державної геоінформаційної системи. У кадастр мають вноситись відомості про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами. Даний закон також передбачає, що відомості Державного земельного кадастру підлягають публічному оприлюдненню у Інтернеті.

На даний час Державний земельний кадастр в цілому достатньо успішно обслуговує ринок земель несільськогосподарського призначення та ринок оренди земель сільськогосподарського призначення. Впровадження ринку земель та проведення консолідації стимулюватиме наповнення земельного кадастру якісними відомостями, адже навіть якщо земельна ділянка відсутня у кадастрі, або у відомостях кадастру є помилки, продавець ділянки завжди буде зацікавлений у виконанні землевпорядних робіт із відновлення меж ділянки та її реєстрації у Державному земельному кадастрі вже із вірними характеристиками.

Разом із Законом України «Про державний земельний кадастр» нормативно-правову основу обліку кількості земель в Україні також складають Земельний кодекс України, Закон України «Про державну статистику», постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.1993 № 15 «Про порядок ведення державного земельного кадастру» та наказ Держкомстату України від 05.11.1998 №377 «Про затвердження форм державної статистичної звітності з земельних ресурсів та Інструкції з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 6-зем, ба-зем, бб-зем, 2-зем)» (із змінами згідно наказу Держкомстату від 16.10.2001 № 420). (табл.1).

Таблиця 1

**Нормативне регулювання обліку земель і земельних угідь (за кількістю та якістю)
у Державному земельному кадастрі**

Назва нормативного документу	Зміст норми документу
Земельний кодекс України ст. 203	облік кількості земель відображає відомості, які характеризують кожен земельну ділянку за площею та складом угідь
Закон України «Про державну статистику» ст.12, наказ Держкомстату України від 05.11.1998 № 377 Інструкція з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 6-зем, ба-зем, бб-зем, 2-зем).	затверджено і введено в дію наступні форми державної статистичної звітності: № 6-зем «Звіт про наявність земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами, угіддями та видами економічної діяльності» (річна); № ба-зем «Звіт про наявність зрошуваних земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами та угіддями» (річна); № бб-зем «Звіт про наявність осушених земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами та угіддями» (річна); № 2-зем «Звіт про землі, які перебувають у власності й користуванні» (піврічна).
Положення про порядок ведення державного земельного кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.93 № 15 «Про порядок ведення державного земельного кадастру», в частині кількісного обліку земель	В основу класифікації земель покладені Стандартна статистична класифікація землекористування СЕК, розроблена Статистичною комісією та Європейською економічною комісією ООН, та Класифікація видів економічної діяльності ДК 009-96, затверджена і введена в дію наказом Держстандарту України від 22.10.1996 № 441. У звітах вказують площі земель, що перебувають у власності, постійному і тимчасовому користуванні юридичних та фізичних осіб, за винятком тих площ земель, які надані в тимчасове користування іншим власникам землі і землекористувачам із земель, що перебувають у власності або в постійному користуванні цих юридичних і фізичних осіб. Також вказуються площі земель і розподіл їх за власниками землі, землекористувачами, угіддями та видами економічної діяльності в межах територій, які входять до адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі окремо – в межах населених пунктів, зрошувані та осушені землі, розподіл земель за формами власності. Облік кількості земель у формі державних статистичних спостережень ведеться на регулярній основі.

Нормативному регулюванню підлягає облік кількості земель та якості земельних угідь щодо власників і користувачів земельних ділянок. У зв'язку з цим дана норма встановлює необхідність персоніфікації даних обліку кількості земель та якості земельних угідь у Державному земельному кадастрі щодо окремих власників і користувачів земельних ділянок.

Облік кількості земель відображає дані, що характеризують земельні ділянки за площею, складом земельних угідь відповідно до затвердженої класифікації, розподілом земель за власниками (користувачами). Дана норма характеризує підходи щодо обліку кількості земель у Державному земельному кадастрі. Відповідний підхід реалізовано під час ведення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 6-зем, ба-зем, бб-зем, 2-зем).

Для забезпечення обліку кількості земель проводять кадастрові зйомки. Для визначення параметрів кадастрових зйомок встановлені вимоги до точності та детальності відображення земельно-облікових одиниць. Наявність вимог зумовлено зростанням ролі землі в ринковій економіці, особливо при оподаткуванні її власників, оренді земель землекористувачами та при купівлі-продажу. Ці вимоги, у свою чергу, визначаються цільовим призначенням, якістю і максимальними можливостями відображення на плані земельно-облікових одиниць та інформації. Щоб забезпечити необхідну точність обчислення площ земельних ділянок необхідний якісний картографічний матеріал. Нормативними документами рекомендуються такі масштаби земельно-кадастрових планів (карт):

- для ділянок за межами населених пунктів – не дрібніше 1:5000;
- в містах республіканського і обласного підпорядкування – не дрібніше 1:500;
- у містах районного підпорядкування і селищах – не дрібніше 1:1000;
- у селах – 1:2000.

В усіх випадках здійснюється обов'язкове координування меж облікових одиниць для подальшого аналітичного вираховування площ.

В сучасних умовах облік якості земель, очевидно, необхідно проводити із урахуванням ДСТУ 4362:2004 «Якість ґрунту. Показники родючості ґрунтів». Згідно цього нормативного документу, для оцінювання родючості ґрунту повинні використовуватись:

- матеріали великомасштабного обстеження ґрунтів і їх коригування (нариси, ґрунтові карти);
- матеріали детального агрохімічного обстеження ґрунтів;
- матеріали еколого-меліоративного моніторингу;
- результати тривалих стаціонарних польових дослідів наукових установ у конкретних ґрунтово-кліматичних умовах;
- дані агрохімічного паспорту земель сільськогосподарської призначеності, які характеризують сучасний стан родючості ґрунту та ступінь його забрудненості токсичними агрохімікатами, важкими металами, радіонуклідами.

При проведенні обліку якості земель потребують актуалізації відомості про стан ґрунтового покриву, але в сучасних умовах забезпечення фінансування відповідних обстежувальних робіт за традиційною технологією це є малоімовірним. Для проведення обліку якості земель найбільш перспективним стає застосування спеціальних методів дистанційного зондування землі, що базуються на реєстрації і подальшій інтерпретації відбитої сонячної радіації від поверхні ґрунту, рослинності та інших об'єктів.

Відомості щодо кількості та якості земель узагальнюються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин. Узагальнена інформація про кількість та якість земель безоплатно надається органам державної влади та органам місцевого самоврядування відповідно до Порядку ведення Державного земельного кадастру [«Про державний земельний кадастр»]. Даною нормою встановлюється загальне правило щодо необхідності узагальнення Держземагентством України відомостей щодо кількості та якості земель. Узагальнена інформація про кількість та якість земель має безоплатно надаватися органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

Облік якості земель відображає відомості, які характеризують земельні угіддя за природними (гранулометричний склад ґрунтів, рельєф) та набутими (осушені, зрошувані) властивостями, що впливають на їх родючість, а також за ступенем забруднення ґрунтів і у складі державного земельного кадастру забезпечує одержання необхідних і вірогідних відомостей для вирішення важливих завдань регулювання земельних відносин у країні. Його дані є базою для бонітування ґрунтів і представляють собою порівняльну оцінку ґрунтів за основними природними властивостями, що мають сталий характер та істотно впливають на урожайність сільськогосподарських культур в природних кліматичних умовах

Для аналізу якості земельних угідь необхідно відображати облікові дані, що характеризують землі за природними і набутими властивостями, впливають на їх продуктивність та економічну цінність, а також за ступенем техногенного забруднення ґрунтів.

Питання обліку землі в умовах формування й становлення земельного ринку набувають особливої актуальності у зв'язку з потребою отримати користувачами точної і достовірної інформації про стан, якість та оцінку земельних ресурсів, ефективність їх використання при консолідації земель. Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, що затверджене наказом Мінагрополітики України від 26.02.2004 № 51, наразі не передбачає інформаційного обміну даними, одержаними при проведенні такого моніторингу, із Державним земельним кадастром.

До здобуття незалежності земля в Україні перебувала у виключній державній власності. З прийняттям Конституції України, Земельного та Цивільного кодексів України було встановлено державну, комунальну та приватну форму власності на землю, а землекористування стало платним. Включення землі у економічні відносини поставило вимогу суттєвого розширення інформаційної бази про землекористування.

У зв'язку з цим Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» передбачено обов'язкове відображення в бухгалтерському обліку вартості землі та права користування нею. Земельно-обліковою одиницею є земельна ділянка – частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правилами, яка має ідентифікаційний (кадастровий) номер.

Законом України «Про оцінку земель» передбачено обов'язкове проведення грошової (експертної) оцінки земельних ділянок у випадку відображення їх вартості та права користування у бухгалтерському обліку.

Відповідно до правового статусу землі на сьогодні виділяють три групи об'єктів обліку (рис. 1)



Рис 1. Виділення об'єктів обліку землі залежно від правового статусу

З метою організації облікового забезпечення земельних відносин слід також врахувати ряд особливостей землі як об'єкту обліку. Такими особливостями є:

1. Об'єктом обліку є не земля взагалі, а окремі земельні ділянки.
2. Земельні ділянки для цілей бухгалтерського обліку класифікуються як один з об'єктів основних засобів.
3. На вартість земельних ділянок не нараховується амортизація (п.22 П(С)БО 7).

4. Об'єкт основних засобів – земля – не може бути ліквідований.

5. Збільшення первісної вартості земельної ділянки можливе лише у разі її дооцінки.

6. Капітальні витрати на поліпшення земель (меліоративні, осушувальні, іригаційні та інші роботи) не збільшують первісну вартість об'єкта, а визнаються як окремих об'єкт основних засобів (а субрахунку 102) і є об'єктом амортизації (пп.5.1.2 П(С)БО 7).

Ще однією важливою проблемою обліку земельного капіталу на сільськогосподарських підприємствах є необхідність запровадження єдиних методологічних засад аналітичного обліку земельних ділянок. Потреба у веденні такого обліку очевидна, оскільки дані аналітичного обліку є основою у складній системі використання землі підприємствами, яка зводиться до наявності взаємозв'язку ряду облікових процедур (рис. 2):

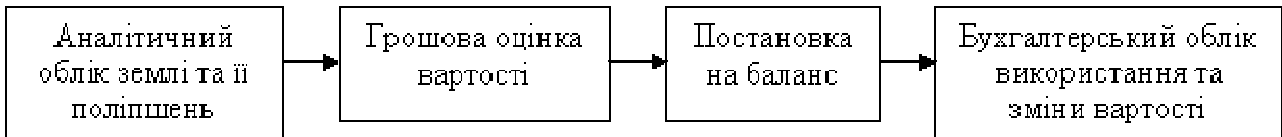


Рис. 2. Взаємозв'язок облікових процедур при відображенні операцій із земельними ділянками

Вирішення питання легалізації земельного капіталу в бухгалтерському обліку потребує внесення концептуальних змін в систему управління методологією бухгалтерського обліку в аграрному секторі. Федерацією аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України спільно з Міністерством аграрної політики України розроблено Концепцію розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі України [12], запровадження якої передбачає вирішення даного питання. Зокрема, реалізація методологічних завдань Концепції забезпечить розробку методології бухгалтерського обліку специфічних об'єктів сільського господарства, а саме фізичного капіталу, ключовою категорією якого є земля як просторовий базис та основний засіб виробництва в сільському господарстві.

Таким чином, система обліку землі, яка склалася на сьогодні в нашій державі, має бути значно розширена та удосконалена, оскільки після зняття мораторію на купівлю-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення буде значно розширено коло операцій (іпотека, дарування, купівля-продаж) та автоматично переводить їх у статус об'єктів бухгалтерського обліку. Отже, лібералізація земельних відносин забезпечить ринкове формування ціни на землю, позитивно вплине на конкурентні відносини, підвищення інноваційної активності фермерських господарств задля формування конкурентоспроможного АПК, та збільшення внутрішніх інвестицій, що і є однією із складових економічного зростання.

Для ринкових земельних відносин важливе значення має земельний кадастр, тому, що земельна ділянка стає повноцінним об'єктом нерухомого майна, який може перебувати у цивільному обігу, лише з моменту її державної реєстрації, тобто внесення до земельного кадастру відомостей про її місце розташування, межі, площу та інші важливі характеристики.

Джерела та література

1. Загурський О. М. Державне регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2008. № 12. С. 100–106.
2. Земельний кодекс України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
3. Мартин А. Г. Регулювання ринку земель в Україні: монографія. Київ: АграрМедіаГруп, 2011. 252 с.
4. Шворак А. Природні кормові угіддя та соціально-економічний розвиток сільських територій. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*: журнал / уклад. Л. Г. Ліпич, М. Б. Кулинич. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. № 2(14). С. 112–116.

References

1. Zahurskyi, O. M. (2008) Derzhavne rehulivannia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [State regulation of market circulation of agricultural land]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, 12, 100–106 [in Ukrainian].
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy [The Land Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
3. Martyn, A. H. (2011). Rehulivannia rynku zemel v Ukraini [Regulation of land market in Ukraine]. Kyiv: AhrarMediaHrup [in Ukrainian].

4. Shvorak A. Prirodni kormovi ugiddyia ta social'no-ekonomichnij rozvitok sil's'kih teritorij [Shvorak A. Natural forage lands and socio-economic development of rural territories] / Ekonomichnij chasopis Skhidnoevropejs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïнки: zhurnal / uklad. L. G. Lipich, M. B. Kulinich. Economic Journal of the East-European National University named after Lesia Ukrainka: journal Luc'k : Vezha-Druk, 2018. № 2(14). S. 112–116.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2019 р.

УДК 349.6(477):657.471

Букало Надія,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і аудиту;
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-3393-4016,
e-mail: Bukalonadiya@ukr.net
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-128-137>

ЕКОЛОГІЧНІ ВИТРАТИ, ЇХ ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ТА СТАН

У статті розглянуто економічне поняття «екологічні витрати», трактування його різними вітчизняними та закордонними науковцями. Досліджено природу походження екологічних витрат. Розглянуто зміни нормативно-правового законодавства щодо обліку витрат на охорону навколишнього природного середовища у сучасних умовах. Проведено аналізування витрат на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсязі та за власні кошти підприємств, організацій, установ. Досліджено екологічні витрати за джерелами фінансування в 2017 році. Проведено аналізування капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища. Розглянуто проблеми зображення в бухгалтерському обліку та звітності екологічних витрат.

Ключові слова: витрати, екологічні витрати, облік, природоохоронні витрати, екологічний податок, аналіз, інвестиції.

Букало Надежда,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинский,
кафедра учета и аудита;
г. Луцк; ORCID ID 0000-0002-3393-4016,
e-mail: Bukalonadiya@ukr.net

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ РАСХОДЫ, ИХ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРИРОДА И СОСТОЯНИЕ

В статье рассмотрены экономическое понятие «экологические расходы», трактовка его различными отечественными и зарубежными учеными. Исследована природа происхождения экологических издержек. Рассмотрены изменения нормативно-правового законодательства по учету расходов на охрану окружающей среды в современных условиях. Проведен анализ затрат на охрану окружающей среды в общем объеме и за собственные средства предприятий, организаций, учреждений. Исследованы экологические расходы по источникам финансирования в 2017 году. Проведен анализ капитальных инвестиций на охрану окружающей среды. Рассмотрены проблемы изображения в бухгалтерском учете и отчетности экологических издержек.

Ключевые слова: затраты, экологические расходы, учет, природоохранные расходы, экологический налог, анализ, инвестиции.

Bukalo Nadiya
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Accounting and Auditing;
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-3393-4016,
e-mail: Bukalonadiya@ukr.net

ECOLOGICAL COSTS, THEIR ECONOMIC NATURE AND CONDITION

The article considers the economic concept of «environmental costs», various interpretations of his domestic and foreign scientists. The changes of the normative-legal legislation concerning expenses on protection of the environment in the modern conditions are investigated. Conducting an analysis of the costs of protecting the environment. The problems of reflection in the accounting and reporting of environmental costs are investigated.

The purpose of the article. The purpose of the article. Investigation of the essence, content and role of environmental costs in economic activity, studying the state of expenses on environmental protection in Ukraine.

The method (methodology). In this paper we have used the following methods: the method of comparison, method of analysis, method of synthesis, method of abstraction, theoretical method, method of historical and logical generalization. The dialectical method of investigation has become the methodological basis of the research.

Results. The essence of the economic concept «ecological costs» and their reflection on the legislative and normative basis are revealed.

The analysis of expenses on environmental protection at the expense of own funds of enterprises, organizations, institutions by types of environmental measures in actual prices has been carried out.

The dynamics of capital investments on environmental protection and capital repairs of the main means of environmental protection at the expense of own funds of enterprises, organizations and institutions are researched. The dynamics of current expenses for environmental protection at the expense of own funds of enterprises, organizations, institutions and environmental expenditures by sources of financing in 2017 are considered. The problem of displaying environmental costs in accounting and financial reporting is highlighted.

Further research seems appropriate to focus on the location of environmental costs in management accounting.

Keywords: costs, environmental costs, accounting, environmental costs, analysis, ecological tax investment.

Постановка проблеми. Основними напрямками сучасної соціально-екологічної політики є екологізація суспільного виробництва та забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності населення та природних екосистем. Як відомо, будь-яке виробництво пов'язане з навколишнім природним середовищем, тобто воно здійснює на нього впливи, як позитивні так і негативні.

У світовому суспільстві та в Україні одне з перших місць займає проблема довкілля, а саме проблема зменшення викидів у довкілля та проблема зниження екологічних витрат на підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання з бухгалтерського обліку, пов'язаних з екологічною діяльністю в різні періоди досліджували такі вчені-економісти, як: І.В. Замула [1], Ф. Ф. Бутинець, Н. М. Малюга, Л. Г. Мельник, Н. Є. Потапенко, Р. Адамс, В. Лень [2], та інші. Зокрема, науковцем О. М. Кондратюк [3] розроблено рекомендації щодо удосконалення обліку і аналізу екологічних витрат промислових підприємств та практичному їх використанні в процесі прийняття управлінських рішень з охорони навколишнього природного середовища.

Автор А.В. Гарманов [4] у своїй дисертації визначає екологічні витрати як особливий об'єкт бухгалтерського екологічного обліку та економічного екологічного аналізу й виділяє три групи таких об'єктів: платежі за освоєння, видобуток, використання природних ресурсів та їх відтворення, охорону або природоресурсні платежі; екологічні платежі; природоохоронні витрати.

Такими авторами, як І.В. Замула та М.М. Шигун [5] запропоновано в залежності від виду діяльності екологічні витрати розділити на операційні та інвестиційні, з чим ми погоджуємося.

Не дивлячись на значні напрацювання та цінність результатів цих досліджень, питання щодо сутності екологічних витрат їх стану на сучасному етапі мають дискусійний характер, що й обумовило мету дослідження.

Постановка завдання. Проведення аналізу підходів визначення поняття «екологічні витрати» та їх значення. Дослідження нормативно-правових актів регулювання обліку екологічних витрат в Україні на сучасному етапі. Проведення аналізу витрат на охорону навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом та його державами-членами відкриває нові можливості та створює нові стандарти у різних сферах суспільного життя, включаючи й сферу охорони довкілля.

Екологічна діяльність на підприємстві пов'язана, насамперед, з відповідними витратами, доходами та зобов'язаннями які впливають на економічні показники роботи підприємства. Це зумовлює сьогодні вести бухгалтерський облік екологічних наслідків. Виокремлення доходів, витрат, зобов'язань що пов'язані з природоохоронними заходами призведе до достеменних облікових даних про розміри, напрями та їх види.

Екологічні витрати виникають у процесі діяльності підприємства (операційної, інвестиційної) і пов'язані з використанням природних ресурсів та їх охороною.

Грунтовні дослідження праць вітчизняних учених щодо витрат пов'язаних з екологічною діяльністю показали різноманітні категорії таких визначень: «природоохоронні витрати», «витрати на охорону довкілля», «витрати на охорону навколишнього природного середовища», «екологічні витрати».

Такі науковці, як В. Лень, О. Колівешко [2] окрім трактування терміну «екологічні витрати», розтлумачують «екологічні втрати» та «екологічні збитки». Під екологічними втратами для цілей бухгалтерського обліку, на погляд науковців, варто розуміти зменшення вартості активів підприємства без перенесення її на продукт виробництва та без їх вибуття за його межі за рішенням власника, яке відбувається внаслідок несприятливих стихійних явищ та негативного антропогенного впливу на природне середовище. Поняття «екологічні збитки» містить інформацію про господарські операції та іншу інформацію про негативні зміни стану довкілля і вплив цих змін на виробничу та соціальну сфери.

Так, природоохоронні витрати, за твердженням С.В. Макар [6, с. 12] – це суспільно необхідні витрати на підтримку якості навколишнього середовища, на будь-які форми та види господарської діяльності чи загальну підтримку природно-ресурсного потенціалу, зокрема збереження екологічної рівноваги на всіх рівнях – від локального до глобального. Витрати на охорону довкілля, за баченням А.Н. Брилева [7, с. 7] – витрати з усунення негативного впливу сучасного виробництва на довкілля і життєдіяльність людини та з відновлення раніше порушених природних об'єктів.

Витрати на охорону навколишнього природного середовища – фактичні витрати на охорону навколишнього природного середовища, направлені на запобігання або зведення до мінімуму збитку якості навколишнього природного середовища, а також необхідні витрати на усунення негативних наслідків (збитку) погіршення якості навколишнього природного середовища або компенсації за них.

На сьогодні в економічній літературі України наводиться достатньо різноманітних визначень категорії «екологічні витрати», але часто ці визначення є неоднозначними і розглядають таку категорію з різних точок зору. Для усвідомлення проблематики формування, ідентифікації та відображення екологічних витрат підприємства необхідно визначитися з їхньою сутністю (табл. 1).

Таблиця 1

Сутність економічної категорії «екологічні витрати»

Автор	Сутність екологічних витрат
Замула І.В. [1]	всі витрати, пов'язані зі здійсненням екологічної діяльності підприємств
Максимів Л.І. [8]	витрати на покриття негативних зовнішніх ефектів, які виникають внаслідок добровільних чи обов'язкових природоохоронних заходів з метою запобігання, усунення чи зменшення навантажень на довкілля, а також внаслідок втрат продуктивності та незворотних втрат сировини, матеріалів, енергії
Саєнко, К.С. [9]	витрати на придбання ліцензії на право користування надрами; витрати на освоєння природних ресурсів; плата за негативний вплив на навколишнє середовище; капітальні і поточні витрати природоохоронної діяльності
В. Лень, О. Колівешко [2]	сукупність витрат за користування надрами та іншими природними ресурсами, плату за видобування корисних копалин, екологічний податок та витрати на природоохоронні заходи
Слюсарчук Р. І. [10]	сукупність живої та уречевленої праці, яка витрачається на відтворення природних ресурсів і природного довкілля, попередження і ліквідацію забруднення довкілля, підтримання в нормальному стані і покращення якості природних ресурсів, а також майбутньої праці, яка буде витрачатися на усунення негативних економічних, екологічних і соціальних наслідків, що викликані теперішнім забрудненням і нераціональним використанням природних ресурсів
Туниця Ю.Ю. с. [11].	сукупність живої та уречевленої праці, яка витрачається на відтворення природних ресурсів і природного довкілля, попередження і ліквідацію забруднення довкілля, підтримання в нормальному стані і покращення якості природних ресурсів, а також майбутньої праці, яка буде витрачатися на усунення негативних економічних, екологічних і соціальних наслідків, що викликані теперішнім забрудненням і нераціональним використанням природних ресурсів

За нормативним визначенням до витрат на охорону навколишнього природного середовища належать всі види витрат, спрямовані на запобігання, скорочення чи ліквідацію забруднення, інших видів шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, при наданні послуг чи використанні продукції, а також на збереження біорізноманіття та середовища існування.

На нашу думку під екологічними витратами можна розуміти всі витрати пов'язані із здійсненням екологічної діяльності: витрати за користування всіма природними ресурсами, витрати на охорону навколишнього природного середовища, витрати на усунення негативних наслідків, витрати на дослідження та відтворення природних ресурсів.

Отже, категорія екологічних витрат стосується багатьох аспектів:

- витрати на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату;
- витрати на очищення зворотних вод;
- витрати на поводження з відходами, у тому числі за окремими напрямками;
- витрати на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод;
- витрати на зниження шумового і вібраційного впливу (за винятком заходів для охорони праці);
- витрати на збереження біорізноманіття і середовища існування;
- витрати на забезпечення радіаційної безпеки (за винятком заходів для запобігання аваріям і катастрофам);
- витрати на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування, у тому числі за окремими напрямками;
- інші витрати на охорону навколишнього природного середовища.

Цікавою є думка авторів [12] щодо віднесення до екологічних витрат і окремо виділити витрати на придбання екологічно чистої сировини; оплату праці за виконану роботу пов'язану з охороною навколишнього середовища; амортизаційні відрахування природоохоронного устаткування; пені, штрафи, виплачені державі за наднормативні викиди речовин що забруднюють; пені за прострочені позики, видані на природоохоронні цілі; збитки від продажу, вибуття об'єктів основних засобів, пов'язаних із природоохоронною діяльністю; інші витрати на охорону навколишнього середовища.

Огляд законодавчо-нормативної бази та економічної літератури з приводу зображення природоохоронної діяльності України, віднесення тих чи інших витрат до природоохоронних в обліку та звітності, сплати екологічного податку та ренти:

- Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року №1264-ХІІ в (зі змінами від 12.10.2018) – Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь;
- Постанова КМУ «Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів» від 17.09.96 р., № 1147 (зі змінами від 18.12.2018 N 1131) – містить перелік видів діяльності;
- Рекомендація про порядок складання статистичного звіту за формою 1 – екологічні витрати «Витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі» затверджено наказом Держстату від 30.09.2015 N 259 – містять поняття та визначення, роз'яснення щодо окремих показників та змісту форми № 1-екологічні витрати;
- Наказ Державного агентства лісових ресурсів України «Про затвердження Методичних рекомендацій з формування собівартості продукції (робіт, послуг) на підприємствах, що належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України» від 14.05.2013 р. №124 – мета забезпечити єдині засади формування собівартості продукції (робіт, послуг) лісового господарства та промисловості на підприємствах, що належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України;
- Наказ Мінфіну «Про затвердження Методичних рекомендацій зі складання звіту про управління» від 07.12.2018 № 982 (розділ «Екологічні аспекти»). За напрямом «Екологічні аспекти» наводиться інформація щодо впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище, залежно від галузі, в якій функціонує підприємство та від заходів з охорони довкілля і зменшення впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище;
- Податковий кодекс України від 23.12.2010 № 2856-VI – розділ VIII Екологічний податок, розділ IX Рентна плата – порядок нарахування податків та зборів;
- Про затвердження форми Податкової декларації екологічного податку затверджена наказом Мінфіну від 17.08.2015 №715. – податкове зобов'язання з екологічного податку. Варто зазначити, що

в Європейських країнах головним документом екологічної звітності підприємства виступає екологічна декларація, яка є наслідком проведення екологічного аудиту;

– Податкова декларація з рентної плати затверджена наказом Мінфіну від 17 серпня 2015 року № 719 – рентна плата за користування природними ресурсами.

За Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, окремий облік екологічних витрат не передбачено.

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України, а екологічні заходи підприємства та ефективний режим роботи позитивно впливає і мінімізує шкідливий вплив на довкілля.

Дослідження щодо витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок власних коштів підприємств, організацій, установ за видами природоохоронних заходів у 2017 р. у фактичних цінах представлено у табл. 2. Виходячи із необхідності адекватного, повного і комплексного відображення сукупності природоохоронних робіт, за основу доцільно прийняти групування за видами та напрямками витрат.

Протягом 2017 р. витрати на охорону навколишнього природного середовища підприємствами, організаціями та установами України було витрачено 24246,6 млн грн. Найбільшу питому вагу з них склали витрати на очищення зворотних вод 35,25 % та поводження з відходами – 34,3%. Основні напрямки використання коштів природоохоронних фондів вказують на основні екологічні проблеми держави – це охорона та покращення стану водних ресурсів та раціональне поводження з відходами. Витрати на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення охорони атмосферного повітря і проблеми зміни клімату склали 293,3 млн грн.

Таблиця 2

Витрати на охорону навколишнього природного середовища за власні кошти підприємств, організацій, установ за видами природоохоронних заходів у 2017 р. у фактичних цінах, млн грн

Показник	Витрати на охорону навколишнього природного середовища	Питома вага, %	У тому числі		
			усього	капітальні інвестиції	
				з них витрати на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення	поточні витрати
1	2	3	4	5	6
Усього	24246,6	100	5132,1	632,8	19114,5
Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	4670,9	19,3	2586,5	293,3	2084,4
Очищення зворотних вод	8535,9	35,2	556,3	241,5	7979,6
Поводження з відходами	8318,9	34,3	1081,9	42,0	7237,0
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	1695,2	7,0	738,7	26,3	956,5
Зниження шумового і вібраційного впливу	28,0	0,1	21,7	21,5	6,3
Збереження біорізноманіття і середовища існування	521,1	2,1	10,6	2,0	510,5
Радіаційна безпека	163,7	0,7	116,5	0,2	47,2
Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	32,9	0,1	3,6	0,2	29,3
Інші види природоохоронної діяльності	280,0	1,2	16,3	5,8	263,7

Сформовано на основі джерела [13]

В процесі аналізу капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за 2010–2017 роки (рис.1) виявлено, що інвестиції на охорону навколишнього природного середовища власними коштами підприємств, організацій у 2017 р. у порівнянні з 2010 роком зросли у двічі. Частка таких інвестицій від загального обсягу коливалася в межах від 29,1 до 77,7 %. Це не повною мірою сприяє формуванню ресурсної бази модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів природоохоронної інфраструктури й може призвести до незворотних негативних впливів на довкілля.

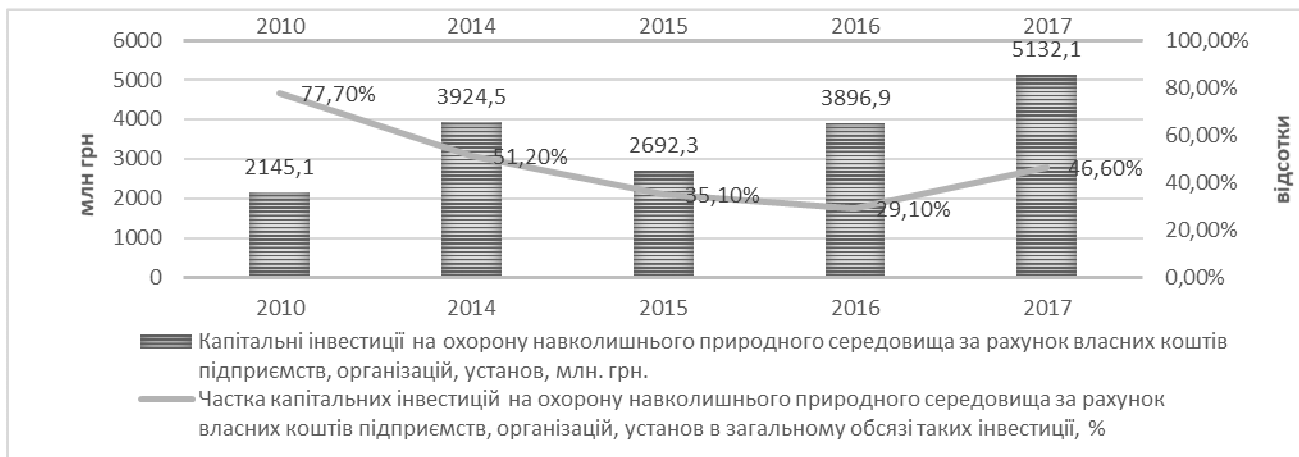


Рис. 1. Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища

Сформовано на основі джерела [13]

Згідно зі статистичними даними, за період 2010–2017 рр. кількість інвестиції в капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення за рахунок власних коштів підприємств, організацій, установ за регіонами коливається залежно від періоду. Частка таких інвестицій в загальному обсязі має тенденцію до зменшення (рис. 2).

За даними Держкомстату України, щороку зростають поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища по Україні за рахунок власних коштів підприємств, організацій, установ. Частка таких витрат від загального обсягу поточних природоохоронних витрат за всі досліджувані роки понад 93 % (рис. 3).

Збільшення масштабів експлуатації природних ресурсів і посиленням деструктивних змін довкілля, впровадження екологічних заходів зумовлює необхідність пропорційного, збільшення витратання коштів і матеріальних засобів на екологічні цілі.



Рис. 2. Інвестиції в капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення

Сформовано на основі джерела [13]



Рис. 3. Динаміка поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища
Сформовано на основі джерела [13]

Істотну позитивну роль в інформаційно-аналітичному забезпеченні управлінських рішень у сфері охорони довкілля й раціонального природокористування відіграє структуризація екологічних витрат за джерелами фінансування (рис. 4).

Дослідження екологічних витрат за джерелами фінансування у 2017 р. показало, що коштами місцевих бюджетів було профінансовано лише 8,2 % таких витрат. Найбільша частка витрат на охорону навколишнього природного середовища припадає на витрати власних коштів підприємств та організацій – 77,0 %, інші джерела фінансування склали 14,8 %.

Як показало дослідження найбільша частка екологічних витрат сформована власними коштами підприємств, організацій, установ за регіонами. Тому доцільно такі витрати окремо показувати в обліку та звітності підприємств.

Бухгалтерський облік, на сьогодні не здатен враховувати екологічний вплив підприємства, установ, організацій на навколишнє природне середовище та інформаційно забезпечити на належному рівні екологічне управління.

Існує низка перешкод, щодо організації екологічного обліку та подання звітності по природоохоронних заходах:

– відсутній стимул враховувати зобов’язання через необхідність вираховувати витрати з доходу, що оподатковується після їх здійснення;

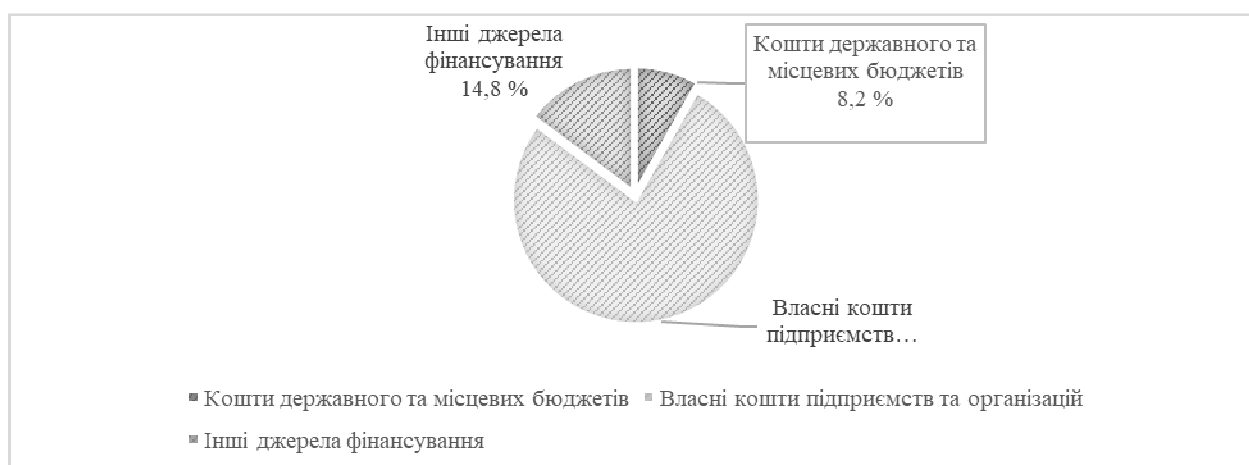


Рис. 4 Структура екологічних витрат за джерелами фінансування у 2017 році
Сформовано на основі джерела [13]

- надмірна складність виділення витрат на природоохоронну діяльність із суми загальних витрат;
- відсутність конкретних рекомендацій відносно надання інформації про природоохоронну діяльність і організацію екологічного обліку на підприємствах;
- відсутність методики прийняття рішень стосовно зниження та попередження екологічних ризиків [14; 15; 16];
- недостатнє нормативно-правове регулювання питань, пов'язаних з інформаційним забезпеченням управління охороною навколишнього середовища, раціонального природокористування та екологічної безпеки господарчих суб'єктів;
- облік та списання екологічних витрат ведеться безсистемно та за загальною методикою без врахування їх особливостей;
- екологічні витрати не показуються окремо, а повністю відносяться до собівартості виробленої продукції;
- відсутність інформації у фінансовій звітності про екологічні витрати, екологічні доходи та зобов'язання;
- відсутність конкретних рекомендацій щодо організації екологічного обліку на підприємствах.

Для вирішення завдань регіональної екологічної політики необхідно здійснювати скоординовані дії за такими основними напрямками:

- затвердження додаткової системи плану рахунків і реєстрів аналітичного обліку щодо екологічних витрат, екологічних доходів та зобов'язань;
- внесення змін у національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку інформації щодо екологічних витрат, екологічних доходів та зобов'язань;
- врахування в обліковій політиці підприємства (пов'язаних з екологічною діяльністю) особливостей його господарської діяльності при визначенні екологічних витрат;
- з боку держави – вдосконалення нормативно-правової бази, що базується на міжнародних стандартах та ін.

Висновки. Отже, охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – необхідна умова сталого економічного та соціального розвитку України. Екологічна діяльність підприємства пов'язана з відповідними витратами, які прямо чи опосередковано впливають на економічні показники діяльності підприємства. Сьогоднішній бухгалтерський облік не здатний враховувати екологічний вплив підприємства на навколишнє природне середовище. Тому постає необхідність в удосконаленні законодавчо-нормативної бази системи бухгалтерського обліку.

Подальше дослідження бачиться доречним направити на визначення екологічних витрат в управлінському обліку.

Джерела та література

1. Замула І. В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки [Текст] : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2010. 440 с.
2. Лень В., О. Колівешко Екологічні збитки, витрати та втрати: поняття, зміст. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 2. С. 11–18.
3. Кондратюк О.М. Облік і аналіз екологічних витрат промислових підприємств: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09 / О. М. Кондратюк. Київ, 2008. 260 с.
4. Гарманов А. В. Организация экономического экологического анализа хозяйствующего субъекта: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика». Воронеж, 2011. – 20 с.
5. Замула І. В., Шигун М. М. Аналітична модель бухгалтерського обліку екологічної діяльності. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. № 647. С. 337–343.
6. Макара С.В. Основы экономики природопользования : пер. с англ.. *Конференция ООН по торговле и развитию : сб. докладов*. Москва: Изд-во «Финансы и статистика», 1997. 200 с.
7. Брылев А. Н. Пути совершенствования учета и анализа затрат на охрану окружающей среды : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. экон. наук. Львів, 1983. 20 с.
8. Максимів Л. І. Тенденції розвитку екологічно орієнтованого бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит : наук. журнал*. 2005. № 5. С. 18–23.

9. Саенко К. С. Учет экологических затрат. Москва: Финансы и статистика, 2005. 376 с.
10. Слюсарчук Р. І. Класифікація екологічних витрат і джерела їх виникнення на деревообробних підприємствах. *Науковий вісник Укр. ДЛТУ*, 2003, вип. 13.4. С 234–238.
11. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади. / за ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці. Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. 440 с
12. Савченко О. Ф., Дацій О. І., Байда А. О., Зима Г. І. Екологічні витрати: проблеми права, обліку та оподаткування. *Економіка та держава*, 2015. № 5. С. 11–19. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2015/4.pdf (дата звернення: 14.02.19).
13. Статистичний збірник.. Довкілля України за 2017 рік. За редакцією О. М. Прокопенко. Київ: 2018. 225 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_du2017.pdf
14. Гриценко О. І. Екологічний облік: визначення перспектив та основних засад запровадження. Випуск # 2 / 2016. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/121.pdf.
15. Букало Н. А. Витрати підприємства як об'єкт управлінського обліку / Н. А. Букало // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Економіка / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2017. Т. 22, № 1(54). С. 166–169.
16. Фатенок-Ткачук А. О., Блаженчук В. С. Проблеми обліку екологічних витрат підприємств. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/14_2018/72.pdf.

References

1. Zamula, I. V. (2010). Bukhhalterskyi oblik ekolohichnoi diialnosti u zabezpechenni stiikoho rozvytku ekonomiky [Accounting of ecological activity in ensuring sustainable development of the economy] [Tekst] : monohrafiia. Zhytomyr : ZhDTU, 440 s. [in Ukrainian].
2. Len, V. (2014). Ekolohichni zbytky, vytraty ta vtraty: poniattia, zmist. [Environmental damage, costs and losses: concept, content] Bukhhalterskyi oblik i audyt. 2, S. 11–18. [in Ukrainian].
3. Kondratiuk, O. M. (2008). Oblik i analiz ekolohichnykh vytrat promyslovykh pidpryemstv [Облік і аналіз екологічних витрат промислових підприємств]: Dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.09. К., 260 s. [in Russian].
4. Harmanov, A. V. (2011). Orhanyzatsiia ekonomycheskoho ekolohycheskoho analiza khoziaistvuiushcheho sub'yekta [Organization of economic ecological analysis of the economic entity]: avtoref. dys. na soyskanye nauchn. stepeny kand. ekon. nauk: spets. 08.00.12 «Bukhhalterskyi uchet, statystyka». Voronezh, 20 s. [in Russian].
5. Zamula, I. V. & Shyhun, M.M. (2009). Analychna model bukhhalterskoho obliku ekolohichnoi diialnosti [Analytical model of accounting for environmental activities]. Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik». № 647, S. 337–343. [in Ukrainian].
6. Makar, S. V. (1997). Osnovy ekonomyky pryrodopolzovanyia [Fundamentals of environmental economics] : per. s anhl. Konferentsiia OON po torhovle y razvytyiu : sb. dokladov. M.: Yzd-vo «Fynansy y statystyka», 200 s. [in Russian].
7. Вгълев, А.Н. (1983). Puty sovershenstvovanyia ucheta y analiza zatrat na okhranu okruzhaiushchei sredy [Ways to improve accounting and analysis of costs for environmental protection]: avtoref. dyss. na soyskanye uchen. stepeny kand. ekon. nauk. L., 20 s. [in Russian].
8. Maksymiv, L. I. (2005). Tendentsii rozvytku ekolohichno oriientovanoho bukhhalterskoho obliku [Trends in the development of environmentally-oriented accounting]. Bukhhalterskyi oblik i audyt : nauk. zhurnal. № 5, S. 18–23. [in Ukrainian].
9. Saenko, K. S. (2005). Uchte ekolohycheskykh zatrat [Accounting for environmental costs] [Tekst]. M.: Fynansy y statystyka, 376 s. [in Russian].
10. Sliusarchuk, R. I. (2003). Klyasyfikatsiia ekolohichnykh vytrat i dzherela yikh vynyknennia na derevoobrobnykh pidpryemstvakh. [Classification of environmental costs and sources of their occurrence in woodworking enterprises]. Naukovyi visnyk Ukr. DLTU, [13.4], S 234–238. [in Ukrainian].
11. Ekolohichna Konstytutsiia Zemli. Metodolohichni zasady (2011). [Ecological Constitution of the Earth. Methodological foundations.] / Za red. akad. NAN Ukrainy, d-ra ekon. nauk, prof. Yu.Yu. Tynytsi. Lviv: RVV NLTU Ukrainy, 440 s [in Ukrainian].
12. Savchenko, O. F. & Datsii, O.I. & Baida, A. O. & Zyma, H. I. (2015). Ekolohichni vytraty: problemy prava, obliku ta opodatkuвання. [Environmental costs: problems of law, accounting and taxation]. *Економіка та держава*, 2015 № 5. С. 11–19 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2015/4.pdf [in Ukrainian].
13. Statystychnyi zbirnyk. (2018). Dovkillia Ukrainy za 2017 rik. [Environment of Ukraine for 2017.]. Za redaktsiieiu O. M. Prokopenko. K., 225 s. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_du2017.pdf [in Ukrainian].
14. Hrytsenko O. I. (2016). Ekolohichni oblik: vyznachennia perspektyv ta osnovnykh zasad uprovadzhennia. [Environmental accounting: definition of the prospects and the main principles of implementation]. Vypusk # 2 /

2016. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/121.pdf [in Ukrainian].
15. Bukalo N. A. (2017). Vytraty pidpriemstva yak ob'iekt upravlinskoho obliku. [Expenses of the enterprise as an object of management accounting]. *Visn. Odes. nats. un-tu. Serii: Ekonomika / Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova*. Odesa, T. 22, № 1[54], S. 166–169. [in Ukrainian].
16. Fatenok-Tkachuk, A. O. & Blazhenchuk, V. S. Problemy obliku ekolohichnykh vytrat pidpriemstv. [Problems of accounting of environmental costs of enterprises]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/14_2018/72.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2019 р.

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЩО ПУБЛІКУЮТЬСЯ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ

«Економічний часопис Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки»

Збірник наукових праць «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» – видання, яке охоплює широку гаму наукових досліджень у сфері економіки та управління й **містить такі рубрики:**

1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ.
2. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ.
3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ.
4. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.
5. ГРОШІ, ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ.
6. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ, СТАТИСТИКА ТА МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ Й ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ.

До публікації приймаються статті, які відповідають таким вимогам:

- стаття повинна висвітлювати актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків;
- стаття може бути написана українською, російською, польською або англійською мовами, ретельно вчитана автором та відповідати тематичному спрямуванню наукового журналу;
- робота не була опублікована раніше в іншому журналі, не перебуває на розгляді в іншому виданні, усі співавтори погоджуються з публікацією статті.

До друку приймаються лише праці з оригінальним авторським текстом (запозичення обсягом не більше ніж 10 % повинні бути оформлені із зазначенням посилань на джерела).

Подаючи статтю в журнал, автор тим самим висловлює згоду на розміщення повного її тексту в мережі Інтернет.

Автори дають згоду на збір й обробку персональних даних із метою їх уключення в базу даних згідно із Законом України № 2297-VI «Про захист персональних даних» від 01.06.2010. Імена та електронні адреси, які вказуються користувачами сайту цього видання, використовуватимуться виключно для виконання внутрішніх технічних завдань; вони не поширюватимуться та не передаватимуться стороннім особам.

Процедура рецензування

Усі матеріали, подані для публікації в журналі «Економічний часопис», проходять процедуру **рецензування** в кілька етапів:

- матеріали перевіряються на відповідність тематиці журналу та вимогам до оформлення;
- стаття проходить перевірку на наявність плагіату;
- матеріали передаються на розгляд рецензенту. За підсумками рецензії рецензент може дати рекомендацію публікувати статтю, відправити на доопрацювання (із повторною рецензією або без неї), відмовити в публікації через значні недоліки матеріалів (із правом повторної подачі або без неї);
- після підтвердження, що статтю прийнято до друку, автору повідомляють реквізити для оплати.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ

Послідовність структурних елементів статті:

- ✓ ліворуч – УДК (кегель 12);
- ✓ починаючи з наступного рядка, праворуч – метадані (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно українською, російською й англійською мовами та складаються з частин:

- **відомості про автора (прізвище, ініціали, вчене звання і вчений ступінь, місце роботи або навчання, посада, населений пункт, ORCID ID 0000-0000-0000-0000, E-mail) (напівжирний шрифт, кегль 12);**
- через рядок – **назва статті (мовою статті) (напівжирний шрифт, кегль 14);**

- анотація українською, російською (80–100 слів), де чітко сформульовано головну ідею статті й обґрунтовано її актуальність; розширена анотація англійською мовою (Abstract), яка повинна бути інформативною й оригінальною, має відображати основний зміст статті та результатів дослідження, обсяг анотації англійською мовою – не менше ніж 1800 знаків. Анотація англійською мовою (Abstract) фактично має являти собою стислий виклад статті, її реферування.

- якщо мова статті англійська (польська, російська), то потрібна анотація мовою статті (від 80 до 100 слів), кегль 12, а анотація українською мовою подається обсягом не менше ніж 1800 знаків, включаючи ключові слова, ім'я та прізвище автора й назву статті (кегель 12);

- ключові слова (5–8);

- ✓ через рядок – основний текст статті, який повинен уміщати такі елементи (із виділенням по тексту статті):

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок розв'язанню цієї проблеми й на які спирається автор;

- виділення невирішених раніше питань, що є частиною загальної проблеми, яка досліджується в статті;

- формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновки з цього дослідження й перспективи подальших розробок за цим напрямом (згідно з Постановою Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1);

- ✓ через рядок після основного тексту – **Джерела та література** (кегель 12); список використаної літератури складено відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»). Усі джерела зі списку літератури (орієнтовно 8–15) повинні бути процитовані в тексті статті, в іншому випадку відповідний елемент має бути вилучений. Бібліографічні посилання потрібно оформляти так: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Можливе також посилання без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом. Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор doi (<http://www.doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. Список літератури повинен містити достатню кількість сучасних (за останні п'ять років) джерел за проблемою дослідження. До списку потрібно включати наукові статті українських і зарубіжних авторів. Допускається посилання на власні роботи авторів статті (самоцитовання), але не більше ніж 25 % від загальної кількості джерел. Назви джерел у списку літератури розміщуються в порядку цитування в тексті або за абеткою;

- ✓ через рядок після літератури – **References**, який наводить список кирилических джерел у транслітерованому вигляді (кегель 12) із застосуванням транслітерації та її переклад англійською мовою, де розміщуються ті ж самі джерела, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.apastyle.org/>). Назви кирилических джерел транслітеруються, далі у квадратних дужках розміщується переклад.

Он-лайн-конвертер: <http://translit.kh.ua/#passport> (Паспортний КМУ 2010).

Вимоги до оформлення тексту статті. Обсяг основного тексту статті – 8–14 сторінок. Текстові матеріали повинні бути підготовлені в редакторі MS Word (*.doc). Параметри сторінки: формат – А4, поля – зліва – 2,5 см, справа – 1,5 см, зверху й знизу – 2 см, без колонтитулів та нумерації сторінок. Шрифт основного тексту – Times New Roman, розмір символа (кегель) – 14, звичайний, рядки без переносів. Параметри абзацу: вирівнювання – за шириною; міжрядковий інтервал – 1,5; відступ першого рядка – 1 см; інтервал між абзацами – 0 мм.

Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається в таблиці, що має порядковий номер, вирівнювання по правому краю (наприклад: *Таблиця 1*) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом, наприклад: **Розрахунок показників для оцінки інвестиційного прибутку**). Текст таблиці подається шрифтом Times New Roman, кегль 12, інтервал 1.

Формат таблиць – лише книжковий.

Рисунок повинен бути єдиним графічним об'єктом (тобто згрупованим). Для рисунків, виконаних у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (97-2003). Ілюстрації також слід нумерувати; вони повинні мати назви, які вказуються поза згрупованим графічним об'єктом (наприклад: **Рис. 1.** *Класифікація показників залишкового прибутку*). Ілюстративний матеріал обов'язково має бути контрастним чорно-білим, спосіб заливки в діаграмах – штриховий).

Формули (зі стандартною нумерацією) виконуються в редакторі Microsoft Equation. Підписи рисунків та формул мають бути доступні для редагування. Усі графічні об'єкти не повинні бути сканованими.

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату «» («текст»).

Виділення фрагмента тексту можливе курсивом (підкреслення не допускається).

Цитати, таблиці, ілюстрації, усі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Джерело:...). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт «Times New Roman», 10 кегль.

Неприпустимим є використання нерозшифрованих абревіатур і вперше введених термінів. Усі абревіатури мають бути розшифровані під час першого вживання.

Дотримання вимог є обов'язковим!

Відповідальність за зміст статті несе автор!

Файл статті назвати «Прізвище_стаття» (напр. «*Степанюк_стаття*»).

До статті окремим файлом («*Авт.довідка_Степанюк*») потрібно подати інформацію про автора:

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Назва статті _____ (українською та англійською мовами)

Прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь та вчене звання, посада автора (-ів) (українською та англійською мовами) _____

ORCID (цифровий ідентифікатор автора, що відрізняє Вас від будь-якого іншого дослідника, підтримує зв'язок між Вами й Вашою професійною діяльністю. Отримати свій унікальний ідентифікатор ORCID можна, зареєструвавшись <http://about.orcid.org>, <https://orcid.org/register>) _____

Місце роботи, навчання, поштова адреса, індекс, службовий телефон (установи чи організації) (українською та англійською мовами) _____

Поштова адреса Нової пошти, № відділення, на яке редколегія надсилає друкований примірник збірника _____

Телефон _____ . **E-mail** _____

Матеріали потрібно надсилати на e-mail: econom.faculty@gmail.com.

Опубліковані статті надсилаються авторам у форматі PDF.

Одноосібні статті докторів наук публікуються за оплатою вартості ідентифікатора цифрового об'єкта – DOI – 100 грн.

Вимоги до статей, останні випуски журналу, архів номерів, різна інформація – на сайті видання: <http://echas.eeun.edu.ua>

Стосовно інших питань за консультацією просимо звертатися до відповідального секретаря Кулинич Мирослави Богданівни (сл. тел. 0332-24-89-78; моб. тел. (066)-960-53-61).

Наукове видання

**Економічний часопис
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 1 (17)

2019

Технічний редактор: *Л. М. Козлюк*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21451-11251Р від 25.06.2015 р.

Сайт журналу: echas.eenu.edu.ua

Формат 60×84^{1/8}. Обсяг 16,02 обл. вид. арк., 16,27 ум.-друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 488.

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, факультет економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-89-78. Ел. адреса: econom.faculty@gmail.com.

Засновник – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, Винниченка, 14, тел (0332)-29-90-65)

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.